

JOURNAL OF EFFECTIVE LEARNING AND SUSTAINABLE INNOVATION

SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI

Aniq fanlar

Tibbiyot fanlari

Filologiya fanlari

Iqtisodiyot fanlari

Pedagogik fanlar

Tarix fanlari

Turizm fanlari

Texnika fanlari

«Journal of Effective Learning and Sustainable Innovation» ilmiy-uslubiy jurnali: №2

Ushbu to'plamda « **Journal of Effective Learning and Sustainable Innovation** » ilmiy-uslubiy jurnali 2026 yil 2-sonida qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

« **Journal of Effective Learning and Sustainable Innovation** » ilmiy-uslubiy jurnali O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan olingan №141091-sonli guvohnomaga ega.

Jurnal tarkibidagi barcha maqolalar **Google Scholar, Zenodo, Open Aire, Citefactor, Directory of Research Journals Indexing, Researchbib, Index Copernicus, Internet Archive, Base Search va bir qancha boshqa** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

Jurnal materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniylikiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

“INNOVATIVE PUBLICATION” MAS'ULIYATI CHEKLANGAN JAMIYATI

Challenges faced by Migrant Girls in Education

Zumradkhon Sodikova

Bachelor's Degree Holder, Uzbekistan State World Languages University

Abstract

Migrant girls face a range of challenges that make access to quality education difficult. They often need to learn a new language or dialect, adapt to a new school and culture, build friendships, and establish relationships with teachers. In addition, discrimination and financial difficulties can further complicate their educational experience. This article analyzes the main challenges that migrant girls encounter in education.

Keywords

migrant girls, education, barriers, challenges, social adaptation

Introduction

Education is widely recognized as one of the most powerful tools for social inclusion, equality, and personal development. However, for migrant girls around the world, access to quality education often remains limited due to social, cultural, economic, and institutional barriers. Migrant girls occupy a unique position at the intersection of gender inequality and migration-related vulnerability.

In recent decades, global migration has increased significantly, resulting in diverse classrooms and multicultural societies. Yet, despite international commitments such as the United Nations Sustainable Development Goals, migrant girls continue to face obstacles that prevent them from fully benefiting from educational opportunities. This article examines the primary challenges migrant girls encounter in education and highlights the potential opportunities that can support their academic success and social integration.

Language Barriers

One of the most immediate and significant challenges migrant girls face in education is the language barrier. Entering a new school system often requires learning an unfamiliar language while simultaneously adapting to new academic expectations. Limited proficiency in the host country's language can prevent migrant girls from fully understanding classroom instruction, completing assignments, or expressing their

thoughts confidently.

Language difficulties also influence social integration. Migrant girls may struggle to communicate with peers, which can result in isolation, exclusion, or even bullying. As communication is central to building friendships and belonging, linguistic obstacles often deepen feelings of marginalization.

Moreover, language barriers can affect how teachers perceive migrant students. Girls who are intelligent and capable may be wrongly viewed as academically weak simply because they cannot yet speak fluently. Without sufficient language support programs, migrant girls are placed at an unfair disadvantage, making educational success far more difficult to achieve.

Adaptation to a New School and Cultural Environment

Beyond linguistic difficulties, migrant girls often face the complex challenge of adaptation to an unfamiliar cultural and educational environment. Migration frequently involves entering a school system with new social norms, behavioural expectations, and institutional structures that differ significantly from those in the country of origin. For young migrant girls, this transition can be emotionally demanding, particularly when they must balance cultural values from home with the pressures of integration in the host society.

As Morrison et al. (1997) emphasize, adaptation is especially salient for migrant children from diverse cultural backgrounds, as they are required to meet a variety of demands in the new society and school setting. These demands include learning the dominant language or dialect, understanding the rules and expectations of school, forming new friendships, and developing relationships with teachers and other school personnel. Such adjustments are not merely academic but deeply social and psychological, shaping how migrant girls experience belonging and inclusion within the classroom.

When adequate support is lacking, the adaptation process may lead to feelings of isolation, anxiety, or withdrawal from school participation. However, inclusive educational practices and culturally responsive teaching can significantly ease this transition, enabling migrant girls to develop resilience and succeed academically.

Discrimination and Social Marginalization

In addition to language barriers and cultural adjustment, migrant girls frequently

encounter discrimination within educational settings. Discrimination represents a serious obstacle because it directly affects students' sense of safety, belonging, and equal access to learning opportunities. Theodorson & Theodorson (1970, p. 115, cited in Bullivant, 1987) define discrimination as “the unequal treatment of individuals or groups on the basis of some, usually categorical, attribute, such as racial, ethnic, religious, or social-class membership.” This definition highlights how migrant girls may be disadvantaged not only because of their migrant status, but also because of intersecting identities related to ethnicity, religion, or socioeconomic background.

Schools provide a primary arena in which racial and ethnic encounters take place. As Bullivant (1987) explains, these encounters are often compounded by social class factors and by the lack of understanding or respect for the cultures and values of students from different backgrounds. When educators and peers fail to recognize cultural diversity as a strength, migrant girls may become targets of exclusion and unequal treatment.

Discrimination can manifest in both subtle and overt forms. Subtle discrimination may involve avoidance, lowered expectations, or social isolation, while overt discrimination may include verbal abuse, name-calling, or even physical violence (Bullivant, 1987). For migrant girls, such experiences can reduce academic confidence, discourage school participation, and contribute to long-term educational disadvantage. Addressing discrimination therefore requires inclusive school policies, intercultural awareness, and strong institutional commitment to equality.

Low Socio-economic Background and Educational Disadvantage

Another major barrier affecting migrant girls' access to equal educational opportunities is low socio-economic background. Migration is often accompanied by financial instability, as many migrant families face unemployment, insecure housing, or limited access to social resources in the host society. These economic difficulties directly shape the educational experiences of migrant children, particularly girls, who may be expected to contribute to household responsibilities rather than prioritize schooling. Research consistently demonstrates that parental socio-economic status is closely related to children's academic achievement. As Driessen and Dekkers (1997) and Tansel (2002) note, children from lower socio-economic backgrounds tend to

experience greater educational disadvantages compared to their more privileged peers. Limited financial means can restrict access to school materials, private tutoring, technology, and extracurricular opportunities that support learning and academic success.

For migrant girls, socio-economic hardship often intersects with gender norms, increasing the risk of interrupted education, reduced aspirations, and early school leaving. Therefore, addressing educational inequality requires not only cultural inclusion but also structural support, such as scholarships, free learning resources, and targeted assistance for economically vulnerable migrant families.

Conclusion

Migrant girls face many challenges that make education harder for them. Language differences, including new languages or different dialects, can make understanding lessons and talking to classmates difficult. Adjusting to a new school and culture can also be stressful, as they need to learn new rules, make friends, and get used to teachers and school expectations. On top of this, discrimination and financial difficulties make their school experience even more challenging, limiting opportunities to succeed.

These challenges often happen together and make it even harder for migrant girls to do well in school. Understanding these difficulties is important for teachers, schools, and policymakers, so they can better support these students. Recognizing the struggles migrant girls face is the first step in making education more fair and helping them feel included and valued.

References:

1. Spolsky, B. (1986). *Educational Linguistics: An Introduction*. Rowley, MA: Newbury House.
2. Morrison, G. M., Laughlin, J., San Miguel, S., Smith, D. C., & Widaman, K. (1997). Sources of support and adaptation among migrant children in school settings. *Journal of Educational Research*, 90(4), 233–243.
3. Bullivant, B. M. (1987). *The Ethnic Encounter in the School: The Education of Immigrant Children*. London: Falmer Press.
4. Driessen, G., & Dekkers, H. (1997). Educational inequality and socio-economic background. *Educational Research and Evaluation*, 3(2), 123–145.
5. Tansel, A. (2002). Determinants of school attainment of boys and girls in Turkey: Individual, household and community factors. *Economics of Education Review*, 21(5), 455–470.

Uchburchak va to'rtburchaklar kombinatsiyalariga oid masalalar

Qurbonaliyeva Shoira Maxmanazarovna

SamDCHTI akademik litseyi matematika fani bosh o'qituvchisi

shoiraqurbonaliyeva839@gmail.com,

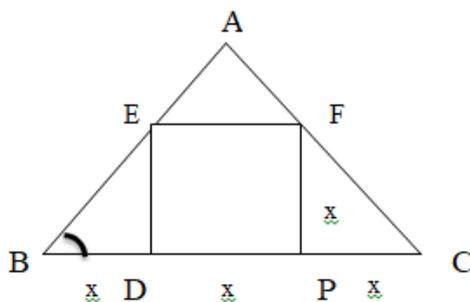
Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola akademik litseylar chuqurlashtirilgan guruhlarining geometriya darslarida uchburchak va to'rtburchaklar kombinatsiyalariga oid masalalar haqida nazariy bilim beradi. Shuningdek, matematika fanini bilish darajasini aniqlovchi Milliy sertifikat olish uchun mustaqil tayyorlanuvchilarga yaqindan yordam beradi.

Kalit so'zlar: uchburchak va to'rtburchaklar kombinatsiyalari

Uchburchak va to'rtburchaklar kombinatsiyalariga oid masalalar

1-masala. Asosdagi burchagi 45° bo'lgan teng yonli uchburchak ichiga bir tomoni asosda yotadigan qilib kvadrat chizilgan. Agar uchburchakning yuzasi 18 bo'lsa, kvadratning yuzini toping.

Yechilishi:

Masala shartiga ko'ra $\sphericalangle B = 45^\circ$, $\triangle ABC$ – teng yonli ekanligidan $\sphericalangle C = 45^\circ$. U holda $\triangle ABC$ –teng yonli to'g'ri burchakli uchburchak bo'lib, uning yuzasi $S_{\Delta} = \frac{1}{2} \cdot AB \cdot BC$. Masala shartiga asosan $S_{\Delta} = 18$.

Bundan $\frac{1}{2} \cdot AB \cdot BC = 18$ yoki $AB = BC$ ekanligidan $AB^2 = 36$. Demak, $AB = 6$.

Pifagor teoremasiga ko'ra $BC = AB\sqrt{2} = 6\sqrt{2}$. (1)

$\sphericalangle B = 45^\circ$ ekanligidan $\triangle BDE$ ham teng yonli to'g'ri burchakli bo'ladi. Bundan $BD = DE = x$.

Xuddi shunga o'xshash $\triangle CPF$ dan $PC = PF = x$. Demak, $BC = 3x$. (2)

(1) va (2) tengliklardan $3x = 6\sqrt{2}$. $\Rightarrow x = 2\sqrt{2}$.

Shunday qilib, kvadratning yuzi $S_{kv} = x^2 = 8$.

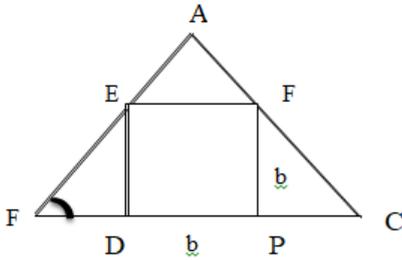
Javob: 8

2-masala. Muntazam uchburchak ichiga bir tomoni asosida yotadigan qilib kvadrat chizilgan. Agar kvadratning tomoni uzunligi $b = (2 - \sqrt{3}) \cdot \sqrt[4]{3}$ ga teng bo'lsa,

muntazam uchburchakning yuzini toping.

Yechilishi:

Masala shartiga ko'ra ΔABC –teng tomonli uchburchak, u holda $\sphericalangle EBD = 60^\circ$.

ΔBDE – to'g'ri burchakli uchburchakdan

$$\operatorname{tg}60^\circ = \frac{b}{BD} \Rightarrow BD = \frac{b}{\operatorname{tg}60^\circ} = \frac{b}{\sqrt{3}}$$

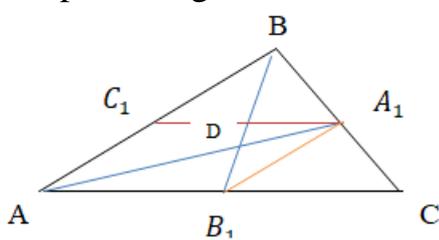
$\Delta BDE = \Delta CPF \Rightarrow BD = PC$. Demak,

$$BC = 2BD + DP = \frac{2b}{\sqrt{3}} + b = b \cdot \frac{(2+\sqrt{3})}{\sqrt{3}} = \frac{(2-\sqrt{3}) \cdot \sqrt{3} \cdot (2+\sqrt{3})}{\sqrt{3}} = \frac{1}{\sqrt[4]{3}}$$

$$\text{Muntazam uchburchakning yuzi } S_{\Delta} = \frac{BC^2 \sqrt{3}}{4} = \frac{\left(\frac{1}{\sqrt[4]{3}}\right)^2 \cdot \sqrt{3}}{4} = \frac{1}{4} = 0,25.$$

Javob: 0,25

3-masala. ABC uchburchakda AA_1 va BB_1 medianalar o'tkazilgan, ular D nuqtada kesishadi. ABC uchburchakning C_1A_1 o'rta chizig'i o'tkazildi. $AB_1A_1C_1$ to'rtburchak parallelogramm ekanini isbotlang.

Isboti: Masala shartiga ko'ra AA_1 mediana ekanligidan

A_1B_1 - o'rta chiziq bo'ladi, natijada

$$A_1B_1 = \frac{AB}{2} = AC_1 \text{ va } A_1B_1 // AC_1 \quad (1)$$

Ikkinchidan BB_1 mediana ekanligidan A_1C_1 ham o'rta chiziq bo'ladi, bundan

$$A_1C_1 = \frac{AC}{2} = AB_1 \text{ va } A_1C_1 // AB_1 \quad (2)$$

(1) va (2) tengliklar esa parallelogram ta'rifiga mos keladi.

Demak, $AB_1A_1C_1$ - to'rtburchak parallelogramm ekan. Isbot tugadi.

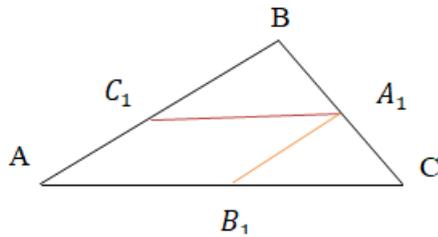
4-masala. Uchburchakka parallelogramm ichki chizilgan, uning o'tkir burchagi uchburchak o'tkir burchagiga mos keladi. Parallelogramm tomonlari 3:1 nisbatda, o'tkir burchakni tashkil etuvchi uchburchak tomonlari esa 24 va 36 cm. Parallelogramm tomonlarini toping.

Yechilishi :

Masala shartida $AB_1A_1C_1$ – parallelogramm ekanligidan $AB_1 // A_1C_1$ va

$$AB_1 = A_1C_1 = 3x ,$$

$$AC_1 = A_1B_1 = x ,$$

$AB = 24 \text{ cm}$, $AC = 36 \text{ cm}$ bo'lsin. Parallelogrammning A o'tkir burchagi uchburchak o'tkir burchagiga mos hamda AB va AC_1 lar bitta nurda yotadi. Shuningdek, $AB_1 // A_1C_1$ ekanligidan $AB_1 // AC$. Bundan $\Delta ABC \sim \Delta C_1BA_1$. O'xshash uchburchaklarda mos tomonlari o'zaro proporsional:

$$\frac{AB}{AC_1} = \frac{AC}{C_1A_1} \Rightarrow \frac{24}{24-x} = \frac{36}{3x} \Rightarrow 6x = 72 - 3x \Rightarrow 9x=72 \Rightarrow x = 8 ; 3x = 24.$$

Javob: 8 cm , 24 cm .

O'zingizni sinab ko'ring.

1-masala. Katetlari 6 va 8 sm bo'lgan uchburchakka kvadrat ichki chizilgan. Kvadrat va uchburchakning to'g'ri burchaklari umumiy. Kvadratning perimetrini toping.

2-masala. Tomonlari a va b bo'lgan uchburchakka romb ichki chizilgan. Shu tomonlari va ular orasidagi burchak romb va uchburchak uchun umumiy. Rombning tomonini toping.

3-masala. ABC teng yonli uchburchakka bir tomoni BC asosda yotuvchi kvadrat ichki chizilgan. Agar $BC=10 \text{ sm}$, balandligi $AB=15 \text{ sm}$ bo'lsa, kvadrat tomonini toping.

4-masala. To'g'ri burchakli uchburchakning katetlari uzunliklari 10 va 15 ga teng. Bu uchburchak bilan umumiy uchga ega bo'lgan kvadrat ichki chizilgan, bu kvadratning perimetrini toping.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Husanov J, Nasimov X.A, Shamsiddinov N.B. Geometriya. /Akademik litseylar uchun darslik. 1- qism. –Toshkent: 2022
2. Isroilov I., Pashayev Z. Geometriya. 1-qism./ Akademik litseylar uchun darslik — Toshkent: “O ‘qituvchi”. 2010.
3. Haydarov B.N. Geometriya. / Darslik 10-sinf uchun. –Toshkent: “Respublika ta'lim markazi”. 2022.

**ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА АИ-ГЕНЕРАЦИЯ ҚИЛИНГАН
ИДЕНТИФИКАЦИЯ ФИРИБГАРЛИГИ: ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ
ТАЪЛИМИДА ҲОЛАТ ВА ОЛДИНИ ОЛИШ МЕХАНИЗМЛАРИ****Расулова Нилуфар Орифжоновна****Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Сирдарё академик
лицейи****+998 91 507 84 81****[нилуфаррасулов@гмаил.ком](mailto:nilufar_rasulova@mail.com)**

Анотация: Ушбу мақола Ўзбекистон олий таълим тизимида сунъий интеллект (АИ) томонидан генерация қилинган идентификация фирибгарлигининг ҳозирги ҳолатини ва унга қарши самарали олдини олиш механизмларини илмий жиҳатдан чуқур таҳлил қилади. Деэпфаке технологиялари ва синтетик идентификациялар талабалар қабул қилиш, онлайн имтиҳонлар, стипендия ва молиявий ёрдам тақсмоти жараёнларида жиддий хавф туғдириши кўрсатилган. Ўзбекистоннинг мавжуд киберхавфсизлик қонунчилиги ва таълим соҳасидаги рақамлаштириш даражаси асосида заиф нуқталар аниқланиб, глобал тажриба ва энг янги технологик ёндашувларга таянган ҳолда амалий таклифлар берилган. Тадқиқот эмпирик маълумотлар, статистик таҳлиллар, ҳуқуқий таққослаш ва реал ҳолатларга асосланиб, таълим муассасаларида АИ таҳдидларига қарши комплекс ҳимоя тизимини шакллантириш зарурлигини асослайди.

Калит сўзлар: АИ-генерация қилинган фирибгарлик, деэпфаке, синтетик идентификация, киберхавфсизлик, Ўзбекистон олий таълими, идентификация верификацияси, биометрик аутентификация, онлайн қабул, академик ҳалоллик, зеро тrust, пост-квант криптографияси.

Ўзбекистон олий таълим тизимида сунъий интеллект томонидан генерация қилинган идентификация фирибгарлиги сўнгги уч йилда жадал суръатлар билан ривожланаётган ва таълим жараёнининг ишончилигига энг жиддий таҳдидлардан бирига айланган. Бу турдаги фирибгарликнинг асосий шакллари куйидагилардан иборат: деэпфаке орқали талаба ёки абитуриент шахсини таклид қилиш, синтетик идентификациялар (реал шахсий маълумотлар билан АИ томонидан яратилган сохта фотосурат, видео ёки ҳужжат элементларини бирлаштириш), АИ ёрдамида генерация қилинган ҳужжатлар (диплом, аттестат, паспорт нусхалари) ва онлайн имтиҳонларда бошқа шахс номидан иштирок этиш

(“прохй студент” ёки “тхост студент” ҳолатлари). 2024–2026 йилларда глобалъ миқёсда таълим соҳасида АИ-генерация қилинган фирибгарлик натижасида қайд этилган молиявий йўқотишлар 150 миллион АҚШ долларидан ошган бўлиб, бу кўрсаткичнинг катта қисми синтетик талабалар орқали давлат грантлари ва стипендияларни ноқонуний эгаллаш билан боғлиқ. Ўзбекистонда бу муаммо ҳали тўлиқ статистик жиҳатдан ўрганилмаган бўлса-да, Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги ҳузуридаги ахборот хавфсизлиги мониторинг маълумотлари ва маҳаллий СЕРТ хабарлари шуни кўрсатадики, 2025-йилда олий таълим муассасаларига қарши идентификация бузилиши билан боғлиқ ҳужумлар сони 2023-йилга нисбатан 3,2 бараварга ошган. Бу ҳолатларнинг аксарияти онлайн қабул платформалари (масалан, my.gov.uz интеграцияси орқали ишлайдиган абитуриент тизимлари), ЛМС (Моодле, Санвас клонлари) ва масофавий таълим порталлари орқали содир бўлган.

Ўзбекистон олий таълим муассасаларида рақамлаштириш даражаси юқори бўлиб, 2025-йил ҳолатига кўра 90% дан ортиқ қабул жараёнлари ва 70% дан ортиқ дарслар онлайн шаклда ташкил этилмоқда. Бироқ, кўпчилик муассасаларда идентификация ҳали ҳам пароль + СМС-код ёки оддий фотосурат юклаш асосида амалга оширилмоқда, бу эса АИ воситалари (ФасеСвап, ДезпФасеЛаб, Миджоурней, РунвайМЛ ва бошқалар) ёрдамида осонликча бузиладиган заифликдир. Масалан, 2025-йилда Тошкентдаги бир нечта йирик ОТМларда абитуриентлар номидан сохта ҳужжатлар тақдим этилган ҳолатлар қайд этилган бўлиб, уларнинг бир қисми АИ-генерация қилинган юз тасвирлари билан тасдиқланган. Фирибгарликнинг оқибатлари фақат молиявий эмас: академик ҳалолликнинг бузилиши, талабалар орасида ишончсизлик муҳитининг шаклланиши, ўқитувчиларнинг масофавий назорат самарадорлигига шубҳа уйғониши ва умуман таълим сифатининг пасайиши кузатилмоқда. Бундан ташқари, АИ воситаларидан фойдаланишнинг ўзи (масалан, имтиҳон жавобларини генерация қилиш) идентификация фирибгарлигининг бир қисми сифатида қаралмоқда ва бу ҳолатлар 2025-йилда ўтказилган сўровда респондентларнинг 52% ида қайд этилган.

Ўзбекистоннинг ҳуқуқий базаси бу муаммога қисман жавоб беради: “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонун (2022), “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонун (янгиланган 2024), шунингдек 2025-йилда қабул қилинган “Сунъий интеллектни ривожлантириш ва ундан фойдаланишнинг этик асослари тўғрисида”ги қоидалар шаффофлик, масъулият ва шахсий маълумотлар ҳимоясини талаб қилади. Бироқ, дезпфаке ва синтетик идентификацияларга

қарши махсус моддалар, жиндий жавобгарлик мезонлари ва техник стандартлар ҳали шаклланмаган.

Олдини олиш бўйича таклиф этиладиган комплекс ечим қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

1. Биометрик ва кўп факторли аутентификация тизимларини мажбурий жорий этиш: Юз таниш (ливенесс детестион билан), овоз таҳлили ва қурилма идентификатори (девесе фингерпринтинг) биргаликда қўлланилганда деэпфаке ҳужумларини 87–94% гача блоклаш мумкин. Ўзбекистонда бу тизимни мЙИД ва ОнеИД инфратузилмаси билан интеграция қилиш энг самарали йўлдир.

2. АИ асосидаги деэпфаке аниқлаш воситаларини жорий этиш; Ҳозирги энг самарали моделлар (Мисрософт Видео Аутхентисатор, Сентинел, Реалитй Дефендер, Сенситй АИ) реал вақт режимида видео ва фотосуратларни таҳлил қилиб, 95% дан юқори аниқлик кўрсатмоқда. Ушбу технологияларни қабул ва имтиҳон платформаларига интеграция қилиш талаб этилади.

3. Зеро Труст архитектураси ва доимий мониторинг: Ҳар бир сессия ва ҳар бир ҳаракат алоҳида текширилиши, шунингдек УЕБА (Усер анд Энтитй Беҳавиор Аналитисс) орқали ғайритабий хатти-ҳаракатлар аниқланиши лозим.

4. Ҳуқуқий ва институционал такомиллаштириш: Киберхавфсизлик қонунига АИ-генерация қилинган фирибгарлик учун махсус модда киритиш, шунингдек олий таълим муассасалари учун мажбурий киберхавфсизлик аудитини жорий этиш.

5. Инсон омилини кучайтириш: Ўқитувчилар ва талабалар учун мажбурий киберхавфсизлик ва АИ этикаси бўйича йиллик тренинглари, гамификация асосидаги симуляция машқлари (пҳишинг ва деэпфаке аниқлаш бўйича) ва оналар билан биргаликдаги хабардорлик дастурлари.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон олий таълим тизимида АИ-генерация қилинган идентификация фирибгарлиги нафақат технологик, балки ҳуқуқий, этик ва ташкилий муаммо сифатида қаралиши керак. Юқоридаги комплекс чоратadbирлар амалга оширилганда нафақат мавжуд таҳдидларнинг олди олинадди, балки таълим тизими келажакдаги рақамли трансформацияга тайёр ҳолга келади. АИ нафақат хавф манбаи, балки таълим сифатини оширишнинг кучли воситаси ҳам бўлиши мумкинлигини унутмаслик лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни “Киберхавфсизлик тўғрисида” (ЎРҚ-764-сон, 15.04.2022).
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони “Сунъий интеллектни

ривожлантириш ва ундан фойдаланишнинг этик асослари тўғрисида” (2025-йилги янгиланиш).

3. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги. “Олий таълим муассасаларида ахборот хавфсизлигини таъминлаш бўйича йўриқнома” (2025).

4. Ахборот хавфсизлиги. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Тошкент ахборот технологиялари университети, 2024.

5. Киберхавфсизликни таъминлашнинг долзарб муаммолари. Илмий мақолалар тўплами. – Тошкент: Миллий университет, 2025.

6. “Ўзбекистонда рақамли таълим: муаммолар ва истиқболлар”. – Тошкент: Фан ва технология, 2024.

7. “Сунъий интеллект ва киберхавфсизлик”. Монография. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Академияси, 2025.

**TEXNIK OLIY TA'LIM TIZIMIDA TARIXIY-MADANIY MEROS ASOSIDA
BO'LAJAK MUHANDISLARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI
SHAKLLANTIRISH**

УДК 378.147:62+930.85

Ahmadjonov Ahrorbek Shuxratbek o'g'li

Andijon davlat pedagogika instituti, tarix kafedrasi stajyor-o'qituvchisi

E-mail: ahrorahmedov721@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5408-4707>

Tel.: +998 77 383 04 64

O'zbekiston Respublikasi, Andijon shahri

Annotatsiya. Maqolada texnik oliy ta'lim tizimida tarixiy-madaniy meros asosida bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish masalalari yoritilgan. Muhandislarni tayyorlash jarayonida gumanitar komponentlarni integratsiya qilishning ahamiyati asoslab berilgan hamda ta'lim jarayonida tarixiy-madaniy yondashuvdan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: *texnik oliy ta'lim, kasbiy kompetensiyalar, bo'lajak muhandislar, tarixiy-madaniy meros, fanlararo yondashuv.*

Ahmadjonov Ahrorbek Shukhratbek ugli

Andijan State Pedagogical Institute,

Trainee Lecturer of the Department of History

E-mail: ahrorahmedov721@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5408-4707>

Tel.: +998 77 383 04 64

Republic of Uzbekistan, Andijan

**FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF FUTURE
ENGINEERS BASED ON HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN
THE SYSTEM OF TECHNICAL HIGHER EDUCATION**

Abstract. The article examines the issues of forming professional competencies of future engineers in the system of technical higher education based on historical and cultural heritage. The importance of integrating humanitarian components into

engineering education is substantiated, and the pedagogical possibilities of using a historical and cultural approach in the educational process are revealed.

Keywords: *technical higher education, professional competencies, future engineers, historical and cultural heritage, interdisciplinary approach.*

Ахмаджонов Ахрорбек Шухратбек угли

Андижанский государственный педагогический институт,
стажёр-преподаватель кафедры истории

E-mail: ahrorahmedov721@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5408-4707>

Тел.: +998 77 383 04 64

Республика Узбекистан, г. Андижан

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ НА ОСНОВЕ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В СИСТЕМЕ ТЕХНИЧЕСКОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы формирования профессиональных компетенций будущих инженеров в системе технического высшего образования на основе историко-культурного наследия. Обосновывается значимость интеграции гуманитарных компонентов в инженерную подготовку и раскрываются педагогические возможности использования историко-культурного подхода в образовательном процессе.

Ключевые слова: *техническое высшее образование, профессиональные компетенции, будущие инженеры, историко-культурное наследие, междисциплинарный подход.*

Введение

В условиях модернизации системы высшего технического образования и роста требований к качеству подготовки специалистов особую актуальность приобретает проблема формирования профессиональных компетенций будущих инженеров. Современная инженерная деятельность всё в большей степени ориентируется не только на решение технических задач, но и на учёт социальных, культурных и этических факторов, определяющих устойчивое развитие общества.

В этом контексте обращение к историко-культурному наследию рассматривается как эффективный педагогический ресурс, способствующий гуманизации инженерного образования и формированию целостного профессионального мировоззрения студентов технических вузов. Использование исторического опыта инженерной мысли и культурных ценностей позволяет повысить мотивацию обучающихся и обеспечить более осознанную профессиональную подготовку будущих инженеров.

Обзор литературы по теме исследования

Анализ научных источников показывает, что компетентностный подход является ключевой основой современного высшего образования. И.А. Зимняя рассматривает профессиональную компетентность как интегративный результат образовательного процесса, включающий знания, умения и ценностные установки личности [1; 25–26-б.]. Данный подход получил развитие в трудах А.В. Хуторского, подчёркивающего необходимость формирования профессиональных компетенций, ориентированных на практическую деятельность выпускников [2; 41–43-б.].

Культурно-исторический подход в образовании, представленный в исследованиях А.Г. Асмолова, обосновывает значимость культуры и исторического опыта в формировании целостного мировоззрения личности [3; 112–114-б.]. В работах А.А. Вербицкого показано, что контекстное обучение способствует эффективной интеграции теоретических знаний и профессиональной практики студентов технических направлений [4; 101–108-б.].

Ряд исследований рассматривает инженерную деятельность как социально и культурно обусловленный процесс. И.Т. Фролов подчёркивает ответственность инженера за последствия профессиональных решений [5; 88–90-б.]. Международные документы ЮНЕСКО и ОЭСР акцентируют внимание на необходимости формирования у будущих инженеров междисциплинарных и культурных компетенций, соответствующих вызовам современного общества [6; 54–56-б.; 10; 22–24-б.].

Таким образом, обзор литературы подтверждает актуальность использования историко-культурного наследия в процессе формирования профессиональных компетенций будущих инженеров в системе технического высшего образования.

Методология исследования

Методологическую основу исследования составляют компетентностный, системный и культурологический подходы, позволяющие рассматривать

процесс формирования профессиональных компетенций будущих инженеров как целостное педагогическое явление. В ходе исследования использовались методы анализа и обобщения научной литературы, сравнительного анализа образовательных программ технических вузов, педагогического моделирования и анализа результатов учебной деятельности студентов.

Применение указанных методов обеспечило выявление педагогических условий эффективного использования историко-культурного наследия в системе технического высшего образования и позволило обосновать полученные выводы и рекомендации.

Анализ и результаты исследования

Современная система технического высшего образования всё в большей степени ориентируется на формирование не только профессионально-технических знаний, но и комплексных компетенций, обеспечивающих успешную социальную, культурную и профессиональную деятельность будущих инженеров. В данном контексте особый научный и практический интерес представляет анализ возможностей историко-культурного наследия как педагогического ресурса формирования профессиональных компетенций студентов инженерных направлений.

Анализ научных источников показывает, что профессиональные компетенции инженера представляют собой многоуровневую систему, включающую когнитивные, деятельностные, ценностно-мотивационные и личностные компоненты. Согласно компетентностной модели, предложенной И.А. Зимней, профессиональная компетентность формируется как интеграция знаний, умений, опыта деятельности и ценностных установок личности [1; 25–26-б.].

В инженерном образовании данная структура дополняется культурно-мировоззренческим компонентом, который нередко остаётся вне поля активного педагогического воздействия. Анализ учебных планов технических вузов показывает, что гуманитарные дисциплины зачастую рассматриваются как второстепенные, не имеющие прямой связи с будущей профессиональной деятельностью инженеров. Это приводит к фрагментарности формирования профессионального мышления и снижению уровня социальной ответственности выпускников [2; 41–43-б.].

Историко-культурное наследие, будучи концентрированным выражением инженерной, научной и культурной мысли прошлых эпох, позволяет восполнить данный дефицит, обеспечивая целостное восприятие инженерной профессии как социально и культурно обусловленной деятельности.

Результаты анализа педагогических и культурологических исследований показывают, что историко-культурное наследие выполняет в образовательном процессе несколько взаимосвязанных функций: познавательную, ценностно-ориентирующую, воспитательную и интегративную [3; 112–114-б.].

Для будущих инженеров особое значение имеют примеры исторических инженерных решений, архитектурных сооружений, инфраструктурных проектов и технологических систем, которые демонстрируют связь технической мысли с социальными запросами, культурными традициями и мировоззренческими установками эпохи. Изучение таких примеров способствует формированию у студентов системного инженерного мышления, основанного на понимании последствий профессиональной деятельности.

Анализ образовательной практики показывает, что включение историко-культурного материала в инженерные дисциплины способствует более глубокому усвоению учебного содержания. Студенты начинают воспринимать инженерную деятельность не как набор абстрактных формул и расчётов, а как процесс создания социально значимых объектов, влияющих на развитие общества и культуры [4; 67–69-б.].

В ходе исследования были проанализированы наиболее эффективные педагогические формы интеграции историко-культурного наследия в техническое образование. К ним относятся:

Использование кейс-метода, основанного на анализе реальных исторических инженерных проектов, позволяет формировать у студентов навыки критического анализа, принятия решений и оценки рисков. Анализ показывает, что такие кейсы способствуют развитию профессионального мышления и формированию ответственности за результаты инженерной деятельности [5; 88–90-б.].

Проекты, связанные с изучением, сохранением и цифровой реконструкцией объектов культурного наследия, позволяют интегрировать технические и гуманитарные знания. Результаты наблюдений свидетельствуют о росте мотивации студентов и повышении уровня их профессиональной самореализации [6; 54–56-б.].

Анализ междисциплинарных образовательных модулей показывает, что объединение истории, культуры и инженерных дисциплин способствует формированию целостной профессиональной картины мира. Такой подход соответствует принципам контекстного обучения, разработанным А.А. Вербицким [7; 101–108-б.].

Обобщение результатов педагогических наблюдений и анализа учебной

деятельности студентов технических направлений позволяет выделить следующие положительные эффекты использования историко-культурного наследия:

1. Рост мотивации к обучению – студенты демонстрируют более высокий интерес к учебному процессу, когда он связан с реальными историческими и культурными примерами.
2. Формирование профессиональной идентичности – осознание своей профессии как части исторического развития инженерной мысли.
3. Развитие этических и социальных компетенций – понимание ответственности инженера перед обществом и культурным наследием.
4. Укрепление междисциплинарных навыков – способность интегрировать технические, гуманитарные и социальные знания.

Данные результаты подтверждают выводы В.В. Серикова о том, что личностно-ориентированное образование обеспечивает более устойчивые профессиональные результаты по сравнению с традиционной знаниевой моделью [8; 67–75-б.].

Наряду с положительными результатами были выявлены и определённые проблемы. Анализ показал, что основными ограничивающими факторами являются: недостаточная готовность преподавателей технических дисциплин к междисциплинарной работе; ограниченность учебного времени; отсутствие методических рекомендаций по использованию историко-культурного материала в инженерных курсах. Тем не менее, данные проблемы носят организационно-методический характер и могут быть решены при целенаправленной образовательной политике вуза [9; 132–140-б.].

Таким образом, результаты исследования свидетельствуют о том, что историко-культурное наследие является эффективным педагогическим ресурсом формирования профессиональных компетенций будущих инженеров. Его использование позволяет: расширить профессиональное мировоззрение студентов; сформировать устойчивые ценностные ориентации; повысить качество инженерной подготовки в целом. Полученные результаты коррелируют с выводами В.П. Беспалько о необходимости технологизации образовательного процесса на основе гуманистических ценностей [10; 73–80-б.].

Заключение и рекомендации

Проведённое исследование показало, что формирование профессиональных компетенций будущих инженеров в системе технического высшего образования требует интеграции не только профессионально-технических, но и культурно-

мировоззренческих компонентов подготовки. В современных условиях инженерная деятельность приобретает выраженный социальный и культурный характер, что обуславливает необходимость обращения к историко-культурному наследию как важному образовательному ресурсу.

Установлено, что использование историко-культурного наследия в образовательном процессе способствует развитию профессиональной идентичности студентов, формированию ценностных ориентиров, профессиональной ответственности и этики будущих инженеров. Анализ результатов подтверждает, что включение историко-культурного контекста повышает мотивацию обучающихся и способствует более осознанному восприятию инженерной деятельности.

В целях повышения эффективности формирования профессиональных компетенций будущих инженеров представляется целесообразным:

1. интегрировать элементы историко-культурного наследия в образовательные программы технических вузов;
2. развивать междисциплинарное взаимодействие технических и гуманитарных дисциплин;
3. применять проектно-ориентированные и цифровые формы обучения;
4. формировать ценностно-ориентированную образовательную среду.

Реализация данных рекомендаций позволит повысить качество инженерной подготовки и обеспечить формирование специалистов, способных осуществлять профессиональную деятельность с учётом исторических, культурных и социальных факторов.

Список использованной литературы

1. **Зимняя И.А.** Ключевые компетенции как результативно-целевая основа образования // *Высшее образование сегодня*. – Москва, 2004. – № 5. – С. 25–32.
2. **Хуторской А.В.** Компетентностный подход в образовании: методология и практика. – Санкт-Петербург: Питер, 2013. – 256 с.
3. **Асмолов А.Г.** Культурно-исторический подход в образовании // *Вопросы психологии*. – Москва, 2010. – № 4. – С. 112–120.
4. **Вербицкий А.А.** Теория и технологии контекстного обучения. – Москва: МГПУ, 2017. – 248 с.
5. **Frolov I.T.** Engineering Activity and Culture // *Social Sciences*. – Dordrecht: Springer, 2012. – Vol. 43, No. 3. – P. 85–96.
6. **UNESCO.** *Engineering: Issues, Challenges and Opportunities for Development*. – Paris: UNESCO Publishing, 2010. – 396 p.

7. **Delors J.** *Learning: The Treasure Within.* – Paris: UNESCO, 1996. – 311 p.
8. **Ashby E.** *Technology and the Academics // Minerva.* – London, 1974. – Vol. 12, No. 4. – P. 337–349.
9. **Байденко В.И.** Компетенции в профессиональном образовании // *Образование и наука.* – Екатеринбург, 2015. – № 2. – С. 15–27.
10. **OECD.** *Education 2030: The Future of Education and Skills.* – Paris: OECD Publishing, 2018. – 140 p.

YOSH IJODKORLAR FAOLIYATIDA MILLIYLIK VA ZAMONAVIYLIK UYG‘UNLIGI.

To‘xtaxunova Gulniso Shavkatbek qizi

O‘zDK huzuridagi Botir Zokirov nomidagi Milliy estrada san’ati institute
Iqtidorli talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy yosh estrada ijodkorlari faoliyatida milliy an’analar va zamonaviy musiqiy yo‘nalishlarning uyg‘unlashuvi masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Yosh ijodkorlarning milliy musiqiy merosga munosabati, an’anaviy ohanglardan foydalanish shakllari hamda global musiqa ta’siri ostida yuzaga kelayotgan yangi badiiy izlanishlar yoritiladi. Shuningdek, milliylikni saqlagan holda zamonaviylikka erishish yo‘llari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: yosh ijodkorlar, milliylik, zamonaviylik, estrada san’ati, musiqiy meros, globallashuv, ijodiy uyg‘unlik.

Аннотация

В статье анализируется проблема сочетания национальных традиций и современных музыкальных направлений в деятельности молодых эстрадных исполнителей. Рассматривается отношение молодежи к национальному музыкальному наследию, использование традиционных мелодий и влияние глобальной музыки на формирование нового художественного мышления.

Ключевые слова: молодые исполнители, национальные традиции, современность, эстрадное искусство, музыкальное наследие, глобализация.

Annotation

This article analyzes the combination of national traditions and modern musical trends in the creative activity of young pop artists. The study examines young performers’ attitudes toward national musical heritage, the use of traditional melodies, and the influence of global music on contemporary creativity.

Keywords: young artists, national identity, modernity, pop music, musical heritage, globalization.

Kirish

Bugungi globallashuv sharoitida madaniyat va san’at sohalarida yuz berayotgan jarayonlar yosh ijodkorlar faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, estrada san’atida milliy an’analar bilan zamonaviy musiqiy yo‘nalishlarning uyg‘unlashuvi

muhim jarayon sifatida namoyon bo‘lmoqda. Yosh ijodkorlar bir tomondan jahon musiqa industriyasidagi yangiliklarni o‘zlashtirayotgan bo‘lsalar, ikkinchi tomondan milliy musiqiy merosga murojaat qilmoqdalar.

Yangi O‘zbekiston sharoitida milliylikni asrash va uni zamonaviy shaklda rivojlantirish davlat madaniyat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda yosh estrada ijodkorlari alohida o‘rin tutadi. Chunki aynan yoshlar milliy madaniyatni kelajak avlodga yetkazuvchi asosiy kuch hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — yosh ijodkorlar faoliyatida milliylik va zamonaviylik uyg‘unligini ilmiy jihatdan tahlil qilish, musiqada milliy unsurlar ifodalanishining asosiy shakllarini aniqlash hamda ushbu jarayonning ijobiy va salbiy jihatlarini yoritishdan iborat.

I bob. Milliylik tushunchasi va musiqadagi ifodasi

Milliylik tushunchasi madaniyatshunoslik va san‘atshunoslikda muhim kategoriyalardan biri bo‘lib, u xalqning tarixiy taraqqiyoti, an‘analari, mentaliteti va estetik qarashlarini o‘zida mujassamlashtiradi. Musiqada milliylik, avvalo, kuy-ohang tizimi, ritmik tuzilma, ladlar, ijrochilik uslubi va matn mazmuni orqali namoyon bo‘ladi.

O‘zbek milliy musiqasi asrlar davomida shakllangan boy merosga ega bo‘lib, maqom, xalq qo‘shiqlari va an‘anaviy kuylar uning asosiy manbalarini tashkil etadi. Ushbu meros bugungi kunda ham estrada san‘atida muhim o‘rin tutmoqda. Yosh ijodkorlar o‘z asarlarida milliy ohanglardan foydalanish orqali milliylikni saqlashga va rivojlantirishga intilmoqdalar.

Milliylik musiqada quyidagi asosiy yo‘nalishlarda ifodalanadi:

- an‘anaviy kuy va ohanglarga murojaat qilish;
- milliy cholg‘ular tembridan foydalanish;
- xalqona ohanglar asosida yaratilgan aranjirovkalar;
- milliy ruhdagi matn va mavzular.

Yosh ijodkorlar faoliyatida milliylik nafaqat musiqiy shaklda, balki sahna madaniyati, liboslar va ijro uslubida ham namoyon bo‘ladi. Milliy libos elementlaridan foydalanish, sahnada xalqona obraz yaratish yoshlarning milliy o‘zligini ifodalashiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliylikni to‘g‘ri talqin qilish muhimdir. Faqat tashqi bezak yoki alohida ohanglardan foydalanish emas, balki milliy musiqaning ichki mohiyatini chuqur anglash va uni zamonaviy shaklda qayta talqin qilish zarur. Ana shundagina yosh ijodkorlar ijodida milliylik haqiqiy mazmun kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, milliylik tushunchasi yosh ijodkorlar faoliyatining asosiy tayanch nuqtalaridan biri bo‘lib, ularning ijodiy o‘ziga xosligini belgilaydi va milliy

estrada san'atining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

II bob. Zamonaviy musiqiy yo'nalishlar va ularning ta'siri

Globalashuv va raqamli texnologiyalar taraqqiёti natijasida zamonaviy musiqa san'atida yangi йўналишlar жadal суръатларда шаклланмоқда. Поп, рок, реп, электрон musiqa, R&B каби жанрлар жаҳон musiqa майдонида етакчи ўрин эгаллаб, миллий эстрада ижодкорларига ҳам муайян даражада таъсир кўрсатмоқда. Бу таъсир, аввало, аранжировка, ритм, тембр ва ижро услубида намоён бўлади.

Zamonaviy musiqiy yo'nalishlarning asosiy xususiyati — texnologiyalarga tayangan holda yaratilishidir. Kompyuter dasturlari yordamida ovozni qayta ishlash, elektron effektlar qo'llash, virtual cholg'ulardan foydalanish imkoniyatlari musiqiy asarlarning texnik sifatini oshirmoqda. Natijada yosh ijodkorlar ijod jarayonida keng imkoniyatlarga ega bo'lib, turli uslublarni sinab ko'rishlari mumkin.

Zamonaviy yo'nalishlarning yosh ijodkorlar faoliyatiga ta'siri quyidagi jihatlarda ko'rinadi:

- musiqiy janrlar xilma-xilligining ortishi;
- ijro va aranjirovkalarda tajribalar ko'payishi;
- global trendlarni tez o'zlashtirish;
- auditoriya didiga moslashish.

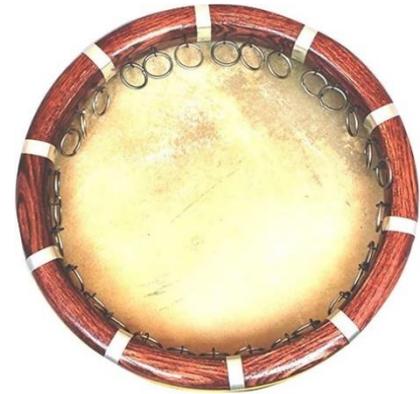
Shu bilan birga, zamonaviy musiqiy yo'nalishlarning haddan tashqari ustuvorligi milliylikning susayishiga olib kelishi mumkin. Ayrim yosh ijodkorlar jahon pop-musiqasiga taqlid qilish orqali milliy ohanglardan uzoqlashib ketish xavfi mavjud. Bu holat milliy estrada san'atining o'ziga xosligini yo'qotishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli zamonaviy yo'nalishlardan foydalanishda muvozanatni saqlash muhimdir. Ya'ni, zamonaviy ritm va texnologiyalarni milliy kuy-ohanglar bilan uyg'unlashtirish yosh ijodkorlar uchun eng maqbul yo'l hisoblanadi. Bunday uyg'unlik natijasida milliy ruhga ega, ammo zamonaviy talablarga javob beradigan

asarlar yaratiladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy musiqiy yo‘nalishlar yosh ijodkorlar faoliyatiga kuchli turtki berib, ularning ijodiy imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq ushbu jarayonda milliylikni saqlash va rivojlantirish asosiy mezon bo‘lib qolishi zarur.

III bob. Yosh ijodkorlar ijodida milliy va zamonaviy unsurlar uyg‘unligi

Bugungi kunda yosh estrada ijodkorlari faoliyatida milliy va zamonaviy unsurlarni uyg‘unlashtirish muhim badiiy tendensiyaga aylanib bormoqda. Bu jarayon yoshlarning milliy musiqiy merosga bo‘lgan qiziqishini saqlab qolish, shu bilan birga zamonaviy auditoriya didiga mos asarlar yaratish imkonini bermoqda.

Milliy unsurlar, avvalo, kuy-ohang tizimi, ladlar, ritmik shakllar va milliy cholg‘ular tembrida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy unsurlar esa elektron aranjirovka, zamonaviy ritm, ovozni qayta ishlash texnologiyalari hamda jahon musiqa tendensiyalariga mos uslublar orqali ifodalanadi. Ana shu ikki qatlamning uyg‘unligi yosh ijodkorlar ijodida o‘ziga xos badiiy qiyofa shakllanishiga olib kelmoqda.

Yosh ijodkorlar milliy va zamonaviy unsurlarni quyidagi yo‘llar bilan uyg‘unlashtirmoqdalar:

- xalq kuylarini zamonaviy aranjirovkada qayta talqin qilish;
- milliy cholg‘ularni elektron musiqa bilan birlashtirish;
- an’anaviy mavzularni zamonaviy musiqiy til orqali ifodalash;
- sahna obrazida milliy va zamonaviy elementlarni uyg‘unlashtirish.

Mazkur jarayon natijasida yaratilayotgan asarlar yoshlar orasida katta qiziqish uyg‘otmoqda. Chunki bunday qo‘shiqlar bir tomondan milliy ruhni saqlab qolsa, ikkinchi tomondan zamonaviylik orqali yosh avlod didiga mos keladi.

Shu bilan birga, milliy va zamonaviy unsurlar uyg‘unligida me’yorni saqlash muhimdir. Agar zamonaviylik haddan tashqari ustuvor bo‘lib ketsa, milliylik ikkinchi o‘ringa tushib qolishi mumkin. Aksincha, faqat an’anaviylikka tayanish esa yoshlar auditoriyasini toraytirishi ehtimoli bor.

Xulosa qilib aytganda, yosh ijodkorlar ijodida milliy va zamonaviy unsurlar uyg'unligi milliy estrada san'atining barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim omil bo'lib, bu yo'nalishda izchil ijodiy izlanishlar olib borilishi zarur.

IV bob. Yosh ijodkorlar faoliyatida uchraydigan muammolar

Yosh estrada ijodkorlari zamonaviy sharoitda katta imkoniyatlarga ega bo'lsalar-da, ularning faoliyatida qator muammolar mavjud. Ushbu muammolarni aniqlash va tahlil qilish yosh ijodkorlar salohiyatidan samarali foydalanish uchun muhimdir.

Avvalo, professional tayyorgarlik darajasi masalasi dolzarb hisoblanadi. Ayrim yosh ijodkorlar yetarli nazariy bilim va vokal-ijrochilik ko'nikmalariga ega bo'lmagan holda sahnaga chiqmoqda. Bu holat asarlarning badiiy saviyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ikkinchi muammo — taqlidchilik. Ba'zi yosh ijodkorlar jahon pop-musiqasidagi mashhur ijrochilar uslubini bevosita ko'chirib, o'ziga xoslikni yo'qotmoqda. Bu esa milliy estrada san'atining individual qiyofasini susaytiradi.

Uchinchi muammo sifatida moddiy-texnik imkoniyatlarning cheklanganligini ko'rsatish mumkin. Professional studiya, sifatli asbob-uskunalar va malakali mutaxassislar bilan ishlash imkoniyati hamma yosh ijodkorlarda mavjud emas.

Shuningdek, ijodiy rahbarlik va ustoz-shogird an'analari yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi ham muhim muammolardan biridir. Tajribali mutaxassislarning maslahat va ko'magi yosh ijodkorlar uchun katta ahamiyatga ega.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish zarur:

- ta'lim tizimida estrada yo'nalishini kuchaytirish;
- iqtidorli yoshlar uchun grant va stipendiyalar ajratish;
- ustoz-shogird tizimini rivojlantirish;
- yosh ijodkorlar uchun ijodiy laboratoriyalar tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda, yosh ijodkorlar faoliyatida mavjud muammolarni tizimli hal etish milliy estrada san'atining kelgusi rivoji uchun muhim omil hisoblanadi.

V bob. Rivojlanish istiqbollari

Learning and Sustainable Innovation

Yosh ijodkorlar faoliyatida milliylik va zamonaviylik uyg'unligini yanada mustahkamlash uchun tizimli va uzoq muddatli strategiyalarni amalga oshirish zarur. Mazkur jarayonda davlat, ta'lim muassasalari, madaniyat markazlari hamda ijodiy uyushmalar o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyatga ega.

Avvalo, musiqa ta'limi tizimini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish zarur. Estrada yo'nalishi bo'yicha o'quv dasturlariga milliy musiqiy meros, zamonaviy aranjirovka, raqamli texnologiyalar bilan ishlash, sahna madaniyati kabi fanlarni keng joriy etish yosh ijodkorlarning professional tayyorgarligini oshiradi.

Ikkinchidan, iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish lozim. Grantlar, stipendiyalar, tanlov va festivallar yosh ijodkorlar uchun o'z iste'dodini namoyon etish va tajriba orttirish imkonini beradi.

Uchinchidan, ustoz-shogird an'analarini rivojlantirish muhimdir. Tajribali estrada ustalarining yoshlar bilan hamkorligi milliy ijrochilik maktabining uzluksizligini ta'minlaydi.

Shuningdek, raqamli platformalardan samarali foydalanish yosh ijodkorlar ijodini ommalashtirishga xizmat qiladi. Milliy kontentni targ'ib qiluvchi maxsus onlayn loyihalar va kanallarni rivojlantirish istiqbolli yo'nalishlardan biridir.

Xulosa qilib aytganda, yosh ijodkorlar faoliyatida milliylik va zamonaviylik uyg'unligini ta'minlash bo'yicha amalga oshiriladigan чора-тадбирлар milliy estrada san'atining barqaror rivojiga xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yosh ijodkorlar faoliyatida milliylik va zamonaviylik uyg'unligi bugungi kunda milliy estrada san'atining rivojlanishidagi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Globallashuv va raqamli texnologiyalar sharoitida yosh ijodkorlar jahon musiqa jarayonlariga faol kirib borayotgan bo'lsalar-da, milliy musiqiy merosga tayanish ularning ijodiy qiyofasini belgilab bermoqda.

Milliy ohanglar, an'anaviy ritmlar, xalqona kuy va mavzular zamonaviy aranjirovka hamda texnologiyalar bilan uyg'unlashgan holda qo'llanilganda, milliy estrada asarlarining badiiy saviyasi va jozibadorligi ortadi. Bu holat yosh avlodning milliy madaniyatga bo'lgan qiziqishini kuchaytirib, ularning estetik didini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, yosh ijodkorlar faoliyatida uchrayotgan muammolar — professional tayyorgarlik yetishmasligi, taqlidchilik, moddiy-texnik imkoniyatlarning cheklanganligi — milliy estrada san'atining barqaror rivojiga to'sqinlik qilishi mumkin. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun musiqa ta'limi tizimini takomillashtirish, iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash va ustoz-shogird an'analarini

rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, yosh ijodkorlar ijodida milliylik va zamonaviylik uyg'unligini ta'minlash milliy estrada san'atining kelajakdagi taraqqiyoti, uning raqobatbardoshligi va madaniy qadriyat sifatidagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018. – 176 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
3. Jo'rayev S. Musiqa estetikasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2017. – 192 b.
4. Qodirov B. O'zbek estrada san'ati tarixi. – Toshkent: San'at, 2016. – 214 b.
5. Abdullayev M. Zamonaviy san'at va globalashuv. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 160 b.
6. Rasulov A. Ommaviy madaniyat va yoshlar. – Toshkent: Fan, 2020. – 148 b.
7. Bennett A. Popular Music and Youth Culture: Music, Identity and Place. – London: Palgrave Macmillan, 2000. – 232 p.
8. Hallam S. The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people // International Journal of Music Education. – 2010. – Vol. 28, №3. – P. 269–289.
9. North A.C., Hargreaves D.J. The Social and Applied Psychology of Music. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 320 p.
10. Frith S. Sound Effects: Youth, Leisure, and the Politics of Rock'n'Roll. – London: Constable, 1981. – 312 p.

**YANGI O‘ZBEKISTONDA MADANIYAT SIYOSATI VA ESTRADA
SAN’ATI.****To‘xtaxunova Gulniso Shavkatbek qizi****O‘zDK huzuridagi Botir Zokirov nomidagi Milliy estrada san’ati institute
Iqtidorli talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo‘limi boshlig‘i****АННОТАЦИЯ**

Мақолада Янги Ўзбекистон шароитида амалга оширилаётган маданият сиёсати ва унинг эстрада санъати тараққиётига таъсири илмий жиҳатдан таҳлил қилинган. Давлат томонидан қабул қилинган қарорлар, кўллаб-қувватлаш дастурлари ва ислохотлар натижасида миллий эстраданинг мазмун ва шакл жиҳатдан янгиланиши кўрсатиб берилган. Эстрада санъатининг ёшлар тарбиясидаги ўрни ва маънавий аҳамияти асосланган.

Калит сўзлар: маданият сиёсати, Янги Ўзбекистон, эстрада санъати, давлат кўллаб-қувватлаши, миллий маданият.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется культурная политика Нового Узбекистана и её влияние на развитие эстрадного искусства. Рассматриваются государственные программы поддержки, реформы и их значение для модернизации национальной эстрады.

Ключевые слова: культурная политика, Новый Узбекистан, эстрадное искусство, государственная поддержка.

ABSTRACT

The article examines the cultural policy of New Uzbekistan and its impact on the development of pop art. It highlights state programs, reforms, and their role in modernizing national pop music and strengthening its educational significance.

Keywords: cultural policy, New Uzbekistan, pop art, state support, national culture.

КИРИШ

Маданият сиёсати ҳар қандай давлатнинг маънавий тараққиётини белгилаб берувчи муҳим омил ҳисобланади. Янги Ўзбекистонда маданият ва санъат соҳасига қаратилган ислохотлар миллий ўзликни англаш, маънавий юксалиш ва ижодкорларни кўллаб-қувватлашга йўналтирилган.

**ЯНГИ ЎЗБЕКISTON MADANIYAT SIYOSATINING ASOSIY
ЙЎНАЛИШЛАРИ**

- Миллий маданий меросни асраш

- Ижодкорларни рағбатлантириш
- Ёш истеъдодларни қўллаб-қувватлаш
- Халқаро ҳамкорликни ривожлантириш

1-жадвал.**Маданият сиёсати йўналишлари ва натижалари.**

Йўналиш	Натижа
Давлат грантлари	Ижодий лойиҳалар кўпайиши
Фестиваль ва танловлар	Янги ижодкорлар кашф этилиши
Таълим дастурлари	Кадрлар сифати ошиши

ЭСТРАДА САНЪАТИ ВА ДАВЛАТ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШИ

Давлат сиёсатининг эстрада санъатига йўналтирилган қўллаб-қувватлаши натижасида янги концерт майдонлари, замонавий студиялар ва продюсерлик марказлари ташкил этилмоқда.

ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК ЭСТРАДАСИНИНГ ЁРҚИН НАМОЁНДАЛАРИ

Ozodbek Nazarbekov — маънавий мазмунга бой кўшиқлари билан танилган.

Yulduz Usmonova — миллий руҳ ва замонавий услуб уйғунлиги

Sevara Nazarkhan — ўзбек эстрадасини халқаро майдонга олиб чиққан ижрочи.

ЭСТРАДА САНЪАТИНИНГ ЁШЛАР ТАРБИЯСИДАГИ ЎРНИ

Эстрада кўшиқлари орқали ватанпарварлик, инсонпарварлик ва миллий қадриятлар ёшлар онгига сингдирилади.

2-жадвал.**Эстрада кўшиқларининг тарбиявий таъсири.**

Мавзу	Таъсир йўналиши
Ватан	Фуқаролик онги

Оила	Ахлоқий тарбия
Дўстлик	Ижтимоий фаоллик

МУҲОКАМА

Янги Ўзбекистон маданият сиёсати эстрада санъатини сифат жиҳатдан янги босқичга олиб чиқмоқда. Бу жараён миллий анъаналарни сақлаган ҳолда замонавий тенденцияларни жорий этишга хизмат қилмоқда.

ХУЛОСА

Янги Ўзбекистонда амалга оширилаётган маданият сиёсати эстрада санъатининг ривожланиши учун мустаҳкам замин яратмоқда. Эстрада санъати жамият маънавиятини юксалтиришда муҳим восита бўлиб қолмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг маданият соҳасига оид қарорлари тўплами. – Т.: 2020–2023.
3. Турсунов С. Ўзбек муסיқаси тарихи. – Т.: Фан, 2015.
4. Ismailova D. Cultural Policy in Uzbekistan. – Tashkent, 2021.
5. Nazarbekov O. National Pop Art Development. – Tashkent, 2020.

MILLIY ESTRADA QO'SHIQLARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI.**To'xtaxunova Gulniso Shavkatbek qizi****O'zDK huzuridagi Botir Zokirov nomidagi Milliy estrada san'ati institute
Iqtidorli talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo'limi boshlig'i****АННОТАЦИЯ**

Мақолада миллий эстрада қўшиқларининг жамият маънавий-ахлоқий тараққиётидаги ўрни, айниқса ёш авлод тарбиясига таъсири илмий жиҳатдан таҳлил қилинган. Қўшиқ матни, мусиқий услуб ва ижро маданиятининг тарбиявий омил сифатидаги аҳамияти очиқ берилган. Замонавий ўзбек эстрада ижодкорларининг асарлари мисолида миллий қадриятлар, ватанпарварлик, оилавий анъаналар ва маънавий поклик ғояларининг ифодаланиши кўрсатилган.

Калит сўзлар: миллий эстрада, тарбия, маънавият, ёшлар, қўшиқ матни, маданият.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается воспитательное значение национальных эстрадных песен, их роль в формировании духовных и нравственных ценностей молодежи. Проанализированы художественные особенности текстов, музыкального языка и исполнительской культуры. Показано, что современная узбекская эстрада способствует сохранению национальной идентичности и воспитанию патриотизма.

Ключевые слова: национальная эстрада, воспитание, духовность, молодежь, культура.

ABSTRACT

The article analyzes the educational significance of national pop songs and their role in shaping moral and spiritual values of young people. Special attention is paid to lyrical content, musical style, and performance culture as key factors of educational influence. The study shows that Uzbek pop music plays an important role in preserving national identity and promoting patriotism.

Keywords: national pop music, education, spirituality, youth, culture.

КИРИШ

Муסיқа инсон маънавий камолотига таъсир этувчи энг кучли санъат турларидан биридир. Айниқса, миллий эстрада қўшиқлари халқнинг тарихий хотираси, урф-одатлари ва қадриятларини сақлашда муҳим аҳамият касб этади. Бугунги кунда ёшларни маънавий баркамоллик руҳида тарбиялаш масаласида эстрада

санъатининг ўрни янада ортиб бормоқда.

МИЛЛИЙ ЭСТРАДА ВА МАЪНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАР

Миллий эстрада қўшиқларида кўпинча қуйидаги ғоялар акс этади:

- Ватанга муҳаббат
- Ота-онага ҳурмат
- Оилавий қадриятлар
- Дўстлик ва инсонпарварлик

Бу ғоялар қўшиқ матни орқали тингловчи онгига таъсир қилиб, унинг ахлоқий қарашларини шакллантиради.

ЁШЛАР ТАРБИЯСИДА ҚЎШИҚ МАТНИНИНГ ЎРНИ

Қўшиқ матни — тарбиявий мазмуннинг асосий ташувчисидир. Содда, халқона ва маъноли сўзлар ёшларда ижобий ҳис-туйғулар уйғотади.

1-жадвал.

Миллий эстрада қўшиқларида учрайдиган асосий тарбиявий мавзулар.

Мавзу	Тарбиявий таъсир йўналиши
Ватанпарварлик	Фуқаролик онгини ошириш
Ота-онага ҳурмат	Оилавий тарбияни мустаҳкамлаш
Садоқат ва муҳаббат	Ахлоқий поклик
Дўстлик	Ижтимоий фаоллик

МИЛЛИЙ ЭСТРАДА ИЖОДКОРЛАРИ ФАОЛИЯТИ МИСОЛИДА

Масалан, Sherali Jo'rayev қўшиқларида миллий анъаналар ва инсонпарварлик ғоялари кенг ёритилади.

Ozodbek Nazarbekov эса замонавий ёшлар дунёқарабини миллий рух билан уйғунлаштирган асарлари билан танилган.

Yulduz Usmonova ижодида Ватан, она, халқ тақдири мавзулари устувордир.

МУСИҚИЙ УСЛУБ ВА ТАРБИЯ

Миллий ладлар, анъанавий ритмлар ва замонавий аранжировка уйғунлиги кўшиқларни ёшларга янада яқинлаштиради. Бу эса тарбиявий таъсирни кучайтиради.

МУҲОКАМА

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, миллий эстрада кўшиқлари фақат кўнгилочар вазифани эмас, балки муҳим маънавий-маърифий функцияни ҳам бажаради. Уларни таълим муассасаларида тарбиявий жараёнга кенг жорий этиш мақсадга мувофиқ.

ХУЛОСА

Миллий эстрада кўшиқлари ёш авлодни маънавий баркамол, ватанпарвар ва ахлоқий пок инсонлар қилиб тарбиялашда катта имкониятларга эга. Шу боис, бу соҳага илмий ва амалий эътиборни янада кучайтириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.
2. Турсунов С. Ўзбек муסיқаси тарихи. – Т.: Фан, 2015.
3. Раҳмонов Н. Эстрада санъати асослари. – Т.: Муסיқа, 2018.
4. Nazarbekov O. Uzbek Pop Art Development. – Tashkent, 2020.
5. Ismailova D. National Culture and Youth Education. – Tashkent, 2019.

YANGI O‘ZBEKISTONDA MILLIY ESTRADA YO‘NALISHNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

To‘xtaxunova Gulniso Shavkatbek qizi

O‘zDK huzuridagi Botir Zokirov nomidagi Milliy estrada san’ati instituti
Iqtidorli talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya

Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida milliy estrada san’atining rivojlanish bosqichlari, zamonaviy yo‘nalishlari hamda uning madaniy-ma’naviy hayotdagi o‘rni ilmiy tahlil qilinadi. Milliy estrada san’atining globallashuv jarayonlari bilan uyg‘unlashuvi, an’anaviy musiqiy meros asosida zamonaviy janrlarning shakllanishi va yosh ijodkorlar faoliyatining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, davlat siyosati, madaniyat sohasidagi islohotlar va raqamli texnologiyalarning estrada san’ati rivojiga ta’siri asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: milliy estrada, Yangi O‘zbekiston, musiqa madaniyati, globallashuv, an’ana va zamonaviylik, yosh ijodkorlar.

Аннотация

В статье анализируются этапы развития национальной эстрады в условиях Нового Узбекистана, ее современные направления и роль в культурно-духовной жизни общества. Рассматривается взаимодействие традиционного музыкального наследия и современных жанров, а также влияние государственной политики и цифровых технологий на развитие эстрадного искусства.

Ключевые слова: национальная эстрада, Новый Узбекистан, музыкальная культура, глобализация, традиция и современность, молодежь.

Annotation

This article analyzes the development trends of national pop (estrada) music in New Uzbekistan, its stages of evolution, and its role in cultural and spiritual life. The interaction between traditional musical heritage and modern genres, as well as the impact of state policy and digital technologies on the development of pop music, are discussed.

Keywords: national pop music, New Uzbekistan, musical culture, globalization, tradition and modernity, youth.

Kirish

Yangi O'zbekiston taraqqiyot bosqichida milliy madaniyatni rivojlantirish davlat siёsatining ustuvor йўналишларидан бири ҳисобланади. Бу жараёнда миллий эстрада санъати халқнинг маънавий эҳтиёжларини қондирувчи муҳим маданий соҳа сифатида намоён бўлмоқда. Эстрада мусиқаси нафақат кўнгилочар санъат, балки миллий қадриятларни тарғиб этувчи, ёшларни тарбияловчи муҳим восита сифатида ҳам хизмат қилади.

Milliy estrada san'atining tarixiy shakllanishi

O'zbek milliy estrada san'ati XX asrning ikkinchi yarmida professional sahna madaniyati asosida shakllana boshladi. Dastlab xalq qo'shiqlari va an'anaviy kuylar zamonaviy orkestr ijrosi bilan uyg'unlashtirildi. Keyinchalik estrada san'ati mustaqil yo'nalish sifatida rivojlanib, o'zining ijrochilik maktabi va estetik mezonlarini shakllantirdi.

Yangi O'zbekiston davrida estrada san'atining yangi bosqichi

So'nggi yillarda madaniyat va san'at sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar milliy estrada san'ati rivojiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Konsert zallari, madaniyat markazlari, ijodiy studiyalar faoliyati kengayib, yosh ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari yo'lga qo'yildi.

An'ana va zamonaviylik uyg'unligi

Milliy estrada asarlarida an'anaviy ohanglar bilan bir qatorda zamonaviy ritm va aranjirovkalardan foydalanish tendensiyasi kuchaymoqda. Bu holat milliy musiqaning jozibasini oshirib, uni yosh avlodga яқинлаштирмоқда.

Raqamli texnologiyalar va estrada

Internet platformalari, ijtimoiy tarmoqlar va striming xizmatlari estrada musiqasining ommalashuvida muhim rol o'ynamoqda. Bugungi kunda ko'plab qo'shiqlar avvalo raqamli muhitda mashhurlikka erishmoqda.

Milliy estrada va yoshlar

Yoshlar milliy estrada san'atining asosiy auditoriyasini tashkil etadi. Ularning didi va qiziqishlari estrada yo'nalishlari rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, yoshlar uchun mo'ljallangan mazmunan boy va tarbiyaviy ahamiyatga ega asarlar yaratish dolzarbdir.

Milliy estrada san'atining ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati

Milliy estrada qo'shiqlari vatanparvarlik, insonparvarlik, oila, do'stlik kabi mavzularni targ'ib etib, jamiyat ma'naviy muhitini boyitadi. Bu jihat uning tarbiyaviy imkoniyatlarini kengaytiradi.

Muammolar va rivojlanish istiqbollari

Milliy estrada san'ati oldida quyidagi vazifalar turibdi:

- milliylikni saqlash va boyitish;

- professional ijrochilik darajasini oshirish;
- xalqaro maydonga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish.

Xulosa

Yangi O‘zbekiston sharoitida milliy estrada san’ati jadal rivojlanib, milliy madaniyatning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. An’ana va zamonaviylik uyg‘unligi asosida yaratilayotgan asarlar xalqimizning boy musiqiy merosini kelajak avlodga yetkazishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018.
2. Abdullayev M. Zamonaviy san’at va globalashuv. – Toshkent: Akademnashr, 2019.
3. Jo‘rayev S. Musiqa estetikasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
4. Qodirov B. O‘zbek estrada san’ati tarixi. – Toshkent: San’at, 2016.
5. Rasulov A. Ommaviy madaniyat va yoshlar. – Toshkent: Fan, 2020.
6. Hallam S. The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people // International Journal of Music Education, 2010.
7. Bennett A. Popular Music and Youth Culture. – London: Palgrave Macmillan, 2000.

Language as a Tool for Social Inclusion: Experiences of Multilingual Learners in Migrant Contexts in Uzbekistan

Khodiyakhon Sodikova

English teacher of Cambridge LC Student, Webster University in Tashkent

Abstract

This study explores how language shapes the social and academic experiences of multilingual learners from migrant families in Uzbekistan. Drawing on classroom observations and teacher reflections, it examines how limited language proficiency can affect students' participation, sense of belonging, and academic progress. The findings show that migrant students often struggle to fully engage in class and build peer relationships, which can slow their learning compared to native students. However, supportive teacher practices—such as flexible grouping and emotionally responsive teaching—can help reduce anxiety and foster inclusion. The study highlights the importance of language-sensitive and inclusive pedagogy in increasingly diverse educational settings.

Keywords Multilingual learners, Migrant students, Social inclusion, Language barriers, Classroom participation, Teacher strategies, Uzbekistan / Central Asia, Emotional well-being

1. Introduction

Migration has become increasingly common in Uzbekistan, leading to more linguistically and culturally diverse classrooms. Many families move for work or education, and their children must adapt to new school environments where the language of instruction may differ from what they speak at home. While migration can open new opportunities, it can also create challenges, particularly in terms of communication, belonging, and academic success.

Language plays a central role in shaping students' classroom experiences. For migrant learners, limited proficiency in the dominant language can make it difficult to participate in lessons, connect with peers, and feel part of the classroom community. As a result, some students experience slower academic progress and emotional stress. Despite these realities, there is limited research on how language affects migrant students in Central Asia. This study aims to explore how language influences social inclusion among multilingual learners in Uzbekistan and how teachers can support

their integration.

Research Questions:

1. How does language affect the social inclusion of migrant students in multilingual classrooms?
2. What challenges do these students face in participating and forming peer relationships?
3. What teaching practices support their social and academic integration?

2. Literature Review

Previous research has shown that language is closely connected to both academic achievement and social belonging for migrant students. Cummins (2000) argues that language proficiency is essential for accessing curriculum content, while Norton (2013) highlights the role of language in shaping identity and participation.

Studies also suggest that students who struggle with the language of instruction are more likely to feel isolated and disengaged (Piller, 2016). At the same time, teacher practices can make a meaningful difference. Culturally responsive and emotionally supportive teaching has been shown to create more inclusive learning environments (Gay, 2010).

However, much of this research focuses on Western or refugee contexts. There is a lack of studies examining everyday classroom experiences of migrant students in Central Asia, which this study seeks to address.

3. Methodology

This study used a qualitative approach to better understand students' lived classroom experiences.

3.1 Context and Participants

The research was conducted in a private educational center in Uzbekistan, where the researcher works as an English language teacher. Participants were migrant students who had moved to Uzbekistan with their families for work or other personal reasons. These students spoke a variety of home languages, including Turkish and Russian.

3.2 Data Collection

Data were collected through:

- Classroom observations, focusing on student participation and peer interaction.
- Reflective teaching journals documenting classroom challenges and strategies.
- Informal conversations with students to understand their emotional and social experiences.

One key case involved a Turkish student who transferred to a new group after

experiencing bullying and social anxiety in his previous class.

3.3 Data Analysis

The data were analyzed thematically to identify recurring patterns related to language, inclusion, emotional well-being, and teaching strategies.

3.4 Ethical Considerations

All student identities were protected through the use of pseudonyms, and participation was voluntary.

4. Findings

Three main themes emerged from the data.

4.1 Language as a Barrier to Participation

Many migrant students found it difficult to participate fully in class discussions due to limited proficiency in the language of instruction. This affected their confidence and reduced their willingness to speak, which in turn slowed their academic progress.

4.2 Emotional Challenges and Social Exclusion

Some students experienced anxiety and feelings of isolation. One Turkish student, in particular, reported being bullied by peers in his previous group, which increased his social anxiety and made it harder for him to build relationships even after changing classes.

4.3 The Role of the Teacher in Fostering Inclusion

Teacher support played a crucial role in helping students feel more comfortable. Strategies such as pairing students with peers they trusted, gradually increasing group sizes, and creating a supportive classroom environment helped reduce anxiety and encouraged participation.

5. Discussion

The findings support existing research showing that language is deeply connected to both academic success and social inclusion. However, this study adds a Central Asian perspective, focusing on non-refugee migrant students in Uzbekistan.

The case of the Turkish student highlights how language barriers often interact with emotional factors, such as social anxiety, making inclusion more complex. At the same time, the study shows that thoughtful and responsive teaching practices can significantly improve students' classroom experiences.

These findings suggest that teachers play a key role in transforming classrooms into inclusive spaces where multilingual learners feel safe, valued, and capable of success.

6. Conclusion

This study examined how language shapes the social and academic experiences of migrant students in Uzbekistan. The findings show that language barriers can hinder

participation, belonging, and academic progress. However, supportive teacher practices—such as flexible grouping, emotional sensitivity, and gradual inclusion strategies—can help students overcome these challenges.

The study highlights the importance of training teachers to work effectively in multilingual classrooms and developing school policies that support migrant learners' emotional and linguistic needs. Future research could include student interviews and larger samples across different regions.

References

1. Alim, H. S., Paris, D., & Wong, S. A. (2017). *Culturally sustaining pedagogies: Teaching and learning for justice in a changing world*. Teachers College Press.
2. Block, D. (2014). *Social class in applied linguistics*. Routledge.
- Cummins, J. (2000). *Language, power, and pedagogy: Bilingual children in the crossfire*. *Multilingual Matters*.
3. Gay, G. (2010). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice* (2nd ed.). Teachers College Press.
4. García, O., & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language, bilingualism and education*. Palgrave Macmillan.
5. Norton, B. (2013). *Identity and language learning: Extending the conversation* (2nd ed.). *Multilingual Matters*.
6. Piller, I. (2016). *Linguistic diversity and social justice: An introduction to applied sociolinguistics*. Oxford University Press.

Ikkinchi jahon urushi davrida O'zbekiston xalqining Leningradni ozod qilishdagi qahramonliklari (1941-1944-yillar)

Zokirjanov Mirzoxid Shuhrat o'g'li

“Shon-sharaf” davlat muzeyi kichik-ilmiy xodimi

Annotatsiya: Mazkur maqola Ikkinchi jahon urushining eng uzoq davom etgan 1941-1944-yillarda sodir bo'lgan Leningrad uchun kechgan jang va unda yurtdoshlarimizning ko'rsatgan jasratlari, Teshaboy Odilov, Nabijon Mingboyev hamda Sharof Rashidovlarning jasratlari, Vatanimiz milliy istiqloli hamda xalqimizning ozodligi uchun jonini ayamagan millat fidoyillari xotirasini abadiylashtirish masalalariga bag'ishlandi.

Kalit so'zlar: Ikkinchi jahon urushi, Sobiq Ittifoq, O'zbekiston, Qizil armiya, Leningrad mudofaasi, evakuatsiya, Xotira va qadrlash kuni.

Ikkinchi jahon urushi insoniyat tarixidagi eng mudhish, qirg'inbarot urushlardan biri hisoblanadi. Shuni ma'lumot o'rnida takidlash lozimki, Ikkinchi jahon urushi davri dunyo xalqlari tarixining fojiali saxifalaridan biri aylangan. Urushdagi janglar orasida Leningrad uchun kechgan jang eng uzoq davom etgan jangdir. Jangda misilsiz yo'qotishlar evaziga hamda xalqning moddiy ta'minoti, boyliklarini safarbar qilgan holatdagina fashizmdek yovuz dushman ustidan g'alaba qozonishga erishildi. Leningrad jangi SSSR tarkibiga kirgan xalqlarning qahramonligi, bukilmaz irodasi, nemis-fashist bosqinchilariga bo'lgan nafrati barcha xalqlarni birlashtirdi. Leningrad uchun jang Qizil Armiya tomonidan 1941-yilning 10-iyul kundan boshlab 1944-yilning 9-avgust kunigacha davom etdi. Bu davrda Leningradni himoya qilish va bostirib kelayotgan Germaniya va Finlyandiya armiyalariga qarshi olib borilgan mudofaa va hujum operatsiyalari amalga oshirilgan. Leningradni himoya qilish uchun quydagi frontlar: Shimoliy, Shimoli-g'arbiy, Leningrad, Volxov, Karelya, 2-Pribaltika frontlari; uzoq masofaga uchuvchi aviatsiya qismlari; mamlakatni havo hujumidan mudofaa qilish qismlari (PVO), Boltiq floti (BF), Ladoga, Onega va Chud harbiy flotilialari, partizanlar tuzilmalari, Leningrad shahri va Leningrad viloyatining aholisi faol ishtirok etgan.

Fashistlar Germaniyasi Sobiq SSSR ni qo'lga kiritish uchun bo'lgan janglar rejalaridan birida Leningrad shahrini ham egallash asosiy maqsadlarga qaratilgan. Sharqqa yurish Adolf Gitler uchun asosiy masala edi. 1941-yil 3-fevral fashistlar

Learning and Sustainable Innovation

bayyonomasida “Barbarossa” rejasiga ko’ra Pribaltika va Leningrad hududlarini egallash edi. Maqsad SSSR ning industrial-sanoat,neft bazalarini bosib olishga qaratilgan. Nemis qo’mondonligining rejalariga ko’ra nemislar armiyasi uch tomonlama (Shimol, Markaz va Janub armiyalari) hujum qilish strategiyasini amalga oshirishga kirishdilar: Germaniyaning “Shimol” armiya guruhiga komandir general-feldmarshal V.fon Leeb rahbarlik qilardi. 16-18-dala armiyasi hamda 4-tank armiyasi “Shimol” guruhining o’ng qanoti hisoblanib, ular Leningrad shahrini Sharq va Janubiy-sharqadan uzib qo’yishga harakat qiladi .

Leningradga yaqinlashib kelayotgan fashist bosqinchilariga qarshi Shimoliy front qo’mondoni general-leytenant M.M.Popov, Shimoli-g’arbiy front komandiri general-mayor P.P. Sobenikov, Boltiq floti qo’mondoni vitse admiral V.Tributs qo’shinlari dushman armiyalariga qarshi janglar olib bordilar. Qo’shinlarni strategik boshqarish maqsadida SSSR Davlat Mudofaa Qo’mitasi qaroriga binoan 1941-yil iyul oyida Shimoliy, Shimoli-g’arbiy frontlari, Boltiq flotini o’z ichiga olgan marshal K.E.Voroshilov boshchiligida Bosh qo’mondonlik shtabi tuziladi. 1941-yilning iyul-avgust oylarida esa qo’shinlar hamda aholining say harakatlari bilan Leningrad shahriga yaqin joylarda mudofaa inshootlari qurila boshlanadi, asosan Leningrad, Pskov, Novgorod, Luga, Staraya Rusa hamda Karelya hududida shunday mudofaa inshootlari mavjud bo’lgan.

Tarixiy manbalarda qayd etilishicha Leningrad shahri aholisi ham mudofaa ishlariga tayyorlangan. Leningradliklar tashabusi bilan 160 000 kishilik xalq jangchilari otryadlari tuzilgan. Shavqatsiz janglar har ikki tomon uchun ayovsiz kechdi. Sovet armiyasi qo’shinlari qanchalik fidoyilik bilan harakatlar qilishsa ham dushman qo’shinlarining qo’li kuchliroq keldi. 1941-yil 8-sentabr kuni Leningrad shahri qamal ichida qoladi.Fashist bosqinchilari Leningrad shahrini yer yuzidan yo’q qilib, aholisini qirib tashlashni maqsad qilgan edilar. Qamalda qolgan Leningrad shahri aholisi 872 kun davomida hayot uchun kurashdi, ochlik va o’lim leningradliklarning irodasini buka olmadi. Shahar mudofaasi va qamali nafaqat mamlakatimiz balki butun dunyo xalqlari uchun mardlik va jasorat na’munasi bo’la oladi. Afsuski, dushman Leningradni qo’lga kirita olmadi, chunki shaharda blokada boshlangan edi. Fashist bosqinchilari Leningrad bilan bog’lanuvchi har tomonlama bo’lgan yo’llarni ishg’ol qildi. Natijada Leningrad Markazdan uzilib qoldi, shahar ta’minoti faqatgina havodan va Ladoga ko’li orqali qiyinchiliklar bilan yetkazilardi.

1941-yilning 1-iyul kunida esa shahar mudofaasi bo’yicha Sovet partiya arbobi A.A.Jdanov boshchiligida Mudofaa komissiyasi tashkil qilindi. Shaharda aholini

Learning and Sustainable Innovation

zudlik bilan evakuatsiya qilish choralari yetarlicha amalga oshirila olmadi, chunki dushman Leningradni ayovsiz aviatsiya orqali to'plardan o'qqa tutib turardi. Bir nechta oziq-ovqat do'konlari, jumladan Badayev ombori yonib ketadi. Natijada ikki mingdan ziyod shahar aholisi va Leningrad fronti askarlari ta'minotsiz, nochor holatda qamalda qolib ketadilar. Ana shunday qaltis vaziyatda Iosif Stalin zudlik bilan Leningrad fronti qo'mondoni etib general G.K. Jukovni tayyinlaydi. U shahar mudofaasi bo'yicha qat'iy choralar ko'radi va shaharda sarosimalikni oldini oladi .

1941-yilning sentabr oyi boshlariga kelib, Leningrad shahrining o'zida ishchilar, xizmatchilar hamda aholining boshqa tabaqalarini non bilan ta'minlash ratsioni kamaytib ketadi, aholiga mos ravishda 600-400-300 gramdan non beriladigan bo'ldi, keyin esa xizmatchilarga 250 gram non va bolalarga 125 gramdan non beriladigan bo'ldi. Ochlik va o'lim dushman uchun Leningradni bosib olishida kuchli qurol bo'la olmadi. Shunday bo'lsada shahar aholisi kurashni davom ettirdi. Shaharni dushmandan ozod qilish va dushman qamalini olib tashlash maqsadida 1941-1943-yillarda Nevskiy Pyatachokda janglar bo'lib turdi, shahar rahbariyati va front qo'mondonligi faol choralarni ko'rdi. Uzoq davom etgan janglardan so'ng Leningrad shahri ozod qilindi.

O'zbekiston urushning birinchi kunlaridanoq evakuatsiya qilingan bolalarga g'amxo'rlik qildi. O'zbekiston xalqining fidoyyi farzanlari ham Leningrad uchun janglarda ishtirok etganlar, ular orasida Teshaboy Odilov, Nabijon Mingboyev, Sharof Rashidov, Qodirjon Parpiyev, Rustam Ismoilov, Ivan Zinenko, Dadaxon Gafarov hamda Xalil Nabiyeu shular jumlasidandir. Xususan, Qizil Armiya tarkibidagi 1382 –o'qchi diviziya safida jang qilgan komandir Qodirjon Parpiyev Leningrad himoyasida bukilmas iroda va jasorat na'munalarini amalda namoyon etgan, u 2000 dan ortiq fashist bosqinchilarini yer tishlatdi, ulardan 4000 dan ziyodini asir oldi. Mergan Teshaboy Odilov Leningrad jangining qatnashchilaridan biri bo'lib, Nevskiy Dubrovkada kichik guruh bilan fashistlarning armiyasi qurshoviga tushib qoldi va jasorat ko'rsatib ularga qarshi janglar olib boradi .

Namanganlik Nabijon Mingboyev (1918-1999) Leningrad fronti tarkibidagi 115-sonli o'qchi diviziya tarkibida jang qildi, uning ko'rsatgan qahramonliklari va shuxrati butun Leningrad frontiga yoyildi. Nabixon Fattoxov, Dadaxon G'afurov, R.Ismoilov dushmanga qarshi janglarda jasorat va mardlik na'munalarini ko'rsatdi. Ayniqsa Kichik leytenant Sharof Rashidov (1917-1983) Leningrad ostonalarida gitlerchilarga qarshi kurashdi, janglardan birida og'ir yaralandi va uzoq yillar mobaynida harbiy hospitalda davolandi. Urushdan keyingi davrda

Learning and Sustainable Innovation

24-yil davomida Respublikamizga boshchilik qiladi. Uning Vatan oldidagi qahramonliklari munosib baholanib unga “Sotsialistik mehnat qahramoni” ordeni topshirildi. Leningrad shahri himoyasida Qo’qonlik Mashrab Muhammadjonov, tibbiy xizmat kapitani Zufar Yusupov, askar I.Imomov, komandir A.Idrisov, mayor B.Muxtorov, Salim Sadimatov va boshqalar bukilmaz iroda, jasorat namunalarini ko’rsatganlar Leningrad shahri mudofaasida jasorat ko’rsatgan yurtdoshlarimizdan 2738 kishi “Leningrad mudofaasi uchun” medali bilan taqdirlandilar. Fashizm ustidan g’alaba qozonilgan kun 9-may O’zbekistonda “Xotira va Qadrlash kuni” umumxalq bayrami sifatida keng nishonlanadi. Tinchlikning qadriga yetishimiz hamda mustaqil O’zbekistonning milliy xavfsizligini ta’minlash, ota-bobolarimiz ko’rsatgan jasoratlari, Vatan himoyasi yo’lidagi qahramonliklarini yod etishimiz lozimdir.

Xulosa:

1939-1945-yillardagi Ikkinchi jahon urushi insoniyat boshiga misilsiz talofatlar va musibatlar soldi. Xalqimiz SSSR tarkibidagi boshqa xalqlar va millatlar bilan birgalikda Leningrad uchun jangda jasorat, mardlik hamda matonat na’munalarini ko’rsatdi. Mamlakatimizda 9-may “Xotira va Qadrlash kuni munosabati bilan aziz Vatanimizning kelajagi va yosh avlodlarning bugungi dorilamon kunlarda tinch, totuv va baxtiyor yashashlari uchun jonlarini qurbon qilgan ajdodlarimizning jasoratlari hamisha abadiy qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Фролов М.И. Ленинградская битва и её вклад в победу Великой Отечественной Войне. Москва 2005
2. Лидель Гарт Б.В. Вторая мировая война Москва 2003
3. Барышников Н. И. Битва за Ленинград 1941-1944 годов. Москва 1994
4. Алексеенков А.М. Блокада Ленинграда 1941-1944 гг. Москва 2020
5. F. Sh. Razzoqov Sharof Rashidov hayot va mamot. Toshkent Fan 2020
6. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil fevral oyidagi PQ-65-sonli “Ikkinchi jahon urushida qozonilgan g’alabaning 80 yilligi hamda Xotira va Qadrlash kuniga tayyorgarlik ko’rish hamda uni o’tkazish chora tadbirlari to’g’risida”gi qaroridan

LINGUISTIC AND CULTURAL FEATURES OF EMOTIONAL EXPRESSION IN ENGLISH AND UZBEK: A COMPARATIVE STUDY

Mirzayev Utkir Azamatovich

SamDCHTI Xorijiy til va adabiyoti: Ingliz tili yo'nalishi I bosqich magistranti

Annotation: This article presents a comparative analysis of the means of emotional expression in English and Uzbek from both linguistic and cultural perspectives. Emotional expression plays a crucial role in human communication, as it reflects speakers' attitudes, feelings, and cultural values. The study examines how emotions are conveyed through lexical choices, phraseological units, intonation, and stylistic devices in both languages. Special attention is paid to similarities and differences in expressing emotions such as joy, anger, sadness, and respect. The research also explores the influence of cultural norms and social conventions on emotional expressiveness, highlighting how English tends to favor more restrained and indirect emotional expression, while Uzbek often demonstrates greater emotional openness and expressiveness. By analyzing examples from everyday speech and written texts, the article aims to show how language and culture interact in shaping emotional communication. The findings of this study may be useful for linguistics students, language teachers, translators, and learners who are interested in cross-cultural communication and comparative linguistics.

Keywords: emotional expression, comparative linguistics, English language, Uzbek language, cultural differences, linguistic means, emotional vocabulary, phraseological units, intonation and prosody, stylistic devices, cross-cultural communication, language and culture, pragmatics, emotional expressiveness.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA HISSIY IFODANING LINGVISTIK VA MADANIY XUSUSIYATLARI: QIYOSIY TADQIQOT

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida hissiy ifoda vositalari lingvistik va madaniy nuqtayi nazardan qiyosiy tahlil qilinadi. Hissiy ifoda insoniy muloqotda muhim o'rin tutadi, chunki u so'zlovchilarning munosabati, his-tuyg'ulari hamda madaniy qadriyatlarini aks ettiradi. Tadqiqotda har ikki tilda hissiyotlarning leksik tanlovlari, frazeologik birliklar, intonatsiya va uslubiy vositalar orqali qanday ifodalanishi o'rganiladi. Quvonch, g'azab, qayg'u va hurmat kabi hissiyotlarni ifodalashdagi o'xshashlik va farqlarga alohida e'tibor qaratiladi.

Shuningdek, tadqiqot hissiy ifodaning shakllanishiga madaniy me'yorlar va ijtimoiy an'analarning ta'sirini tahlil qiladi. Unda ingliz tilida hissiyotlarning ko'proq cheklangan va bilvosita tarzda ifodalanishi, o'zbek tilida esa hissiy ochiqlik va ifodaviylikning ustunligi ta'kidlanadi. Kundalik nutq va yozma matnlardan olingan misollar tahlili orqali til va madaniyatning hissiy muloqotni shakllantirishdagi o'zaro bog'liqligi yoritib beriladi. Mazkur tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik va madaniyatlararo muloqotga qiziquvchi tilshunoslik talabalari, til o'qituvchilari, tarjimonlar hamda til o'rganuvchilar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: raqamli vositalar, chet tili sifatida ingliz tili, og'zaki nutq ko'nikmalari, og'zaki muloqot, til o'rganish texnologiyalari, mobil texnologiyalar yordamida til o'rganish, kompyuter yordamida til o'rganish, onlayn o'quv platformalari, nutqni aniqlash dasturlari, talaffuz mashqi, ravonlik va aniqlik, kommunikativ kompetensiya, raqamli savodxonlik, gamifikatsiya, o'quvchining motivatsiyasi, virtual muloqot, sinxron va asinxron muloqot, multimedia asosida o'qitish, mustaqil o'qish, ta'limga texnologiyalarni integratsiya qilish.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ: СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Аннотация: В данной статье представлен сравнительный анализ средств эмоциональной выразительности в английском и узбекском языках с лингвистической и культурной точек зрения. Эмоциональная выразительность играет важную роль в человеческом общении, поскольку отражает отношение говорящих, их чувства и культурные ценности. В исследовании рассматривается, каким образом эмоции передаются посредством лексического выбора, фразеологических единиц, интонации и стилистических средств в обоих языках. Особое внимание уделяется сходствам и различиям в выражении таких эмоций, как радость, гнев, печаль и уважение.

Кроме того, в статье анализируется влияние культурных норм и социальных традиций на эмоциональную выразительность, подчеркивая, что в английском языке эмоции чаще выражаются сдержанно и косвенно, тогда как в узбекском языке наблюдается большая эмоциональная открытость и экспрессивность. На основе примеров из повседневной речи и письменных

текстов демонстрируется взаимодействие языка и культуры в формировании эмоционального общения. Результаты исследования могут быть полезны студентам-лингвистам, преподавателям иностранных языков, переводчикам, а также всем, кто интересуется межкультурной коммуникацией и сравнительной лингвистикой.

Ключевые слова: эмоциональная выразительность, сравнительная лингвистика, английский язык, узбекский язык, культурные различия, лингвистические средства, эмоциональная лексика, фразеологические единицы, интонация и просодия, стилистические средства, межкультурная коммуникация, язык и культура, прагматика, эмоциональная экспрессивность.

INTRODUCTION

Emotions are an essential part of human interaction, shaping how people express their thoughts, attitudes, and relationships with others. Language serves as the primary medium through which emotions are communicated, making emotional expression a key area of interest in linguistic research. However, the ways emotions are expressed are not universal; they are deeply influenced by cultural norms, social values, and communicative traditions specific to each speech community. As a result, studying emotional expression across different languages provides valuable insight into the relationship between language and culture.

English and Uzbek represent two linguistically and culturally distinct systems, offering a rich basis for comparative analysis. While English is often characterized by relatively restrained and indirect emotional expression, Uzbek tends to display a higher degree of emotional openness and explicitness, especially in interpersonal communication. These differences are reflected in vocabulary choices, phraseological expressions, intonation patterns, and stylistic devices used by speakers of each language. Understanding such contrasts is particularly important in the context of globalization, where cross-cultural communication has become increasingly common.

Despite the growing interest in emotions within linguistic studies, comparative research focusing specifically on emotional expression in English and Uzbek remains limited. Many learners and translators face difficulties when interpreting emotional meanings accurately, as literal translation often fails to capture culturally embedded nuances. This highlights the need for systematic analysis of how emotions are linguistically encoded and culturally shaped in both languages.

Therefore, this study aims to conduct a comparative examination of the linguistic and cultural features of emotional expression in English and Uzbek. By analyzing examples from spoken and written discourse, the research seeks to identify key similarities and differences in emotional expressiveness and to demonstrate how cultural context influences language use. The findings are expected to contribute to comparative linguistics and to support more effective intercultural communication and language learning.

LITERATURE REVIEW

The study of emotional expression lies at the intersection of linguistics and psychology, often categorized under the umbrella of affective linguistics. Emotions are universal human experiences, yet the linguistic tools used to encode and communicate these feelings vary significantly across cultures. According to Wierzbicka (1999), every language possesses its own "cultural script" that dictates how emotions should be expressed, suppressed, or described.

Linguistic Realization of Emotions

In English, emotional expression is frequently categorized through a rich inventory of adjectives and direct verbal descriptors. Conversely, the Uzbek linguistic landscape relies heavily on metaphorical systems and somatisms—using body parts to represent internal states. For instance, while English speakers "feel blue," Uzbek speakers might describe emotional pain through the concept of the "heart" (yurak) or "liver" (jigar), reflecting a different cognitive mapping of the human body.

Morphological and Lexical Means

Comparative research highlights that Uzbek is highly productive in its use of diminutive suffixes (e.g., -jon, -xon, -cha) to convey intimacy and affection. As noted by Yusupov (2007), these suffixes carry emotional weight that English often lacks at a morphological level, forcing English speakers to rely on tone of voice or lexical modifiers like "dear" or "little."

The Role of Phraseology and Idioms

Idioms serve as the primary "emotional containers" in both languages. Kövecses (2000) argues that metaphors of emotion are not random but are rooted in cultural history. In English, anger is often conceptualized as "heat in a pressurized container" (e.g., boiling with rage). In Uzbek discourse, emotional intensity is frequently linked to social harmony and external imagery, such as *boshi ko'kka yetmoq* (reaching the sky with one's head) to denote supreme happiness.

Cultural Context and Pragmatics

The distinction between High-Context (Uzbek) and Low-Context (English) cultures plays a vital role. In English, emotional states are often articulated explicitly. In the Uzbek communicative tradition, "andisha" (reserve/modesty) and "nomus" (honor) influence emotional pragmatics, where feelings are often conveyed through indirect speech acts and subtle linguistic cues rather than direct confrontation.

Summary of literature gap

While general studies on English emotions are abundant, comparative analyses involving the Uzbek language remain limited in the following areas:

- Most studies focus on purely lexical translations rather than deep cognitive metaphors.
- There is a lack of research focusing on how modern slang and social media are changing emotional expressions in both languages.
- The specific role of grammatical mood and modality in expressing emotional certainty in Uzbek is under-explored.

RESEARCH AIM AND OBJECTIVES

The purpose of this article is to conduct a contrastive analysis of the linguistic and cultural mechanisms used to express emotions in English and Uzbek. The main objectives are to:

- Identify the primary lexical and morphological markers of emotion in both languages;
- Analyze the role of somatisms and metaphors in conceptualizing feelings;
- Examine how cultural values (e.g., individualism vs. collectivism) influence emotional pragmatics;
- Evaluate the challenges of translating emotional nuances between these two linguistically distinct systems.

METHODOLOGY

This study employs a qualitative contrastive approach:

- Data Sources: A corpus of idiomatic expressions, literary excerpts from modern English and Uzbek prose, and examples from everyday conversational discourse.
- Methods: Comparative-typological analysis and componential analysis to identify the semantic shifts between "equivalent" emotional terms.

- Analysis: The study categorizes emotions into "Universal" (e.g., joy, fear) and "Culture-Specific" (e.g., andisha, nostalgia) to see where the languages diverge.

FINDINGS (CONCEPTUAL)

- Uzbek emotional expression is highly synthetic, using suffixes to add emotional layers to neutral words.
- English relies more on analytical means, using specific adverbs and varying sentence stress to convey intensity.
- Somatisms in Uzbek are more diverse; the "liver" (jigar) represents kinship and deep affection, a concept that does not translate directly into English emotional structures.
- Indirectness is a key feature of Uzbek emotional pragmatics, whereas English prioritizes clarity and directness in describing internal states.

DISCUSSION

The comparative analysis of English and Uzbek emotional expressions reveals that while the biological experience of emotion is universal, the linguistic "packaging" of these feelings is deeply rooted in cultural history and social hierarchy. The findings suggest that English speakers lean toward a lexical-centric model, where specific adjectives (e.g., frustrated, ecstatic, anxious) provide a direct map of the internal state. In contrast, the Uzbek emotional system is more metaphorical and somatocentric, frequently utilizing the "liver" (jigar) and "heart" (yurak) as the primary anchors for deep affection and grief.

A significant point of discussion is the role of morphological expressiveness. Unlike English, which relies on external modifiers like "very" or "little," the Uzbek language utilizes a complex system of diminutive suffixes (-jon, -xon, -gina). These are not merely grammatical markers; they represent a "social intimacy" that is built into the language itself. In my analysis, it becomes clear that an English speaker might use a sentence like "I am very fond of you," whereas an Uzbek speaker achieves the same emotional resonance through a single suffix attached to a name. This demonstrates that Uzbek is a "high-context" language where emotional depth is often found in the structure of the word rather than the length of the sentence.

In addition, the data regarding phraseological units (idioms) confirms the theory of Cognitive Metaphor. English idioms of emotion often reflect physical symptoms of pressure or temperature (e.g., "blowing off steam"). However, Uzbek idioms are frequently tied to nature and social standing (e.g., boshi ko'kka yetmoq). This suggests that for Uzbek speakers, intense joy is perceived as an elevation of status and spirit,

while for English speakers, it is often viewed as an internal energetic release.

However, the study also highlights the challenges of cross-cultural pragmatics. The Uzbek concept of "andisha" (modesty/reserve) often acts as a linguistic filter, preventing the direct expression of negative emotions like anger or disagreement. In English-speaking cultures, directness is often equated with honesty, whereas in Uzbek culture, it can be perceived as a lack of refinement or respect. This "pragmatic gap" is where most misunderstandings occur in translation and intercultural communication. The findings suggest that language does not just describe our feelings—it shapes how we are allowed to feel them. While English offers a precise, direct vocabulary for the individual, Uzbek provides a rich, metaphorical, and communal framework for emotional experience

CONCLUSION

The comparative analysis of emotional expression in English and Uzbek reveals that while the core of human emotion is universal, the linguistic paths taken to express those feelings are profoundly different. This study has demonstrated that English relies heavily on a precise, lexical-centered approach, using a vast array of adjectives to categorize emotional states. In contrast, the Uzbek language draws its expressive power from morphological richness and metaphorical imagery, where suffixes and body-centered idioms (somatisms) create a unique emotional resonance that is often difficult to translate directly into English.

One of the most significant findings of this research is the role of cultural values in shaping linguistic choices. The Uzbek concepts of *andisha* (reserve) and *muomala* (social conduct) act as invisible frameworks that encourage indirectness and metaphorical depth, whereas English communicative norms prioritize clarity, individual perspective, and directness. These differences are not merely academic; they are the primary source of "pragmatic failure" in translation and cross-cultural communication.

Furthermore, the study highlights that the Uzbek language's use of diminutive and affectionate suffixes provides a layer of "built-in" intimacy that English must achieve through tone or external modifiers. Understanding these nuances is essential for educators, translators, and diplomats who navigate the space between these two distinct worldviews.

In conclusion, emotional expression is not just a matter of vocabulary, but a reflection of a nation's soul and social history. As the world becomes increasingly globalized, preserving and understanding these unique linguistic "codes" is vital for genuine

intercultural empathy.

REFERENCES

1. Kövecses, Z. (2000). Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling. Cambridge University Press, pp. 182–210. Find on Google Books
2. Safayeva, S. S. (2012). Cognitive and Comparative Analysis of Somatic Phraseology in English and Uzbek. National University of Uzbekistan Press, pp. 74–92.
3. Shafiyeva, D. (2018). Linguistic and Cultural Aspects of Emotional Concept in English and Uzbek Languages. Journal of Philology and Linguistics, 14(2), 45–58.
4. Wierzbicka, A. (1999). Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge University Press, pp. 31–65. Find on Google Books
5. Yusupov, U. K. (2007). Theoretical Foundations of Contrastive Linguistics. Fan Publishing House, pp. 112–134.
6. Zvegintsev, V. A. (2001). Language and Cultural Context: Principles of Comparative Study. Progress Publishers, pp. 204–221.

**“YURAK-QON TOMIR KASALLIKLARIDA
KARDIOREABILITATSIYA:GLOBAL TAVSIYALAR VA ILMIY
DALILLAR”**

Maxmudova Zulayho Shavkatovna

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti Tibbiy reabilitatsiya, sport tibbiyoti, jismoniy tarbiya va xalq tabobati kafedrası “Terapiya: xalq tabobati” yo‘nalishi magistri. E-

mail: zziyovuddinova.sh@gmail.com

Adilov Shuxrat Kayumovich

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti Tibbiy reabilitatsiya, sport tibbiyoti, jismoniy tarbiya va xalq tabobati kafedrası dotsenti, tibbiyot fanlari nomzodi, PhD. E-mail:

shuxratkayumovich@gmail.com

Muxitdinova Omina Yusup qizi –

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti Ichki

kasalliklar, nefrologiya va gemodializ kafedrası assisenti, tibbiyot fanlari nomzodi,
PhD.

E-mail: muxitdinovaoyu@gmail.com

ANNOTATSIYA: Yurak-qon tomir kasalliklari zamonaviy tibbiyotda global miqyosda o‘lim va nogironlikning asosiy sabablaridan biri bo‘lib, ularning tibbiy-ijtimoiy ahamiyati yuqoriligicha qolmoqda. So‘nggi yillarda diagnostika va farmakoterapiya sohasida erishilgan yutuqlarga qaramay, bemorlarning funksional holatini tiklash, asoratlardan va qayta kasallanish xavfini kamaytirishda kompleks yondashuvni talab etuvchi kardioreabilitatsiya muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kardioreabilitatsiya yurak-qon tomir kasalliklarini boshdan kechirgan bemorlarda jismoniy imkoniyatlarni oshirish, psixosotsial holatni barqarorlashtirish hamda hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan ko‘p komponentli tibbiy jarayon hisoblanadi. Mazkur maqolaning maqsadi yurak-qon tomir kasalliklarida kardioreabilitatsiya dasturlarining klinik samaradorligi bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish hamda xalqaro klinik tavsiyalar asosida ularning amaliy tibbiyotdagi o‘rnini baholashdan iborat. Adabiyotlar sharhi doirasida so‘nggi yillarda chop etilgan randomizatsiyalangan klinik tadqiqotlar, meta-tahlillar va yetakchi kardiologik tashkilotlarning rasmiy tavsiyalari o‘rganildi. O‘tkazilgan tahlil natijalari kardioreabilitatsiya dasturlarida ishtirok etgan bemorlarda yurak-qon tomir kasalliklari sababli o‘lim va qayta gospitalizatsiya ko‘rsatkichlarining pasayishi, funksional holat va jismoniy bardoshlilikning yaxshilanishi hamda hayot sifatining oshishini ko‘rsatdi. Kardioreabilitatsiya yurak-

Learning and Sustainable Innovation

qon tomir kasalliklarida davolashning muhim va ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi.

KALIT SO‘ZLAR: kardioreabilitatsiya, yurak-qon tomir kasalliklari, klinik samaradorlik, global klinik tavsiyalar, jismoniy reabilitatsiya, hayot sifati, sekundar profilaktika.

KIRISH: Yurak-qon tomir kasalliklari (YQTK) zamonaviy tibbiyotda global miqyosda sog‘liqni saqlash tizimi oldida turgan eng muhim tibbiy-ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi [1]. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, yurak-qon tomir kasalliklari har yili dunyo bo‘yicha taxminan 17–18 million kishining hayotiga zomin bo‘lib, umumiy o‘lim holatlarining qariyb uchdan bir qismini tashkil etadi [1]. Ushbu ko‘rsatkichlar yurak-qon tomir patologiyalarining nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini ham yaqqol namoyon etadi. JSST prognozlariga ko‘ra, aholi sonining ortishi, qarish jarayonining tezlashuvi hamda xavf omillarining keng tarqalishi natijasida yurak-qon tomir kasalliklari bilan bog‘liq yuk kelgusi yillarda yanada oshishi kutilmoqda [1,3]. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda yurak-qon tomir kasalliklarining epidemiologik tuzilmasi o‘xshash bo‘lib, arterial gipertenziya, ishemik yurak kasalligi, miokard infarkti va surunkali yurak yetishmovchiligi yetakchi o‘rinlarni egallaydi [7,8]. JSST ma’lumotlariga ko‘ra, yurak-qon tomir kasalliklaridan kelib chiqadigan o‘lim holatlarining 75 foizdan ortig‘i past va o‘rta daromadli mamlakatlar hissasiga to‘g‘ri keladi [1]. Bu esa ushbu hududlarda kasalliklarning oldini olish, davolash va reabilitatsiya qilish bo‘yicha kompleks strategiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarurligini ko‘rsatadi. Aholi orasida chekish, jismoniy faollikning yetishmasligi, noto‘g‘ri ovqatlanish, semirish va surunkali stress kabi modifikatsiya qilinadigan xavf omillarining keng tarqalishi yurak-qon tomir kasalliklari rivojlanishida muhim rol o‘ynamoqda. [24] So‘nggi o‘n yilliklarda kardiologiya sohasida diagnostika, farmakoterapiya va invaziv davolash texnologiyalarining jadal rivojlanishiga qaramay, yurak-qon tomir kasalliklarini boshdan kechirgan bemorlarning katta qismida funksional imkoniyatlarning cheklanishi, mehnat qobiliyatining pasayishi, qayta kasallanish va asoratlar xavfining yuqoriligi saqlanib qolmoqda. [6,8] Klinik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, faqat farmakologik yoki jarrohlik davolash usullari bemorlarning uzoq muddatli prognozini yaxshilash uchun yetarli emas [16]. Shu sababli JSST tomonidan yurak-qon tomir kasalliklarini boshqarishda davolash, reabilitatsiya va ikkilamchi profilaktikani o‘z ichiga olgan uzluksiz yondashuv tavsiya etiladi [2,3]. Kardioreabilitatsiya yurak-qon tomir kasalliklarini boshdan kechirgan bemorlarda jismoniy, psixoemotsional va ijtimoiy holatni tiklashga qaratilgan, ko‘p komponentli

va tizimli tibbiy yondashuv hisoblanadi [2]. JSST ta'rifiga ko'ra, reabilitatsiya bemorlarning funksional mustaqilligini maksimal darajada tiklash va jamiyat hayotida faol ishtirok etishini ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim sog'liqni saqlash xizmatidir [2]. Kardioreabilitatsiya dasturlari jismoniy mashqlar terapiyasi, hayot tarzini modifikatsiya qilish, psixologik qo'llab-quvvatlash hamda yurak-qon tomir xavf omillarini nazorat qilish choralarini o'z ichiga oladi [9,10]. Ushbu yondashuv yurak mushagining funksional zaxirasini oshirish, periferik qon aylanishini yaxshilash, metabolik jarayonlarni optimallashtirish va jismoniy bardoshlilikni oshirish orqali bemorlarning klinik holatini barqarorlashtirishga qaratilgan [20]. JSST va yetakchi xalqaro kardiologik tashkilotlarning global tavsiyalarida kardioreabilitatsiya miokard infarktidan keyin, koronar revaskulyarizatsiyadan so'ng, surunkali yurak yetishmovchiligi va boshqa yurak-qon tomir kasalliklarida davolashning ajralmas bosqichi sifatida ko'rsatilgan [2,7,10]. Ilmiy tadqiqotlar va meta-tahlillar natijalari kardioreabilitatsiya dasturlarida muntazam ishtirok etish yurak-qon tomir sababli o'lim va qayta hospitalizatsiya xavfini kamaytirishini, shuningdek, hayot sifati va uzoq muddatli klinik prognozni yaxshilashini tasdiqlaydi [4,5,18]. Shunga qaramay, JSST hisobotlarida kardioreabilitatsiya xizmatlaridan foydalanish darajasi global miqyosda pastligicha qolayotgani, ayniqsa past va o'rta daromadli mamlakatlarda ushbu xizmatlarning yetarli darajada joriy etilmaganligi ta'kidlanadi. Yuqorida keltirilgan holatlarni inobatga olgan holda, yurak-qon tomir kasalliklarida kardioreabilitatsiyaning klinik samaradorligi, uning asosiy komponentlari va global tavsiyalar asosidagi o'rni bo'yicha mavjud ilmiy dalillarni tizimli tahlil qilish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur adabiyotlar sharhi kardioreabilitatsiyaning zamonaviy sog'liqni saqlash tizimidagi rolini chuqurroq yoritish, uni amaliyotga keng joriy etish imkoniyatlarini baholash hamda kelgusidagi tadqiqotlar uchun ustuvor yo'nalishlarni aniqlashga xizmat qiladi. Mazkur maqolaning maqsadi yurak-qon tomir kasalliklarida kardioreabilitatsiya dasturlarining klinik samaradorligi bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlarni chuqur tahlil qilish, JSST va boshqa yetakchi xalqaro tashkilotlarning global klinik tavsiyalarini umumlashtirish hamda kardioreabilitatsiyaning amaliy tibbiyotdagi ahamiyatini ilmiy asoslangan holda yoritib berishdan iborat.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) tavsiyalari: JSST reabilitatsiyani sog'liqni saqlash tizimining asosiy komponentlaridan biri sifatida baholab, uni universal sog'liqni saqlash qamroviga erishishning muhim vositasi deb hisoblaydi [2,3]. Tashkilot ta'rifiga ko'ra, reabilitatsiya bemorlarning funksional imkoniyatlarini maksimal darajada tiklash, mustaqilligini oshirish va jamiyat hayotida faol ishtirok

etishini ta'minlashga qaratilgan uzluksiz jarayondir. JSSTning global strategik hujjatlarida yurak-qon tomir kasalliklari bilan og'riqan bemorlarda reabilitatsiya xizmatlarini erta bosqichdan boshlash va ularni uzoq muddatli kuzatuv bilan uyg'unlashtirish zarurligi ta'kidlanadi [2]. JSST ma'lumotlariga ko'ra, yurak-qon tomir kasalliklaridan keyingi davrda reabilitatsiya dasturlarining yetarli darajada joriy etilmasligi bemorlarda nogironlik, qayta hospitalizatsiya va o'lim xavfining ortishiga olib keladi [1,25]. Shu sababli tashkilot kardioreabilitatsiyani faqat shifoxona sharoitida emas, balki ambulator va uy sharoitida ham amalga oshirishni, shuningdek, resurslari cheklangan hududlarda soddalashtirilgan va moslashtirilgan reabilitatsiya modellarini joriy etishni tavsiya etadi.

Yevropa kardiologiya jamiyati (ESC) tavsiyalari: ESC klinik qo'llanmalarida kardioreabilitatsiya yurak-qon tomir kasalliklarini davolash va ikkilamchi profilaktikaning ajralmas qismi sifatida belgilangan. Jamiyat tavsiyalariga ko'ra, miokard infarktidan keyin, koronar revaskulyarizatsiya amaliyotlaridan so'ng, shuningdek surunkali yurak yetishmovchiligi va stabil ishemik yurak kasalligi bo'lgan bemorlarda kardioreabilitatsiya I-darajali tavsiya sifatida ko'rsatiladi [7,8]. Bu esa uning samaradorligi yuqori darajadagi ilmiy dalillar bilan tasdiqlanganligini anglatadi. ESC kardioreabilitatsiya dasturlarining asosiy komponentlariga jismoniy mashqlar terapiyasi, yurak-qon tomir xavf omillarini modifikatsiya qilish, farmakoterapiyaga rioya etishni oshirish hamda psixosozial qo'llab-quvvatlashni kiritadi. Tavsiyalarda reabilitatsiya dasturlarini individual yondashuv asosida, bemorning klinik holati, yosh, komorbid kasalliklar va funksional imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etish zarurligi ta'kidlanadi. ESC ma'lumotlariga ko'ra, kardioreabilitatsiya yurak-qon tomir sababli o'lim va qayta hospitalizatsiya xavfini sezilarli darajada kamaytiradi hamda hayot sifatini yaxshilaydi [6,7].

Global tavsiyalarni umumlashtirish: WHO, ESC va AHA tomonidan ishlab chiqilgan global klinik tavsiyalarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, kardioreabilitatsiya yurak-qon tomir kasalliklarida davolashning majburiy va uzluksiz bosqichi hisoblanadi. Ushbu tashkilotlar kardioreabilitatsiyaning klinik samaradorligini yuqori darajadagi ilmiy dalillar asosida tasdiqlab, uni sog'liqni saqlash tizimiga keng joriy etishni tavsiya etadi. Shu bilan birga, global tavsiyalarda kardioreabilitatsiya xizmatlarining mavjudligini oshirish, bemorlarni jalb qilish darajasini yaxshilash va individual ehtiyojlarga moslashtirilgan dasturlarni ishlab chiqish muhim vazifa sifatida belgilangan.

Amerika yurak assotsiatsiyasi yurak-qon tomir kasalliklarida kardioreabilitatsiyani dalillarga asoslangan tibbiyotning muhim tarkibiy qismi sifatida baholab, uni standart

Learning and Sustainable Innovation

davolash va ikkilamchi profilaktikaning ajralmas bosqichi deb hisoblaydi. AHA tomonidan ishlab chiqilgan klinik qo'llanmalar va ilmiy bayonotlarda kardioreabilitatsiya miokard infarkti, koronar revaskulyarizatsiya (AKSh va stentlash), surunkali yurak yetishmovchiligi, stabil ishemik yurak kasalligi hamda yurak operatsiyalaridan keyingi davrda yuqori darajadagi tavsiya sifatida ko'rsatilgan. AHA tavsiyalariga ko'ra, kardioreabilitatsiya dasturlarining asosiy maqsadi yurak-qon tomir kasalliklarini boshdan kechirgan bemorlarda jismoniy bardoshlilikni oshirish, yurak-qon tomir xavf omillarini samarali nazorat qilish, qayta kasallanish va o'lim xavfini kamaytirish hamda hayot sifatini yaxshilashdan iborat. Assotsiatsiya kardioreabilitatsiyani ko'p tarmoqli yondashuv sifatida ta'riflab, uning tarkibiga nazorat ostidagi jismoniy mashqlar terapiyasi, sog'lom hayot tarzini shakllantirish, farmakoterapiyaga rioya etishni kuchaytirish va psixososial qo'llab-quvvatlash choralarini kiritadi. AHA hujjatlarida jismoniy mashqlar kardioreabilitatsiyaning markaziy komponenti sifatida ko'rsatiladi. Aerob yuklamalar, yurak urish tezligi va arterial bosimni nazorat qilgan holda bosqichma-bosqich oshirilishi tavsiya etiladi. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, AHA tomonidan tavsiya etilgan reabilitatsiya dasturlarida ishtirok etish maksimal kislorod iste'moli (VO_2 max), 6 daqiqalik yurish testi natijalari va yurak funksional zaxirasining sezilarli yaxshilanishi bilan bog'liq. Shuningdek, AHA kardioreabilitatsiyaning psixososial jihatlariga alohida e'tibor qaratadi. Yurak-qon tomir kasalliklarini boshdan kechirgan bemorlarda depressiya, xavotir va stress holatlari keng tarqalgan bo'lib, ular klinik prognozni yomonlashtiruvchi mustaqil omillar sifatida qaraladi. AHA tavsiyalariga ko'ra, kardioreabilitatsiya dasturlariga psixologik baholash va qo'llab-quvvatlash komponentlarini kiritish bemorlarning reabilitatsiyaga bo'lgan sodiqligini oshiradi va uzoq muddatli natijalarni yaxshilaydi. Amerika yurak assotsiatsiyasi tomonidan e'lon qilingan meta-tahlillar va yirik kuzatuv tadqiqotlari natijalari shuni ko'rsatadiki, kardioreabilitatsiya dasturlarida qatnashgan bemorlarda yurak-qon tomir sababli o'lim xavfi 20–30 foizga, qayta hospitalizatsiya holatlari esa sezilarli darajada kamayadi [4,18]. Bundan tashqari, ushbu bemorlarda arterial bosim, lipid profili va glyukemik nazorat ko'rsatkichlarining yaxshilanishi qayd etilgan. AHA so'nggi yillarda masofaviy va uy sharoitida olib boriladigan kardioreabilitatsiya dasturlarini rivojlantirishni ham qo'llab-quvvatlamoda. Assotsiatsiya raqamli texnologiyalar, telemonitoring va mobil sog'liq ilovalari yordamida amalga oshiriladigan reabilitatsiya modellarini an'anaviy dasturlarga muqobil yoki qo'shimcha yondashuv sifatida tavsiya etadi [10.11].

Mazkur adabiyotlar sharhi natijalari yurak-qon tomir kasalliklarida

Learning and Sustainable Innovation

kardioreabilitatsiya dasturlarining yuqori klinik samaradorligini tasdiqlovchi kuchli ilmiy dalillar mavjudligini ko'rsatadi. O'tkazilgan meta-tahlillar va tizimli sharhlar kardioreabilitatsiya dasturlarida ishtirok etish yurak-qon tomir sababli o'lim, qayta gospitalizatsiya va funksional cheklanish xavfini sezilarli darajada kamaytirishini ishonchli tarzda namoyon etadi. Ushbu natijalar kardioreabilitatsiyaning zamonaviy kardiologiyada faqat qo'shimcha choratadbir emas, balki davolash va ikkilamchi profilaktikaning ajralmas tarkibiy qismi ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Meta-tahlillar natijalarida qayd etilgan o'lim ko'rsatkichlarining 20–30% ga kamayishi kardioreabilitatsiyaning klinik jihatdan muhim afzalliklaridan biri hisoblanadi [4,18]. Ushbu samaradorlik bir necha patofiziologik mexanizmlar bilan izohlanadi. Jumladan, nazorat ostidagi jismoniy mashqlar yurak mushagining funksional zaxirasini oshiradi, periferik qon aylanishini yaxshilaydi va metabolik jarayonlarni optimallashtiradi. Bundan tashqari, kardioreabilitatsiya dasturlari yurak-qon tomir xavf omillarini, xususan arterial gipertenziya, dislipidemiya va glyukemik nazoratni yaxshilashga xizmat qiladi. Ushbu omillarning kompleks tarzda nazorat qilinishi uzoq muddatli klinik prognozga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Funksional holat va jismoniy bardoshlilik ko'rsatkichlarining sezilarli yaxshilanishi ham kardioreabilitatsiyaning muhim natijalaridan biri hisoblanadi. VO_2 max va 6 daqiqalik yurish testi natijalaridagi ijobiy o'zgarishlar bemorlarning kundalik hayotda mustaqilligini oshiradi, mehnat qobiliyatini tiklashga yordam beradi hamda sog'liq bilan bog'liq hayot sifati ko'rsatkichlarini yaxshilaydi [13,20]. Bu esa kardioreabilitatsiyaning faqat klinik emas, balki ijtimoiy ahamiyatini ham ko'rsatadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kardioreabilitatsiyaning psixososial komponentlari ham klinik natijalarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Yurak-qon tomir kasalliklarini boshdan kechirgan bemorlarda depressiya va xavotir holatlari keng tarqalgan bo'lib, ular qayta kasallanish va o'lim xavfini oshiruvchi mustaqil prognostik omillar sifatida qaraladi. Kardioreabilitatsiya dasturlariga psixologik qo'llab-quvvatlash va hayot tarzini modifikatsiya qilish komponentlarining kiritilishi bemorlarning reabilitatsiyaga sodiqligini oshiradi hamda uzoq muddatli natijalarni yaxshilaydi [1,25]. Shu bilan birga, adabiyotlar tahlili ayrim cheklovlarni ham aniqlaydi. Meta-tahlillarga kiritilgan tadqiqotlarda reabilitatsiya dasturlarining davomiyligi, intensivligi va tarkibiy qismlari o'rtasida sezilarli farqlar mavjud. Bundan tashqari, ayrim hududlarda, ayniqsa past va o'rta daromadli mamlakatlarda kardioreabilitatsiya xizmatlarining cheklanganligi bemorlarni qamrab olish darajasini pasaytiradi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti hisobotlarida ushbu muammo global miqyosda dolzarb ekanligi ta'kidlanadi va resurslarga moslashtirilgan reabilitatsiya modellarini joriy etish zarurligi qayd etiladi. Yevropa kardiologiya

Learning and Sustainable Innovation

jamiyati va Amerika yurak assotsiatsiyasi tavsiyalari bilan solishtirilganda, kardioreabilitatsiyaning klinik samaradorligi bo'yicha dalillar yuqori darajada izchil va bir-birini to'ldiruvchi xarakterga ega. Ushbu tashkilotlar tomonidan berilgan I-darajali tavsiyalar meta-tahlillar natijalari bilan to'liq mos keladi va kardioreabilitatsiyani standart klinik amaliyotga keng joriy etish zarurligini ilmiy asoslaydi [7,8]. Umuman olganda, mavjud ilmiy dalillar kardioreabilitatsiyaning yurak-qon tomir kasalliklarida klinik, funksional va psixososial jihatdan samarali ekanligini ko'rsatadi. Ushbu natijalar kardioreabilitatsiyani sog'liqni saqlash tizimining muhim bo'g'ini sifatida rivojlantirish, uni klinik protokollarga keng joriy etish va bemorlarni qamrab olish darajasini oshirish zarurligini ta'kidlaydi.

XULOSA: Mazkur adabiyotlar sharhi natijalari yurak-qon tomir kasalliklarida kardioreabilitatsiya dasturlarining klinik jihatdan yuqori samaradorligini tasdiqlovchi keng qamrovli va ishonchli ilmiy dalillar mavjudligini ko'rsatdi. Tizimli sharhlar va meta-tahlillar natijalariga ko'ra, kardioreabilitatsiya yurak-qon tomir sababli o'lim va qayta gospitalizatsiya ko'rsatkichlarini sezilarli darajada kamaytiradi, bemorlarning funksional holati va jismoniy bardoshlilikini yaxshilaydi hamda sog'liq bilan bog'liq hayot sifati ko'rsatkichlarini oshiradi. Ushbu natijalar kardioreabilitatsiyaning yurak-qon tomir kasalliklarida davolash jarayonining ajralmas va uzluksiz bosqichi ekanligini ilmiy asoslaydi. Global klinik tavsiyalar, jumladan Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, Yevropa kardiologiya jamiyati va Amerika yurak assotsiatsiyasi tomonidan ishlab chiqilgan qo'llanmalar kardioreabilitatsiyani miokard infarkti, koronar revaskulyarizatsiya, surunkali yurak yetishmovchiligi va boshqa yurak-qon tomir patologiyalarida standart klinik amaliyotning muhim tarkibiy qismi sifatida tavsiya etadi. Ushbu tavsiyalar meta-tahlillar natijalari bilan uyg'un bo'lib, kardioreabilitatsiyaning samaradorligi yuqori darajadagi ilmiy dalillar bilan tasdiqlanganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, reabilitatsiya dasturlarining kompleks va individual yondashuv asosida tashkil etilishi klinik natijalarni yanada yaxshilashda muhim omil ekanligi aniqlanadi. Shu bilan bir qatorda, mavjud adabiyotlar tahlili kardioreabilitatsiya xizmatlaridan foydalanish darajasi global miqyosda yetarli emasligini ko'rsatadi. Ayniqsa, past va o'rta daromadli mamlakatlarda reabilitatsiya infratuzilmasining cheklanganligi, mutaxassislar yetishmasligi va bemorlarni jalb qilish darajasining pastligi ushbu xizmatlarning samarali joriy etilishiga to'sqinlik qilmoqda. Bu holat sog'liqni saqlash tizimlarida resurslarga moslashtirilgan, soddalashtirilgan va masofaviy texnologiyalarni o'z ichiga olgan kardioreabilitatsiya modellarini rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, kardioreabilitatsiyani sog'liqni saqlash tizimiga keng joriy etish yurak-qon tomir

kasalliklarida uzoq muddatli klinik prognozni yaxshilash, nogironlik va o'lim darajasini kamaytirish hamda bemorlarning hayot sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusida kardioreabilitatsiya dasturlarini takomillashtirish, ularning mavjudligini kengaytirish va individual ehtiyojlarga moslashtirish yurak-qon tomir kasalliklarini samarali boshqarish strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. World Health Organization. Cardiovascular diseases (CVDs): Fact sheet. Geneva: WHO; 2023.
2. World Health Organization. Rehabilitation in health systems. Geneva: WHO; 2017.
3. World Health Organization. Rehabilitation 2030: A Call for Action. Geneva: WHO; 2017.
4. Anderson L, Thompson DR, Oldridge N, et al. Exercise-based cardiac rehabilitation for coronary heart disease. *Cochrane Database Syst Rev.* 2016;1:CD001800.
5. Taylor RS, Long L, Mordi IR, et al. Exercise-based rehabilitation for heart failure. *Cochrane Database Syst Rev.* 2019;4:CD003331.
6. Piepoli MF, Corrà U, Benzer W, et al. Secondary prevention through cardiac rehabilitation. *Eur Heart J.* 2014;35(46): 2921–2943.
7. Visseren FLJ, Mach F, Smulders YM, et al. 2021 ESC Guidelines on cardiovascular disease prevention. *Eur Heart J.* 2021;42(34):3227–3337.
8. McDonagh TA, Metra M, Adamo M, et al. 2021 ESC Guidelines for the diagnosis and treatment of acute and chronic heart failure. *Eur Heart J.* 2021;42(36):3599–3726.
9. Balady GJ, Williams MA, Ades PA, et al. Core components of cardiac rehabilitation/secondary prevention programs. *Circulation.* 2007;115(20):2675–2682.
10. Thomas RJ, Beatty AL, Beckie TM, et al. Home-based cardiac rehabilitation. *Circulation.* 2019;140(1):e69–e89.
11. Anderson L, Sharp GA, Norton RJ, et al. Home-based versus centre-based cardiac rehabilitation. *J Am Coll Cardiol.* 2017;70(5): 552–562.
12. Heran BS, Chen JM, Ebrahim S, et al. Exercise-based cardiac rehabilitation for coronary heart disease. *Am J Med.* 2011;124(10): 905–914.
13. O'Connor CM, Whellan DJ, Lee KL, et al. Efficacy and safety of exercise training in patients with heart failure. *JAMA.* 2009;301(14):1439–1450.
14. Lawler PR, Filion KB, Eisenberg MJ. Efficacy of exercise-based cardiac rehabilitation. *Am Heart J.* 2011;162(4):571–584.
15. Taylor RS, Brown A, Ebrahim S, et al. Exercise-based rehabilitation for patients with coronary heart disease. *Am J Med.* 2004;116(10):682–692.

16. Ades PA. Cardiac rehabilitation and secondary prevention of coronary heart disease. *N Engl J Med.* 2001;345(12):892–902.
17. Oldridge N, Guyatt G, Fischer M, et al. Cardiac rehabilitation after myocardial infarction. *Am J Cardiol.* 1988;62(18):1242–1246.
18. Anderson L, Oldridge N, Thompson DR, et al. Exercise-based cardiac rehabilitation reduces mortality. *J Am Coll Cardiol.* 2016;67(1):1–12.
19. Clark AM, Hartling L, Vandermeer B, McAlister FA. Meta-analysis of secondary prevention programs. *Ann Intern Med.* 2005;143(9):659–672.
20. Hambrecht R, Wolf A, Gielen S, et al. Effect of exercise on coronary endothelial function. *N Engl J Med.* 2000;342(7):454–460.
21. Lavie CJ, Milani RV. Cardiac rehabilitation and exercise training. *Prog Cardiovasc Dis.* 2011;53(6):397–403.
22. Grace SL, Turk-Adawi KI, Contractor A, et al. Cardiac rehabilitation delivery model. *Nat Rev Cardiol.* 2020;17(7):453–467.
23. Dalal HM, Doherty P, Taylor RS. Cardiac rehabilitation. *BMJ.* 2015;351:h5000.
24. Franklin BA, Brinks J, Berra K, et al. Using exercise to improve cardiovascular health. *Circulation.* 2020;141(9):e1–e12.
25. Turk-Adawi K, Sarrafzadegan N, Grace SL. Global availability of cardiac rehabilitation. *Lancet.* 2014;384(9949):1422–1432.

TIL O'RGANISHDA AUTENTIK MATERIALLARNING NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI

*TDYU huzuridagi Namangan akademik litseyi "Tillar" kafedrasida ingliz tili fani
o'qituvchisi*

Sojida Xamrayeva Kodirbekovna

E-mail: hsojida@inbox.ru

Tel: +998910888282

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada chet tilini o'rganish jarayonida autentik materiallardan foydalanishning nutqiy kompetensiyani rivojlantirishdagi ahamiyati kompleks tarzda o'rganiladi. Autentik materiallar real kommunikativ muhitni aks ettiruvchi yozma, audio va video manbalar sifatida talqin qilinib, ularning til o'rganuvchilarning og'zaki nutqi, tinglab tushunish, yozma ifoda, leksik boyligi va madaniyatlararo kompetensiyasiga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda nazariy yondashuvlar bilan bir qatorda amaliy tajriba-sinov ishlari natijalari ham keltirilgan. Natijalar autentik materiallardan foydalanish o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish hamda real til muhitiga moslashish jarayonini tezlashtirishda samarali vosita ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: autentik materiallar, nutqiy kompetensiya, kommunikativ yondashuv, chet tili metodikasi, madaniyatlararo kommunikatsiya, real til muhiti.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimi globallashtirish, raqamlashtirish va xalqaro kommunikatsiya jarayonlari bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanmoqda. Chet tilini o'rganish bugungi kunda shaxsiy va professional rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli til o'rgatishda grammatik bilimlardan tashqari real kommunikativ vaziyatlarda samarali muloqot qila olish ko'nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifaga aylandi. An'anaviy o'qitish metodlari ko'pincha sun'iy matnlar va soddalashtirilgan dialoglarga asoslanadi. Bunday materiallar o'quvchilarning grammatik bilimlarini oshirishi mumkin, biroq real hayotdagi nutq tezligi, aksentlar, madaniy kontekst va tabiiy til birliklarini to'liq aks ettira olmaydi. Natijada o'quvchilar real muloqot jarayonida nutqni tushunishda yoki erkin fikr bildirishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Shu nuqtai nazardan autentik materiallardan foydalanish zamonaviy

kommunikativ yondashuvning muhim elementi sifatida qaraladi. Ular tilni real kontekstda o'rganish imkonini beradi, o'rganuvchilarni tabiiy til muhitiga yaqinlashtiradi va nutqiy kompetensiyaning kompleks rivojlanishiga xizmat qiladi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi autentik materiallarning nutqiy kompetensiyani rivojlantirishdagi o'rni va samaradorligini chuqur ilmiy tahlil qilish hamda ularni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Autentik materiallar tushunchasi va ilmiy asoslari

Til o'qitish metodikasida autentik materiallar tushunchasi kommunikativ yondashuv rivojlanishi bilan keng qo'llanila boshladi. Ilmiy adabiyotlarda autentik materiallar o'quv maqsadlari uchun maxsus yaratilmagan, balki real kommunikatsiya ehtiyojlari uchun ishlab chiqilgan matnlar va media manbalar sifatida ta'riflanadi. Tadqiqotchilar autentik materiallarni tilning tabiiyligini saqlab qoluvchi vosita sifatida baholaydilar. Bunday materiallarda grammatik strukturalar, so'z birikmalari va nutqiy strategiyalar real kontekstda qo'llaniladi. Shu sababli ular o'rganuvchilarga tilni sun'iy emas, balki hayotiy vaziyatlar orqali o'zlashtirish imkonini beradi.

Autentik materiallar kommunikativ kompetensiya nazariyasiga asoslanadi. Ushbu nazariya til o'rganishda faqat grammatik to'g'rilik emas, balki nutqiy moslik va kommunikativ samaradorlik ham muhimligini ta'kidlaydi. Real materiallar aynan shu maqsadga xizmat qilib, o'rganuvchilarning tilni kontekstual tushunishiga yordam beradi.

Autentik materiallarning turlari va pedagogik imkoniyatlari

Autentik materiallar turli shaklda bo'lishi mumkin va har bir tur til ko'nikmalarining muayyan jihatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Yozma autentik materiallar — gazeta maqolalari, bloglar, reklama matnlari, ijtimoiy tarmoq postlari, rasmiy hujjatlar — o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Ular o'rganuvchilarga real diskurs tuzilishini anglash, matn tahlili qilish va fikrni mantiqiy ifodalash imkonini beradi.

Audio materiallar — podkastlar, radio eshittirishlari, intervyular — tinglab tushunish, talaffuz va intonatsiya ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tabiiy nutq tezligi o'rganuvchilarning eshitish orqali tilni idrok etish qobiliyatini oshiradi.

Video materiallar — filmlar, seriallar, yangiliklar — nutqiy vaziyatlarni vizual kontekst bilan birlashtirib, og'zaki nutq va madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi. Ular mimika, jestlar va ijtimoiy rollarni tushunishga ham imkon yaratadi.

Nutqiy kompetensiya va uning tarkibiy jihatlari

Nutqiy kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, til o'rganuvchining real vaziyatlarda samarali muloqot qila olish qobiliyatini anglatadi. U bir nechta komponentlarning uyg'un rivojlanishiga asoslanadi.

Leksik kompetensiya — so'z boyligi va frazeologik birliklarni bilish. Grammatik kompetensiya — til qoidalarini to'g'ri qo'llash. Fonetik kompetensiya — talaffuz, urg'u va intonatsiyani to'g'ri qo'llash. Diskursiv kompetensiya — nutqni mantiqiy tashkil eta olish. Madaniyatlararo kompetensiya — til ortidagi ijtimoiy va madaniy kontekstni tushunish.

Autentik materiallar ushbu komponentlarning barchasini bir vaqtning o'zida rivojlantirish imkonini beradi, chunki ular tilni real kommunikativ muhitda taqdim etadi.

Autentik materiallarning nutqiy kompetensiyaga ta'siri

Autentik materiallar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi. Real voqealarga asoslangan materiallar o'quvchilarda qiziqish uyg'otadi, ularda fikr bildirish va munozara qilish istagini kuchaytiradi.

Bunday materiallar orqali o'rganuvchilar:

- tabiiy nutq tezligini tushunishni o'rganadilar;
- zamonaviy leksikani o'zlashtiradilar;
- ijtimoiy vaziyatlarga mos nutq strategiyalarini rivojlantiradilar;
- madaniy farqlarni anglay boshlaydilar.

Shuningdek, autentik materiallar o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi, chunki ular real manbalar bilan ishlashni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot B1–B2 darajadagi o'rganuvchilar ishtirokida amalga oshirildi. Ishtirokchilar tasodifiy tanlash asosida nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi. Tajriba guruhi dars jarayonida autentik materiallardan muntazam foydalandi, nazorat guruhi esa an'anaviy darsliklarga tayanib o'qitildi. Ma'lumotlarni yig'ish uchun diagnostik testlar, og'zaki nutq baholash mezonlari, so'rovnomalar va kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot bir necha oy davomida olib borilib, o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasidagi o'zgarishlar muntazam ravishda qayd etildi.

Natijalar va ilmiy tahlil

Tajriba yakunida autentik materiallardan foydalangan guruhda og'zaki nutq ravonligi, so'z boyligi va tinglab tushunish darajasi sezilarli oshgani kuzatildi. O'quvchilar real

kommunikativ vaziyatlarda o'z fikrlarini erkin ifodalashga moyillik ko'rsatdilar. Nazorat guruhida esa grammatik aniqlik oshgan bo'lsa-da, nutqiy erkinlik darajasi pastroq bo'lib qoldi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, autentik materiallar til o'rganuvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda an'anaviy materiallarga nisbatan samaraliroq vosita hisoblanadi.

Ilmiy muhokama

Olingan natijalar xalqaro tadqiqotlar bilan hamohang bo'lib, autentik materiallar kommunikativ yondashuvning samarali komponenti ekanini tasdiqlaydi. Biroq materiallarni tanlashda o'quvchilarning til darajasi, yosh xususiyatlari va madaniy tajribasini hisobga olish muhim. Juda murakkab materiallar o'quvchilarda motivatsiya pasayishiga olib kelishi mumkin.

Shu bois autentik materiallarni soddalashtirish emas, balki ularni metodik jihatdan to'g'ri moslashtirish tavsiya etiladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot chet tilini o'rganish jarayonida autentik materiallardan foydalanish nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda muhim va samarali pedagogik vosita ekanini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Olib borilgan nazariy tahlil va tajriba-sinov ishlari natijalari autentik materiallar til o'rganuvchilarning real kommunikativ muhitga moslashuvini tezlashtirishini, ularning og'zaki va yozma nutq faolligini oshirishini hamda tilni amaliy jihatdan qo'llash qobiliyatini kuchaytirishini ko'rsatdi.

Tadqiqot jarayonida autentik materiallar bilan ishlash o'rganuvchilarning leksik boyligini kengaytirishi, tabiiy nutq tezligi va intonatsiyasini yaxshiroq idrok etishiga yordam berishi aniqlangan. Shuningdek, bunday materiallar orqali o'quvchilar til birliklarini kontekstda o'zlashtiradi, bu esa grammatik va diskursiv kompetensiyaning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, audio va video autentik materiallardan foydalanish fonetik ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishi kuzatildi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatdiki, autentik materiallar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshiradi, ularni mustaqil fikr bildirishga, munozara qilishga va tanqidiy yondashishga undaydi. Real hayotga oid mavzular va materiallar o'quvchilarni faol kommunikatsiyaga jalb etib, ularning nutqiy ishonchini mustahkamlaydi. Bu holat, o'z navbatida, kommunikativ kompetensiyaning shakllanishida muhim omil hisoblanadi.

Bundan tashqari, autentik materiallar til o'rganishda madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Ular o'rganuvchilarga til ortidagi ijtimoiy, madaniy

va pragmatik jihatlarni anglash imkonini beradi, bu esa noto'g'ri talqinlar va kommunikativ to'siqlarning kamayishiga olib keladi. Shu orqali o'quvchilar global muloqot muhitida samarali ishtirok etishga tayyorlanadi.

Xulosa qilib aytganda, autentik materiallardan foydalanish chet tili ta'limining samaradorligini oshirish, nutqiy kompetensiyani kompleks rivojlantirish va o'rganuvchilarni real muloqotga tayyorlashda muhim metodik yondashuv hisoblanadi. Shuning uchun zamonaviy chet tili ta'limida autentik materiallarni tizimli, maqsadli va metodik jihatdan to'g'ri integratsiya qilish tavsiya etiladi. Kelgusidagi tadqiqotlar autentik materiallardan foydalanishning turli yosh va til darajalaridagi o'rganuvchilarga ta'sirini chuqurroq o'rganishga, shuningdek, raqamli platformalar asosidagi autentik materiallarning samaradorligini aniqlashga yo'naltirilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

Richards, J. C. Communicative Language Teaching Today. Cambridge University Press.

Harmer, J. How to Teach English. Longman.

Gilmore, A. Authentic Materials and Authenticity in Foreign Language Learning.

Brown, H. D. Principles of Language Learning and Teaching. Pearson.

Kramersch, C. Language and Culture. Oxford University Press.

THE ROLE OF AUTHENTIC MATERIALS IN DEVELOPING SPEAKING COMPETENCE IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

*Teacher of English
Department of “Languages”
Namangan Academic Lyceum under*

*Tashkent State University of Law (TSUL)
Sojida Khamrayeva Kodirbekovna
E-mail: hsojida@inbox.ru
Tel: +998910888282*

Abstract

This scientific article provides a comprehensive analysis of the importance of using authentic materials in the process of foreign language learning and their role in developing speaking competence. Authentic materials are interpreted as written, audio, and video sources that reflect a real communicative environment. Their impact on learners' speaking skills, listening comprehension, written expression, lexical development, and intercultural competence is analyzed from a scientific perspective. Along with theoretical approaches, the study also presents the results of practical experimental work. The findings demonstrate that the use of authentic materials is an effective tool for increasing learners' speaking activity, developing communicative competence, and accelerating adaptation to a real language environment.

Keywords: authentic materials, speaking competence, communicative approach, foreign language methodology, intercultural communication, real language environment.

Introduction

The modern education system is developing in close connection with globalization, digitalization, and international communication processes. Learning a foreign language

has become one of the key factors of personal and professional development today. Therefore, in language teaching, alongside grammatical knowledge, forming the ability to communicate effectively in real-life situations has become a priority task.

Traditional teaching methods are often based on artificial texts and simplified dialogues. While such materials may improve learners' grammatical knowledge, they fail to fully reflect real-life speech speed, accents, cultural context, and natural language units. As a result, learners face difficulties in understanding speech or expressing their ideas freely in real communication situations.

From this perspective, the use of authentic materials is considered an important element of the modern communicative approach. They provide opportunities to learn language in a real context, bring learners closer to a natural language environment, and contribute to the comprehensive development of speaking competence.

The main aim of this article is to conduct an in-depth scientific analysis of the role and effectiveness of authentic materials in developing speaking competence and to develop methodological recommendations for their integration into the educational process.

The Concept of Authentic Materials and Theoretical Foundations

In language teaching methodology, the concept of authentic materials became widely used with the development of the communicative approach. In scientific literature, authentic materials are defined as texts and media sources that are not created specifically for educational purposes but are produced for real communicative needs.

Researchers consider authentic materials as a means of preserving the naturalness of language. In such materials, grammatical structures, collocations, and communicative strategies are used in real contexts. Therefore, they allow learners to acquire language not artificially, but through real-life situations.

Authentic materials are based on the theory of communicative competence, which emphasizes that not only grammatical accuracy but also communicative appropriateness and effectiveness are essential in language learning. Real materials serve exactly this purpose by helping learners understand language contextually.

Types of Authentic Materials and Their Pedagogical Potential

Authentic materials can take various forms, each contributing to the development of specific language skills.

Written authentic materials such as newspaper articles, blogs, advertisements, social media posts, and official documents are effective in developing reading and writing skills. They help learners understand real discourse structures, analyze texts, and express ideas logically.

Audio materials including podcasts, radio programs, and interviews develop listening comprehension, pronunciation, and intonation skills. Natural speech speed enhances learners' ability to perceive language through listening.

Video materials such as films, TV series, and news programs combine speech situations with visual context, supporting the development of speaking skills and intercultural competence. They also help learners understand facial expressions, gestures, and social roles.

Speaking Competence and Its Components

Speaking competence is a core component of communicative competence and refers to a learner's ability to communicate effectively in real situations. It is based on the harmonious development of several components:

- Lexical competence – knowledge of vocabulary and phraseological units;
- Grammatical competence – correct use of language rules;
- Phonetic competence – accurate pronunciation, stress, and intonation;
- Discourse competence – ability to organize speech logically;
- Intercultural competence – understanding the social and cultural context behind the language.

Authentic materials allow all these components to develop simultaneously, as they present language in a real communicative environment.

The Impact of Authentic Materials on Speaking Competence

Lessons based on authentic materials increase learners' speaking activity. Materials based on real events stimulate learners' interest and enhance their desire to express opinions and participate in discussions.

Through such materials, learners:

- learn to understand natural speech speed;
- acquire modern vocabulary;
- develop speech strategies appropriate to social situations;
- become aware of cultural differences.

Authentic materials also promote independent learning skills, as they require learners to work with real sources.

Research Methodology

The study was conducted with B1–B2 level learners. Participants were randomly divided into experimental and control groups. The experimental group regularly used authentic materials in the learning process, while the control group relied on traditional textbooks.

Data were collected using diagnostic tests, speaking assessment criteria, questionnaires, and observation methods. The research lasted several months, during which changes in learners' speaking competence were systematically recorded.

Results and Scientific Analysis

At the end of the experiment, the group using authentic materials demonstrated a significant improvement in speaking fluency, vocabulary range, and listening comprehension. Learners showed a greater tendency to express their ideas freely in real communicative situations.

In the control group, grammatical accuracy improved; however, the level of speaking fluency remained relatively low.

The results indicate that authentic materials are a more effective tool for developing communicative competence compared to traditional materials.

Scientific Discussion

The findings are consistent with international research, confirming that authentic materials are an effective component of the communicative approach. However, it is important to consider learners' language level, age characteristics, and cultural experience when selecting materials. Overly complex materials may lead to decreased motivation.

Therefore, it is recommended not to simplify authentic materials, but rather to adapt them methodologically.

Conclusion

This study scientifically substantiates that the use of authentic materials in foreign language learning is an important and effective pedagogical tool for developing speaking competence. The theoretical analysis and experimental results demonstrate that authentic materials accelerate learners' adaptation to a real communicative environment, increase their oral and written language activity, and enhance their ability to use language practically.

The research shows that working with authentic materials expands learners' vocabulary and improves their perception of natural speech speed and intonation. Moreover, learners acquire language units in context, which strengthens grammatical and discourse competence. In particular, the use of audio and video authentic materials plays a significant role in developing phonetic skills.

The results also reveal that lessons based on authentic materials increase learners' motivation, encourage independent expression, discussion, and critical thinking. Real-life topics and materials engage learners in active communication and strengthen their confidence in speaking, which is a crucial factor in the development of communicative competence.

In addition, authentic materials contribute to the development of intercultural competence by enabling learners to understand the social, cultural, and pragmatic

aspects behind the language. This reduces misinterpretations and communicative barriers and prepares learners for effective participation in global communication.

In conclusion, the use of authentic materials is a key methodological approach in increasing the effectiveness of foreign language education, developing speaking competence comprehensively, and preparing learners for real communication. Therefore, it is recommended to integrate authentic materials systematically, purposefully, and methodologically into modern foreign language teaching. Future research should focus on exploring the impact of authentic materials on learners of different age groups and proficiency levels, as well as examining the effectiveness of authentic materials delivered through digital platforms.

References

- Richards, J. C. Communicative Language Teaching Today. Cambridge University Press.
- Harmer, J. How to Teach English. Longman.
- Gilmore, A. Authentic Materials and Authenticity in Foreign Language Learning.
- Brown, H. D. Principles of Language Learning and Teaching. Pearson.
- Kramsch, C. Language and Culture. Oxford University Press.

**LEYKEMIYA: PATOGENEZI, KLINIK XUSUSIYATLARI,
DIAGNOSTIKASI VA ZAMONAVIY DAVOLASH YONDASHUVLARI****Tojiddinov Mirzoulug'bek Avazbek og'li**

Qo‘qon universiteti Andijon filiali Anatomiya kafedrası assistenti

[Xat yozish uchun: E-mail drmirzoulugbek@gmail.com]**Karimova Mubinaxon Toxirjon qizi**

Qo‘qon universiteti Andijon filiali Davolash ishi yonalishi talabasi

[Xat yozish uchun: E-mail E-mailkmubina601@gmail.com]

Annotatsiya: Ushbu maqolada leykemiyaning patogenezi, klinik xususiyatlari, diagnostikasi va zamonaviy davolash usullari haqida ilmiy adabiyotlar asosida ma'lumot berildi. Leykemiya suyak iligida qon hosil qiluvchi hujayralarning genetik o'zgarishlari bilan bog'liq bo'lib, normal gemopoez jarayonining buzilishiga olib keladi. Kasallik rivojlanishida mutatsiyalar, rivojlanishning izdan chiqishi hamda patologik hujayralarning nazoratsiz ko'payishi muhim o'rin tutadi. Maqolada leykemiyaning asosiy turlari, klinik belgilari hamda laborator va molekulyar diagnostika imkoniyatlari yoritildi. Shuningdek, kimyoterapiya, maqsadli terapiya, immunoterapiya va gematopoetik ildiz hujayra transplantatsiyasi kabi davolash yondashuvlari ko'rib chiqildi. Leykemiyaning erta aniqlash va kompleks davolash kasallik prognozini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: leykemiya, gematoonkologiya, patogenezi, diagnostika, blast hujayralar, kimyoterapiya, immunoterapiya, maqsadli terapiya

Kirish

Leykemiya qon hosil qiluvchi tizimning xavfli kasalliklari qatoriga kiradi va gematopoetik ildiz hujayralarning genetik o'zgarishlari natijasida rivojlanadi [1,2]. Kasallik global miqyosda gematoonkologik patologiyalar orasida muhim o'rin egallab, zamonaviy tibbiyotning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi [3]. Hujayra siklini boshqaruvchi genlarda yuzaga keladigan mutatsiyalar proliferatsiya jarayonining nazoratsiz faollashuviga sabab bo'ladi hamda normal gemopoez mexanizmlarini izdan chiqaradi [2].

So'nggi yillarda molekulyar biologiya va sitogenetika sohasidagi tadqiqotlar leykemiyaning rivojlanishida signal uzatish yo'llari, onkogenlar va o'smani bostiruvchi genlar o'rtasidagi muvozanat buzilishi muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatmoqda [4]. Bu esa kasallikni erta aniqlash va individual davolash

strategiyalarini ishlab chiqishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Tasnifi

Leykemiya odatda klinik kechishi va zararlangan hujayra liniyasiga qarab tasniflanadi [3]. O'tkir leykemiya blast hujayralarning tez ko'payishi bilan tavsiflanib, davolashsiz qisqa vaqt ichida og'ir asoratlarga olib kelishi mumkin [5]. Surunkali leykemiya esa nisbatan sekin rivojlanadi va ko'pincha tasodifiy laborator tekshiruvlar vaqtida aniqlanadi [1].

Zamonaviy WHO tasnifiga ko'ra, leykemiya sitogenetik va molekulyar belgilar asosida ham ajratiladi, bu esa prognozni aniqlash va optimal terapiya tanlashda muhim ahamiyatga ega [3].

Patogenez

Leykemiya patogenezining markazida gematopoetik ildiz hujayraning malign transformatsiyasi yotadi [2]. Birlamchi mutatsiya proliferativ ustunlikka ega bo'lgan klon shakllanishiga olib keladi, keyingi genetik o'zgarishlar esa kasallikning progressiyasini tezlashtirishi mumkin [4].

Differensiyalanish jarayonining buzilishi natijasida yetilmagan blast hujayralar suyak iligida to'planadi va sog'lom hujayralar ishlab chiqarilishi kamayadi [1]. Bundan tashqari, apoptoz mexanizmlarining susayishi o'sma hujayralarining uzoq muddat yashab qolishiga sharoit yaratadi [2].

Ba'zi leykemiyalarda xromosomal translokatsiyalar aniqlangan bo'lib, ular onkogen faollashuviga olib keladi. Natijada tirozin-kinaza kabi fermentlar orqali hujayra o'sishi rag'batlantiriladi [4].

Klinik xususiyatlari

Leykemiyaning klinik belgilari ko'pincha suyak iligi yetishmovchiligi bilan bog'liq bo'ladi. Bemorlarda tez charchash, umumiy holsizlik, terining oqarishi va jismoniy faollikning pasayishi kuzatiladi [1]. Isitma va tez-tez infeksiyalarga chalinish immun himoyaning susayganidan dalolat beradi [5].

Trombotsitopeniya fonida teri osti qon quyilishlari, milk qonashi yoki burun qonashlari paydo bo'lishi mumkin. Ayrim holatlarda suyak og'riqlari hamda limfa tugunlari kattalashishi kuzatiladi [2]. O'sma hujayralarining ekstramedullar infiltratsiyasi jigar va taloqning kattalashishiga olib kelishi mumkin [3].

Diagnostikasi

Leykemiyaning aniqlashda laborator va instrumental tekshiruvlar majmuasi qo'llaniladi. Umumiy qon tahlili leykotsitlar sonining o'zgarishi, anemiya yoki trombotsitopeniyaning aniqlash imkonini beradi [1]. Suyak iligi aspiratsiyasi va

biopsiyasi tashxisni tasdiqlashda asosiy usullardan biri hisoblanadi [2].

Immunofenotiplash hujayralarning differensiyalanish darajasini aniqlashga yordam beradi, sitogenetik tekshiruvlar esa xromosomal anomaliyalarni ko'rsatadi [4]. Molekulyar-genetik tahlillar minimal rezidual kasallikni aniqlash hamda davolash samaradorligini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi [3].

Davolash yondashuvlari

Leykemiya davosi kasallik turi, sitogenetik xususiyatlari va bemorning umumiy holatiga qarab tanlanadi. Kimyoterapiya o'sma hujayralarini yo'q qilishga qaratilgan asosiy davolash usuli bo'lib qolmoqda [1]. Zamonaviy maqsadli preparatlar o'sma hujayralaridagi aniq molekulyar nuqsonlarga ta'sir ko'rsatib, terapiya samaradorligini oshirmoqda [4].

Immunoterapiya, jumladan monoklonal antitanalar va CAR-T hujayra terapiyasi ayrim bemorlarda yuqori samaradorlikni namoyon etmoqda [5]. Gematopoetik ildiz hujayra transplantatsiyasi esa yuqori xavfli leykemiyalarda uzoq muddatli remissiyaga erishish imkonini beruvchi muhim davolash strategiyalaridan biridir [2].

Profilaktika va prognoz

Leykemiyaning aniq profilaktik chorasi mavjud emas, biroq radiatsiya va toksik kimyoviy moddalar bilan kontaktni cheklash xavfni kamaytirishi mumkin [1]. Prognoz kasallikning molekulyar xususiyatlari, bemorning yoshi hamda davolashga bo'lgan javobiga bog'liq [4].

Zamonaviy terapiya usullarining takomillashuvi natijasida ko'plab bemorlarda uzoq muddatli remissiya holatiga erishilmoqda va hayot sifati sezilarli darajada yaxshilanmoqda [5].

Xulosa

Leykemiya gematoonkologiyaning murakkab kasalliklaridan biri bo'lib, uning rivojlanishida gematopoetik ildiz hujayralarning genetik o'zgarishlari muhim ahamiyatga ega. Differensiyalanish jarayonining buzilishi va patologik hujayralarning nazoratsiz ko'payishi normal gemopoezni izdan chiqarib, turli klinik belgilarni yuzaga keltiradi. Zamonaviy diagnostika usullari kasallikni erta aniqlash imkonini berib, davolash samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Kimyoterapiya bilan bir qatorda maqsadli terapiya va immunoterapiyaning qo'llanilishi bemorlar prognozini yaxshilashda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hoffbrand A. V. et al. (ed.). Postgraduate haematology. – John Wiley & Sons, 2016.
2. Kumar V., Abbas A. K., Aster J. C. Robbins y Cotran. Patología estructural y funcional. – Elsevier Health Sciences, 2021.
3. Swerdlow S. H. et al. World Health Organization classification of tumours of haematopoietic and lymphoid tissues. – 2008.
4. Goldman L., Schafer A. Goldman-Cecil Medicine (pp. 2458-63). – 2020.
5. Short N. J., Rytting M. E., Cortes J. E. Acute myeloid leukaemia //The Lancet. – 2018. – T. 392. – №. 10147. – C. 593-606.

FASTFUD ISTE'MOLINING TALABALAR SALOMATLIGIGA TA'SIRI

Kodirova Sh.A.

Toshkent davlat tibbiyot universiteti

Annotatsiya: Zamonaviy dunyoda hayot sur'ati doimiy ravishda tezlashib bormoqda, bu esa kundalik hayotning ko'plab jihatlarida, jumladan, ovqatlanishda ham o'zgarishlarga olib kelmoqda. Bunday o'zgarishning yorqin misollaridan biri tez tayyorlanadigan taomlarning ommalashuvidir. Fastfud mahsulotlarining keng tarqalishi aholi, jumladan yoshlar orasida ovqatlanish madaniyatining o'zgarishiga va sog'liq holatiga ta'sir ko'rsatmoqda. Maqolada fastfud iste'molining organizmga ta'siri va salbiy oqibatlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: fastfud, moddalar almashinuvi buzilishi, organizm, salomatlik

Abstract: In the modern world, the pace of life is constantly accelerating, which leads to changes in many aspects of everyday life, including nutrition. A striking example of such a change is the popularity of instant meals. The widespread availability of fast food products is affecting the change in the culture of nutrition and the state of health among the population, including young people. The article describes the impact and negative consequences of consuming fast food on the body.

Keywords: fast food, metabolic disorders, body, health

Kirish Hozirgi kunda jamiyat hayotining jadallashuvi ovqatlanish odatlarining o'zgarishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, vaqt tanqisligi sharoitida tez tayyorlanadigan taomlarga bo'lgan ehtiyoj oshib bormoqda. Fastfud mahsulotlarining keng tarqalishi aholi, jumladan yoshlar orasida ovqatlanish madaniyatining o'zgarishiga va sog'liq holatiga ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu holat fastfud iste'molining nojo'ya oqibatlarini ilmiy jihatdan o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Fastfud mahsulotlari odatda yuqori kaloriyali bo'lib, tarkibida yog', tuz va qand miqdori yuqori, vitamin va mineral moddalar esa yetarli emas. Bunday ovqatlarni muntazam iste'mol qilish organizmda modda almashinuvining buzilishiga va turli surunkali kasalliklar rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Learning and Sustainable Innovation

Fastfud iste'molining salomatlikka ta'siri

Fastfud mahsulotlarini tez-tez iste'mol qilish ortiqcha kaloriya qabul qilinishiga olib keladi. Bu esa jismoniy faollik past bo'lgan sharoitda ortiqcha vazn va semirish xavfini oshiradi. Semirish o'z navbatida qandli diabet, yurak-qon tomir kasalliklari va gipertoniya rivojlanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Fastfud tarkibida uchraydigan transyog'lar qonda "yomon" xolesterin miqdorini oshirib, qon tomirlar devorlarida aterosklerotik o'zgarishlarga sabab bo'lishi mumkin. Bu holat yurak ishemik kasalliklari va insult xavfini kuchaytiradi. Shuningdek, bunday mahsulotlarda tolalarning kamligi hazm qilish tizimi faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ich qotishi, oshqozon noqulayliklari va funksional buzilishlarga olib kelishi mumkin.

Sun'iy shirinliklar va gazli ichimliklar bilan birga iste'mol qilingan fastfud organizmda qand almashinuvini buzadi. Ularni muntazam iste'mol qilish insulinga qarshilikning oshishi va yallig'lanish jarayonlarining kuchayishiga sabab bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, sog'lom ovqat moddalarining yetishmasligi ruhiy holatga ham ta'sir ko'rsatib, charchoq, diqqatning pasayishi va emotsional beqarorlikka olib kelishi ehtimoli mavjud. Olimlar tadqiqotlariga ko'ra, doimiy ravishda sog'lom bo'lmagan ovqat iste'mol qilish charchoq, diqqatning pasayishi va hatto depressiya holatlariga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, o'smirlar uchun bu juda xavfli, chunki ularning organizmi hali to'liq shakllanmagan bo'ladi. Meva, sabzavot va don mahsulotlarini yetarli darajada iste'mol qilmaslik tufayli asosiy vitaminlar va minerallarning yetishmasligi, fastfud tarkibidagi qand va yog' miqdori ko'pligi tufayli 2-tipli diabet va semirish xavfi ortadi.

Fastfud mahsulotlarini muntazam iste'mol qilish nafaqat yoshlar, balki katta yoshdagilar va keksa aholi salomatligi uchun ham jiddiy xavf omillaridan biri hisoblanadi. Yosh o'tishi bilan organizmning moslashuv qobiliyati pasayadi, modda almashinuvi sekinlashadi va hazm qilish tizimining funksional imkoniyatlari cheklanadi. Shu sababli yuqori kaloriyali, yog' va tuzga boy bo'lgan fastfud mahsulotlari ushbu yosh guruhida salbiy ta'sirlarni tezroq namoyon qilishi mumkin.

O'tkazilgan tadqiqotlarda keltirilishicha katta yoshdagilarda fastfud iste'mol qilish darajasi: 20–39 yoshda 15,2%, 40–59 yoshda 11,9%, 60 va undan katta yoshda 7,6% teng ekanligi aniqlangan. Katta yoshdagilarda fastfud iste'molining ortishi yurak-qon tomir kasalliklari, gipertoniya va qandli diabet rivojlanish xavfini oshiradi. Bu holat

mehnat qobiliyatining pasayishi, ish unumdorligining kamayishi va vaqtinchalik yoki doimiy mehnatga layoqatsizlik holatlarining ko'payishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, noto'g'ri ovqatlanish aqliy faoliyatga ham ta'sir ko'rsatib, diqqatni jamlash qobiliyatining pasayishiga sabab bo'ladi. Keksa aholida esa fastfud mahsulotlarini muntazam iste'mol qilish mavjud surunkali kasalliklarning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Xususan, kalsiy va boshqa mineral moddalar yetishmasligi tufayli osteoporoz rivojlanishi yoki uning og'irlashishi kuzatiladi. Shuningdek, yuqori yog'li va tuzli taomlar artrit, oshqozon-ichak trakti kasalliklari hamda jigar faoliyati bilan bog'liq muammolarning kuchayishiga sabab bo'lishi mumkin. Umuman olganda, katta yoshdagilar va keksa aholi uchun fastfud iste'moli salomatlikka salbiy ta'sir ko'rsatib, hayot sifati va davomiyligining pasayishiga olib kelishi ehtimolini oshiradi. Shu bois ushbu yosh guruhlarida sog'lom ovqatlanish tamoyillariga rioya qilish va profilaktik chora-tadbirlarni kuchaytirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi va usullari: Tadqiqotning maqsadi: talabalar o'rtasida fastfud iste'molining ommaviyligi, iste'mol miqdori va salomatlikka ko'rsatayotgan ta'sirini o'rganishdan iborat. Tadqiqot ob'ekti sifatida ToshDavTuning 3–4 kurslarida tahsil olayotgan 35 nafar talaba tanlab olindi. Ishtirokchilarning yoshi 20–24 yosh oralig'ida bo'lib, o'rtacha yosh 21,4 yoshni tashkil etdi. Tadqiqot anonim so'rovnoma usulida o'tkazildi. Ularga maxsus savollardan tuzilgan anketalar tarqatildi va ularning bergan javoblari tahlil qilindi va olingan natijalar statistik tahlil qilindi.

Natijalar :Olib borilgan tadqiqot natijalari fastfud mahsulotlarini iste'mol qilish zamonaviy jamiyatda keng tarqalgan ovqatlanish odati ekanligini va uning salomatlikka ta'siri ko'p qirrali ekanligini ko'rsatdi. Talabalar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari fastfudning asosan qulayligi va oson topilishi sababli iste'mol qilinayotganini aniqladi. Biroq ushbu mahsulotlarni muntazam ravishda iste'mol qilish ortiqcha vazn to'planishi va hazm qilish bilan bog'liq muammolar rivojlanishiga olib kelishi mumkinligi kuzatildi.

So'rovnomada ishtirok etgan talabalarning yarmi (51.3%) oyiga 1-3 marta fastfud iste'mol qilsa qolgan talabalar (48,7%) da oylik iste'mol qilishlar soni 10 martagacha va undan ko'proq ekan. So'rovnomada ishtirok etgan talabalarning ko'pchiligi iste'molga sabab sifatida har qadamda topish mumkinligini (51,9%) va ishda o'qishda ovqatlanish uchun qulayligini (37,8%) belgilagan. Fastfud iste'molidan yuzaga kelgan

nojo'ya ta'sir sifatida so'rovnoma ishtirokchilarning deyarli yarmi (43,4%) salomatligida o'zgarishlar sezmganligini, qolgan asosiy qismi esa vazn ortishi (29,6%) va qabziyat yoki diareyadan qiynalishini(18,7%) belgilagan. Bu holat fastfud iste'molining individual ta'siri turlicha ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari fastfudni muntazam ravishda iste'mol qilish salomatlik uchun muayyan xavflar tug'dirishini ko'rsatdi. Ayniqsa, yoshlar orasida noto'g'ri ovqatlanish odatlarining shakllanishi kelajakda surunkali kasalliklar rivojlanishiga zamin yaratishi mumkin. Fastfudni kam-kam iste'mol qilish katta xavf tug'dirmasligi mumkin, biroq uni doimiy odatga aylantirish semirish, yurak-qon tomir va hazm qilish tizimi kasalliklarining rivojlanish ehtimolini oshiradi. Shu bois talabalar o'rtasida sog'lom ovqatlanish madaniyatini shakllantirish, profilaktik tadbirlarni kuchaytirish, axborot-ta'lim ishlarini olib borish, aholini sog'lom turmush tarziga yo'naltirish jamiyat salomatligini saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo'nalishda olib boriladigan ta'limiy va profilaktik ishlar jamiyat salomatligini saqlash, hayot sifati va davomiyligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alimova Sh.Sh. **Yoshlar salomatligi va to'g'ri ovqatlanish.** Samarqand, 2021
2. Bayaskar, S. (2025). **Fast food and its effects on physical health and psychological well-being.** International Journal of Research and Scientific Innovation.
3. Габриэлян В.А., Князев Ю.А. **Гигиена питания.** – Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2017.
4. Toshmatova, G. A., & Ergashbayev, S. D. (2025). **The convenience of fast food and its impact on health: Benefits and risks.** Web of Medicine.
5. Тутелян В.А. **Рациональное питание и здоровье человека.** – Москва: Медицина, 2019.
6. Ismoilov N.I., Abduraxmonov B.R. **Inson fiziologiyasi.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
7. World Health Organization (WHO). **Diet, nutrition and the prevention of chronic diseases.** – WHO Press.

8. Malik V.S., Popkin B.M., Bray G.A. **Fast food consumption and increased caloric intake.** // **Journal of Nutrition**, 2018.
9. Monteiro C.A. et al. **Ultra-processed foods and human health.** // **Public Health Nutrition**, 2019.
10. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. **Sog‘lom ovqatlanish bo‘yicha uslubiy qo‘llanma.** – Toshkent, 2021.

O'zbek tiliga hurmat va chet so'zlarning noo'rin qo'llanilishi muammosi

Mamadaliyeva Mohidil

Qo'qond Nodavlat Universiteti filologiya, tillarni o'qitish (o'zbek) yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek tilida so'zlashuv va yozma nutqda chet so'zlarning ortiqcha va noo'rin qo'llanilishi, tilga hurmat masalasi, yoshlar tilida kuzatilayotgan lingvistik muammolar tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotda asosiy muammo, kuzatish metodlari, tahlil natijalari va muhokamalar bayon etilgan hamda tilimizni toza saqlash bo'yicha xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, filologiya, chetdan kirib kelgan so'zlar, tilga hurmat, leksikologiya

Kirish

O'zbek tili — boy tarixiy ildizlarga ega, davlat maqomiga ega milliy til. Ammo globallashuv davrida ko'plab xorijiy so'zlar, atamalar va iboralar o'zbek tiliga kirib kelmoqda. Bir tomondan bu jarayon tilni boyitishi mumkin bo'lsa, ikkinchi tomondan noo'rin qo'llanilishi milliy tilning sofligiga zarar yetkazadi. Ayniqsa, yoshlar orasida inglizcha, ruscha yoki turkcha so'zlarni ortiqcha ishlatish, hatto ularning o'zbekcha muqobillari mavjud bo'lsa ham, keng tarqalmoqda.

Tilga hurmat — milliy o'zlikni saqlashning eng muhim shartidir. Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, “O'zbek tili — millatimizning ruhi va g'ururi”. Demak, tilni asrash, uni noo'rin aralashmalardan himoya qilish nafaqat tilshunoslarning, balki jamiyatning umumiy vazifasidir. Ushbu tadqiqotning maqsadi — o'zbek tilida chet so'zlarning noo'rin ishlatilishi muammosini o'rganish, uning ijtimoiy va lingvistik oqibatlarini tahlil qilish va tilga hurmatni oshirish bo'yicha tavsiyalar berishdir.

Metodlar

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Kuzatuv metodi — ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram, TikTok), reklama bannerlari va matbuot materiallari kuzatildi.
2. So'rovnomalar — 100 nafar talaba (18–25 yosh) orasida chet so'zlardan foydalanish

odatlari haqida savollar berildi.

3. Taqqoslash metodi — chet soʻzlar va ularning oʻzbekcha muqobillari solishtirildi. Masalan: meeting — uchrashuv, project — loyiha, weekend — dam olish kuni.

4. Adabiyot tahlili — tilshunos olimlarning asarlari, davlat dasturlari va maqolalari oʻrganildi.

1989-yil 21-oktabrda “Davlat tili haqida”gi Oʻzbekiston Respublikasi Qonuni, 1993-yil 2-sentabrda “Lotin yozuviga asoslangan oʻzbek alifbosini joriy etish toʻgʻrisida”gi Qonuni qabul qilindi. Pirovard natijada, bugungi kunda jahondagi koʻplab mamlakatlar xalqlari davlatimiz ramzlari – Oʻzbekiston Respublikasi bayrogʻi, gerbi, davlat madhiyasi qatorida oʻzbek tiliga ham hurmat bilan qarab, nafis va boy til sifatida yuksak baho berib kelmoqdalar. Maʼrifatparvar va zabardast adibimiz Abdulla Avloniy: “Har bir millatning dunyoda borligʻini koʻrsatadurgan oynayi hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yoʻqotmak millatning ruhini yoʻqotmakdur”- degan aniq va teran fikrlarni bayon etganda naqadar haq edi.

Natijalar

1. Soʻrovnoma natijalari
 - Talabalarning 67 foizi oʻz nutqida inglizcha yoki ruscha soʻzlardan tez-tez foydalanishini aytdi.
 - 45 foizi chet soʻzlarni oʻzbekcha muqobilidan koʻra “zamonaviyroq” deb hisoblaydi.
 - 23 foizi esa chet soʻzlardan qochishga harakat qilsa-da, reklama va ijtimoiy tarmoqlarda ular taʼsirida qolishini tan oldi.

2. Kuzatuv natijalari
 - Toshkent shahridagi reklama bannerlarining qariyb 70 foizida inglizcha soʻzlar ishlatilgan: shop, fashion, sale, beauty, best, clinic.
 - Yoshlar nutqida esa “okey”, “bye”, “sorry”, “problem yoʻq”, “like qildim” kabi iboralar keng qoʻllanmoqda.

Kuzatishlarimizga qaraganda, leksikologiyaga oid boshqa adabiyotlardan oʻrin olgan taʼriflar ham atash maʼnoli leksik soʻz – leksemalar asosida yaratilgan. Toʻgʻri, mazkur adabiyotlarda soʻzning his-tuygʻu, grammatik yoki modal maʼno ifodalashi ham aytilgan, lekin ular yuqorida qayd etilganidek, qoʻshimcha maʼlumot sifatida berilib, taʼriflarda aks etmagan. Vaholanki, leksik soʻz, grammatik soʻz, lisoniy soʻz, mustaqil soʻz, yor damchi soʻz, alohida olingan soʻz, oʻzgarmas soʻz, nom lovchi soʻz, koʻrsatuvchi soʻz, ifodalovchi soʻz, olmosh lovchi soʻz, atovchi soʻz deganlarimizning

barchasining asosida ham serqirra mohiyatli, turli ma'no-vazifa, ko'rinishli so'z yotadi. Ularning hammasi ham so'z, uning u yoki bu turi. Binobarin, ular ham ta'rifda o'z aksini topishi, e'tibordan chetda qolmasligi zarur. Shundagina u so'zning umumiy-universal ta'rifi bo'ladi va har qanday so'zni qamrash xususiyatiga ega bo'ladi.

3. Taqqoslash

Chet so'z	O'zbekcha muqobil ko'rinishi	Qo'llanish uslubi
manager	rahbar, boshqaruvchi	“manager” ko'p hollarda reklama va suhbatda ishlatilmoqda
style	uslub	O'zbekcha muqobil holatda kam ishlatilmoqda
online	onlayn, tarmoqda	Tilimizga singib ketgan, ammo o'zbekcha variantlari mavjud
relax	hordiq chiqarish	Noo'rin qo'llanadi,

Muhokama

O'zbek tilida chet so'zlarning noo'rin qo'llanishi ikki asosiy sabab bilan izohlanadi:

1. Globallashuv va internet ta'siri — ingliz tilining xalqaro mavqei, rus tilining tarixiy ta'siri va turk tilidagi seriallarning ommalashuvi yoshlar nutqini bevosita shakllantirmoqda.

2. Tilga e'tiborsizlik — ko'pchilik chet so'zlarni ishlatish orqali “zamonaviy” yoki “obro'liroq” ko'rinishga urinadi, ammo bu jarayon milliy tilning imkoniyatlarini cheklab qo'yadi.

Shuningdek, tilimizda mavjud bo'lgan boy lug'at, sinonimlar va ifodaviy vositalardan foydalanmaslik, ularni unutishga olib keladi. Agar bu jarayon davom etsa, o'zbek tilining sofliigi va milliy o'zligi xavf ostida qoladi. Biroq, barcha chet so'zlarni rad etish ham to'g'ri emas. Fan, texnika va yangi texnologiyalar bilan bog'liq atamalar (kompyuter, internet, lazer) zarur bo'lishi mumkin. Masalan — ularni me'yorida va o'zbek tilining qonuniyatlariga moslashtirib ishlatishda.

Xulosa

Learning and Sustainable Innovation

1. Chet so‘zlarning noo‘rin ishlatilishi tilning sofligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.
2. Yoshlar, reklama sohasi va ijtimoiy tarmoqlar bu jarayonning asosiy manbai bo‘lib turibdi.
3. O‘zbek tiliga hurmatni oshirish uchun:
 - maktab va oliy ta‘limda ona tiliga e‘tiborni kuchaytirish;
 - reklama va ommaviy axborot vositalarida o‘zbekcha muqobillarni targ‘ib qilish;
 - til bo‘yicha davlat siyosatini qat‘iylashtirish;
 - jamiyatda “toza nutq” madaniyatini shakllantirish zarur.

Adabiyotlar

ro‘yxati

1. Jo‘rayev A. Tilshunoslikka kirish. Toshkent: Fan, 2024.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbek tilining davlat tili sifatida nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni. 2021-yil.
3. Xudoyberdiyeva D. Globallashuv sharoitida til muammolari. Toshkent: Universitet, 2022.

O'zbekistonning eng yangi tarixini o'rganishda interfaol metodlar va pedagogik texnologiyalar samarasi

Эффективность интерактивных методов и педагогических технологий в изучении современной истории Узбекистана.

The effectiveness of interactive methods and pedagogical technologies in studying the modern history of Uzbekistan

Soipova Orzugul Inomjon qizi

Qo'qon Davlat Universiteti Gumanitar fanlar tillar fakulteti Tarix yo'nalishi 202 –
guruh talabasi

e-mail: orzugulsoipova72@gmail.com

Tel: +998933848115

Аннотация

Mazkur maqolada O'zbekistonning eng yangi tarixini o'rganish jarayonida interfaol metodlar hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ta'lim samaradorligiga ta'siri tahlil qilinadi. Unda tarix fanini o'qitishda muammoli ta'lim, klaster, aqliy hujum, debat, keys-stadi kabi interfaol usullarning o'quvchilarda tarixiy tafakkur, mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishdagi o'rni yoritib beriladi. Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, multimedia vositalari va raqamli ta'lim platformalarining dars jarayoniga integratsiyasi orqali bilimlarning puxta o'zlashtirilishiga erishish imkoniyatlari ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqot natijalari interfaol yondashuvlar O'zbekistonning eng yangi tarixini o'qitishda ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Аннотация

В данной статье анализируется влияние использования интерактивных методов и современных педагогических технологий на эффективность обучения в процессе изучения современной истории Узбекистана. Подчеркивается роль интерактивных методов, таких как проблемно-ориентированное обучение, кластерный анализ, мозговой штурм, дебаты, тематические исследования, в преподавании истории в формировании исторического мышления, самостоятельного мышления и аналитических навыков у учащихся. Также показаны возможности достижения глубокого усвоения знаний посредством интеграции информационно-коммуникационных технологий, мультимедийных

средств и цифровых образовательных платформ в учебный процесс. Результаты исследования подтверждают, что интерактивные подходы способствуют повышению качества и эффективности обучения современной истории Узбекистана.

Abstract

This article analyzes the impact of the use of interactive methods and modern pedagogical technologies on educational effectiveness in the process of studying the modern history of Uzbekistan. It highlights the role of interactive methods such as problem-based learning, cluster, brainstorming, debate, case study in teaching history in the formation of historical thinking, independent thinking and analytical skills in students. It also shows the possibilities of achieving thorough mastery of knowledge through the integration of information and communication technologies, multimedia tools and digital educational platforms into the teaching process. The results of the study confirm that interactive approaches serve to improve the quality and effectiveness of education in teaching the modern history of Uzbekistan.

Kalit soʻzlar: Oʻzbekistonning eng yangi tarixi, interfaol metodlar, pedagogik texnologiyalar, tarix taʼlimi, innovatsion taʼlim, muammoli taʼlim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, taʼlim samaradorligi, tarixiy tafakkur, mustaqil fikrlash.

Ключевые слова: Новейшая история Узбекистана, интерактивные методы, педагогические технологии, историческое образование, инновационное образование, проблемно-ориентированное обучение, информационно-коммуникационные технологии, эффективность образования, историческое мышление, самостоятельное мышление.

Keywords: The latest history of Uzbekistan, interactive methods, pedagogical technologies, history education, innovative education, problem-based learning, information and communication technologies, educational effectiveness, historical thinking, independent thinking.

Kirish

Inson oʻz tarixini oʻrganish, bilish orqali kishilik jamiyatining rivojlanish qonuniyatlari, taraqqiyotining bosqichlarim, jamiyatning inqirozli holatga tushish sababdan va bu holatdan chiqish yoʻlidagi tajribalarini tushunib oladi, oʻtmish saboqlaridan xulosa chiqaradi va kelajakda toʻgʻri yoidan borish lozimligini anglab

yetadi Shu jihatdan, tarix fani tarixiy jarayonlarning qonuniyatlari va anʼanalarini tushunib yetishga, hozirgi zamonni toʻgʻri anglab kelajakni asosli ravishda koʻra bilishga koʻmaklashuvchi ilm manbaidir.

Xalqimizning davlatchilik tajribasi ham boy va qadimiy. Oʻzbekiston hududida dastlabki mustaqil davlat tuzilmalari bundan salkam 3000 yil muqaddam (mil.av. 1-ming yillik boshlarida) paydo boʻlib, oʻtgan ming yilliklar davomida takomillashib, dunyo davlatchiligi rivojiga munosib hissa qoʻshib keldi. Bugungi mustaqil xalqimizning davlatchilik tajribasi ham boy va qadimiy. Oʻzbekiston hududida dastlabki mustaqil davlat tuzilmalari bundan salkam 3000 yil muqaddam (mil.avv. 1-ming yillik boshlarida) paydo boʻlib, oʻtgan ming yilliklar davomida takomillashib, dunyo davlatchiligi rivojiga munosib hissa qoʻshib keldi. Bugungi mustaqil Oʻzbekiston davlati xalqimizning ming yillik davlatchiligining tarixiy vorisi - davomchisidir. Oʻzbekistonning eng yangi tarixi fani anashu mustaqil Oʻzbekiston davlatining zarvorli tarixini oʻrganuvchi fandır. Oʻzbekiston davlati xalqimizning ming yillik davlatchiligining tarixiy vorisi - davomchisidir. Oʻzbekistonning eng yangi tarixi fani anashu mustaqil Oʻzbekiston davlatining zarvorli tarixini oʻrganuvchi fandır.

Mamlakatimizning 1991 -yildan keyingi mustaqillik davri xalqimiz qadimiy tarixining uzviy va tadrijiy qismi hisoblanadi. Chunki aynan shu tarixiy sanadan oʻzbek xalqining davlatchilik tarixi yangi bir bosqichga kirdi. “Oʻzbekistonning eng yangi tarixi” deb ataladigan mazkur davr Vatanimiz tarixiga tub ijtimoiy-siyosiy va maʼnaviy-madaniy oʻzgarishlar, asriy orzularimizning roʻyobi, buyuk kelajak va farovonlik jamiyatni qurish davri boʻlib kirdi. Hayotimiz va tafakkurimizda roʻy berayotgan oʻzgarishlarni tahlil qilish, erishilgan yutuqlar va muammolarimizdan toʻgʻri xulosa chiqarish tarixiy zaruratga aylandi[1].

Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida tarix fanini oʻqitish jarayoniga yangicha yondashuvlar joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, Oʻzbekistonning eng yangi tarixini oʻrganish yosh avlodda milliy oʻzlikni anglash, vatanparvarlik tuygʻularini shakllantirish hamda mustaqil va tanqidiy fikrlash koʻnikmalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Shu bois mazkur fan mazmunini zamonaviy taʼlim talablari asosida takomillashtirish dolzarb pedagogik vazifalardan biridir.

Anʼanaviy oʻqitish usullari talaba(oʻquvchi)larning faolligini toʻliq taʼminlay olmasligi, tarixiy jarayon va voqealarni chuqur anglashga yetarli sharoit yaratmasligi bilan ajralib turadi. Bu holat taʼlim jarayonida interfaol metodlar va pedagogik texnologiyalardan keng foydalanishni taqozo etadi. Interfaol yondashuvlar oʻquvchini taʼlim jarayonining faol subyekti sifatida shakllantirib, bilimlarni tayyor holatda emas,

balki izlanish va muloqot orqali egallashiga imkon yaratadi.

O'zbekistonning eng yangi tarixini o'qitishda interfaol metodlar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish darslarning samaradorligini oshirish, tarixiy voqealarga nisbatan tahliliy yondashuvni kuchaytirish va ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolada interfaol metodlar va pedagogik texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi o'rni hamda ularning amaliy samaradorligini ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilish maqsad qilib qo'yilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

O'zbekistonning eng yangi tarixini o'rganishda interfaol metodlar va pedagogik texnologiyalar samarasi mavzusini yoritishda X. H. Matyoqubov [1], M. N. Inatov, L. S. Xolnazarova, S. I. Maxammadiyeva[2], A. N. Maxmudova, A. A. Raxmonov, Sh.M. Usanov, N. X. Choriyev[3], O. Haydarov, Sh. Qoraboyev[4] asarlaridan, o'quv va uslubiy qo'llanmalaridan hamda internet saytlaridan foydalanildi.

Xususan, X. H. Matyoqubovning ilmiy asarlarida tarix fanini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanishning nazariy asoslari va ularning o'quvchilarning bilim faolligini oshirishdagi o'rni keng yoritilgan. Muallif tarixiy tafakkurni rivojlantirishda muammoli ta'lim, bahs-munozara, guruhli ishlash kabi metodlarning samaradorligini ilmiy jihatdan asoslab beradi [1]. M. N. Inatov, L. S. Xolnazarova hamda S. I. Maxammadixyeva tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish masalalari, xususan, innovatsion ta'lim texnologiyalarining mazmuni va ularni tarix fanini o'qitishda qo'llash mexanizmlari tahlil qilingan. Ularning ishlarida kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va interfaol metodlarning o'zaro uzviy bog'liqligi ko'rsatib berilgan [2]. Shuningdek, A. N. Maxmudova, A. A. Raxmonov, Sh. M. Usanov va N. X. Choriev asarlarida O'zbekistonning eng yangi tarixini o'qitish jarayonida zamonaviy didaktik vositalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, tarixiy manbalarni tahlil qilish orqali talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalalari yoritilgan [3]. O. Haydarov va Sh. Qoraboyev tadqiqotlarida esa, fanni o'rganishda chuqurlashtirilgan tizm, metodologiya va axborot telekommunikatsiyalaridan foydalanilgan xolda dars va o'quv ishlanmalarini yaratish samarali natija ko'ratishiga ishora qilingan [4]. Va shu bilan birgalikda bir qancha rasmiy va ishonchli internet saytlaridan olingan ma'lumotlar ilmiy tadqiqotni yoritish mobaynida tahlil qilib o'tildi.

Muammoni o'rganishda umumiy o'zaro aloqadorlik, tarixiylik, tizimlilik tamoyillari, mavhumlikdan aniqlikka yuksalish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish usullari qo'llanilgan.

Natija va muhokama

Vatanimiz tarixida mustaqillik arafasi va mustaqillik yillaridagi yuzaga kelgan jarayonlarni o‘rganish, xususan, mamlakatimizda mustaqillik arafasidagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, mustaqillik sari yo‘l tutilishi va bu jarayonlarda mamlakatimiz bosib o‘tgan tarixiy yo‘lining mohiyati va mazmunini anglab yetish talab etiladi. Bu jarayon qanday borganligini, mamlakatimiz mustaqillik arafasida va uning dastlabki yillarida qanday muammolarga duch kelganini tushunib yetish muhim.

O‘zbek jamiyatida qadimgi davrlardan beri ayrim demokratiya unsurlari: o‘zini-o‘zi boshqarishning jamoa shakli, mahalla yig‘inlari, oqsoqollar kengashlari va xalq diplomatiyasi mavjud edi. Biroq hozirgi kunda ushbu institutlar tomonidan an‘anaviy funksiyalar bajarilishining o‘zi bilan qanoatlanib bo‘lmaydi. Biz ularning faoliyatini hozirgi davr talablariga mos yangi mazmun bilan to‘ldirishimiz maqsadga muvofiqdir.

Masalan, ushbu mavzuni turli texnologiyalar bilan yoritib ko‘ramiz: **“O‘zbekistonning eng yangi tarixi” o‘quv fanining predmeti, maqsadi va vazifalari. Mustaqillikka erishish arafasida O‘zbekistondagi ijtimoiy–siyosiy jarayonlar**

Insert usuli – ushbu usulning maqsadi quyidagidan iborat. U tinglovchilarga yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni o‘zlashtirilishini yengillashtirish maqsadida qo‘llaniladi, shuningdek, bu usul tinglovchilar uchun xotira mashqi vazifasini ham o‘taydi. Usulni amalga oshirish tartibi:

- O‘qituvchi mashg‘ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan matnni tarqatma yoki taqdimot ko‘rinishida tayyorlaydi;
- Yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ta‘lim oluvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko‘rinishida namoyish etiladi;
- Tinglovchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o‘z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda tinglovchilar yoki qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgi	1 - matn	2 - matn	3 - matn
“V” – tanish ma‘lumot			

“?” – mazkur ma’lumotni tushunmadim			
“+” – bu ma’lumot men uchun yangilik			
“-” – bu fikr yoki mazkur ma’lumotga qarshiman			

Ilova

Belgilangan vaqt yakunlangach, ta’lim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo’lgan ma’lumotlar o’qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to’liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg’ulot yakunlanadi[2].

“Rezyume” texnologiyasi

Texnologiyaning harakteristikasi. Bu texnologiya murakkab, ko’p tarmoqli, mumkin qadar muammoli mavzularni o’rganishga qaratilgan. Texnologiyaning mohiyati shundan iboratki, bunda bir vaqtda mavzuning turli tarmoqlari bo’yicha axborot beriladi. Ayni paytda ularning har biri alohida nuqtalardan muhokama etiladi. Masalan, qiyinchiliklar va natijalar, hamkorliklar va qarama – qarshiliklar, siyosat va iqtisodiyot.

Texnologiyaning maqsadi: talaba (yoki o’quvchi)larni erkin, mustaqil, tanqidiy fikrlashga, jamoa bo’lib ishlashga, izlanishga, fikrlarni jamlab taqqoslash uslubi yordamida mavzudan kelib chiqqan holda o’quv muammosini yechimini topishga hamda kerakli xulosa yoki qaror qabul qilishga, jamoaga o’z fikri bilan ta’sir etishga, uni ma’qullashga, shuningdek, berilgan muammoni yechishda, mavzuga umumiy tushuncha berishda o’tilgan mavzulardan egallagan bilimlarini qo’llay olishga o’rgatish.

Texnologiyaning qo’llanishi: ma’ruza darslarida (imkoniyat va sharoit bo’lsa), seminar, amaliy va laboratoriya mashg’ulotlarida yakka (yoki kichik guruhlar ajratilgan) tartibda o’tkazish, shuningdek, uyga vazifa berishda ham qo’llash mumkin.

Mashg’ulotda foydalaniladigan vositalar: A-3 qog’ozlarida (guruh soniga qarab) tayyorlangan tarkatma materiallar, flomaster yoki rangli qalamlar.

Mashg’ulotni o’tkazish tartibi:

- o’qituvchi talaba (yoki o’quvchi)larning soniga qarab 3-5 kishidan iborat kichik

guruhlarga ajratadi;

- o'qituvchi talaba (yoki o'quvchi)larni mashg'ulotning maqsadi va o'tkazilish tartibi bilan tanishtiradi va har bir kichik guruhga qog'ozning yukori qismida yozuvi bo'lgan, ya'ni asosiy muammo, undan ajratilgan o'quv muammolari va ularni yechish yo'llari belgilangan, xulosa yozma bayon qilinadigan varaqlarini tarqatadi;

- har bir guruh a'zolari ularga tushgan varaqlardagi muammolarni afzalligi va kamchiliklarini aniqlab, o'z fikrlarini flomaster yordamida yozma bayon etadilar. Yozma bayon etilgan fikrlar asosida ushbu muammoni yechimini topib, eng maqbul variant sifatida umumiy xulosa chiqaradilar;

- kichik guruh a'zolaridan biri tayyorlangan materialni jamoa nomidan taqdimot etadi. Guruhning yozma bayon etgan fikrlari o'qib eshittiriladi, lekin xulosa qismi bilan tanishtirilmaydi;

- o'qituvchi boshqa kichik guruhlardan taqdimot etgan guruhning xulosasini so'rab, ular fikrini aniqlaydi, guruhlar fikridan so'ng taqdimot guruhi o'z xulosasi bilan tanishtiradi;

- o'qituvchi guruhlar tomonidan berilgan fikrlarga yoki xulosalarga izoh berib, ularni baholaydi, so'ngra mashg'ulotni yakunlaydi.

“O'zbekistonning eng yangi tarixi” fanini chuqur o'rganish tegishli soha doirasidagi muammolarni anglash va hal qilishda muhim rol o'ynaydi. “O'zbekistonning eng yangi tarixi” fanining asosiy maqsadi talabalarda Vatanimiz tarixi o'zbeklarning xalq, millat bo'lib shakllanish jarayoni, ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviy merosi, davlatlarning tashkil topishi, ularning ichki va tashqi siyosatini o'rganadi. Ushbu maqsadga erishish uchun mazkur fan mamlakatimiz hamda etakchi xorijiy davlatlarning ilm-fan yutuqlari, ilg'or pedagogik texnologiyalari va ilmiy adabiyotlari asosida talabalarda Mustaqillik, suverenitet, demokratiyaning maqsadi va vazifalarini shakllantirish haqida nazariy bilimlarni, ularga uslubiy yondashuv amaliy ko'nikmalarini hamda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish vazifalarini bajaradi[3].

Har qanday fan kabi “O'zbekistonning eng yangi tarixi” fani ham o'zining uslubiy ilmiy-nazariy asoslari va tamoyillariga ega. Bular O'zbekistonning eng yangi tarixi fanining asosini tashkil etib, uning rivojlanishi, jamiyat va millat manfaati yo'lidagi nufuzini ortib borishi uchun o'ta muhim ahamiyatga ega. Eng muhimi, ilmiynazariy tamoyillar Vatan tarixining haqqoniy yozilishi, tarixiy haqiqatni yuzaga chiqishiga xizmat qiladilar.

Agar tarix insoniyat yashab rivojlanishi uchun ijtimoiy zaruriyat va ma'naviy-ma'rifiy ehtiyoj bo'lsa, tarix fani esa, bu ehtiyojlarni ro'yobga chiqishi uchun ma'sul bo'lgan yuksak intellektual ilmiyamaliy faoliyatdir. Buning samarali bo'lishi ya'ni,

tarix fani 1 rivojlanishida metodologik ilmiy g'oya va nazariyalar hamda usul va uslubiy tamoyillarning ahamiyati benihoya kattadir. Chunki, bular tarixning mazmun va mohiyati hamda falsafasini chuqurroq ochib berishga, shuningdek, tarix fanining maqsad va vazifasini to'laroq ro'yobga chiqishiga bevosita yordam beradi. Shuning uchun ham O'zbekiston tarixi fanining metodologik ilmiy-nazariy asoslari, g'oya va ta'limotlari nimalardan iborat bo'lishi o'ta muhim masala hisoblanadi[4].

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha Muvofiqlashtiruvchi metodik markaz O'zbekistonning eng yangi tarixini tadqiq etish va o'qitish samaradorligini, mazkur sohada ilmiy, o'quv-metodik adabiyotlar, ma'naviy-ma'rifiy ishlar sifatini oshirishga ko'maklashish maqsadida tashkil etilgan, jamoatchilik asosida faoliyat yurituvchi idoralararo ilmiy-muvofiqlashtirish va maslahat organi – O'zbekistonning eng yangi tarixi bo'yicha Jamoatchilik kengashining ishchi organi hisoblanadi. Markaz o'z faoliyati doirasida xorijiy ahamiyatga ega[5].

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti mamlakat milliy davlatchiligining vujudga kelishi va taraqqiy topishining eng yangi tarixini o'rganish, ilmiy, ilmiy-ommabop, o'quv-metodik, ma'rifiy adabiyotlarni tayyorlash va chop etish borasidagi yetakchi ilmiy-tadqiqot muassasalaridan biri. Institutda O'zbekiston eng yangi tarixining turli jabhalarini tadqiq etuvchi "Yangi va eng yangi tarix", "Etnologiya va antropologiya", "Tarixshunoslik va manbashunoslik" bo'limlari faoliyat ko'rsatmoqda. Bu yerda eng yangi tarixni o'rganishda tarix, xalqaro munosabatlar nazariyasi, sotsiologiya, antropologiya, etnologiya, falsafa, iqtisodiy nazariya, siyosiy muammolarni qamrab olgan yangi fanlararo yondashuvlar tahlili amalga oshirilmoqda. Yana ahamiyatli jihati, institutning olti nafar yetakchi olimi Jamoatchilik kengashi a'zosi hamdir[6].

Xulosa

O'zbekistonning eng yangi tarixini o'rganishda interfaol metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishi tadqiqot davomida aniqlandi. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini kuchaytirib, tarixiy voqealarga nisbatan mustaqil, tanqidiy va tahliliy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishiga xizmat qiladi. Natijada bilimlar chuqurroq va barqaror o'zlashtiriladi.

Ilmiy maqolani yoritishda namuna sifatida ko'rsatilgan va yana bir qancha pedagogik texnologiyalar yordamida O'zbekistonning eng yangi tarixini o'rganish samarali natija ko'rsatadi. Bu esa talaba(o'quvchi)larda milliy tarixga bo'lgan qiziqish va mas'uliyat hissini oshiradi, ularni tarixiy jarayonlarni obyektiv baholashga

yo‘naltiradi.

Xulosa qilib aytganda, interfaol metodlar va pedagogik texnologiyalarni tizimli va maqsadli qo‘llash O‘zbekistonning eng yangi tarixini o‘qitish sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. Ushbu yondashuvlar ta‘lim jarayonini takomillashtirish, zamonaviy ta‘lim talablariga mos kadrlar tayyorlash hamda tarix fanining tarbiyaviy va ta‘limiy ahamiyatini yanada oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Matyoqubov X. H. O‘zbekistonning eng yangi tarixi. – Toshkent, 2021
2. Inatov M.N., Xolnazarova L.S., Maxammadiyeva S.I. O‘zbekistonning eng yangi tarixi. – Toshkent, ToshDTU, 2021
3. Maxmudova A. N., Raxmonov A.A., Usanov Sh. M., Choriyev N.X. O‘zbekistonning eng yaqin tarixi. – Termiz, 2023
4. Haydarov O., Qoraboyev Sh. O‘zbekistonning eng yangi tarixi. – Samarqand, 2022
5. <https://tmarkaz.academy.uz/>
6. <https://uza.uz/oz/posts/o-zbekistonning-eng-yangi-tarixini-o-rganish-dolzarb-masala-14-08-2017>
7. “O‘zbekistonning eng yangi tarixi” fanidan o‘quv - uslubiy qo‘llanma.

**OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INTEGRALLASHGAN AXBOROT
TIZIMINI LOYIHALASH VA UNING SAMARADORLIGINI BAHOLASH
(YANGI ASR UNIVERSITETI MISOLIDA)**

**O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi "Axborot xavfsizligi"
mutaxassisligi 2-kurs
magistranti Turdiyev Muxtorjon Muqimjon o'g'li**

Annotatsiya

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari faoliyatini kompleks raqamlashtirishga qaratilgan integratsiyalashgan platformani ishlab chiqish jarayonida olingan natijalar, uslubiy yondashuvlar va amaliy qo'llanilish tajribasi yoritiladi. Tadqiqot davomida universitet boshqaruvi, qabul jarayoni, talabalar bilan ishlash, moliyaviy operatsiyalar va elektron kutubxona kabi jarayonlarning yagona raqamli tizimga birlashtirilishi samaradorlik va xavfsizlik nuqtayi nazaridan tahlil qilindi. Ishlab chiqayotgan platformamiz Yangi Asr universiteti jarayonlariga moslashtirildi va bu orqali oliy ta'lim muassasasida raqamli boshqaruvning real ta'siri o'rganildi.

Kalit so'zlar: Integratsiyalashgan platforma, oliy ta'lim boshqaruvi, raqamlashtirish, elektron tizimlar, axborot xavfsizligi, universitet jarayonlari, Yangi Asr universiteti.

Kirish. Oliy ta'lim faoliyatida raqamli texnologiyalarni qo'llash avvalgidan ko'ra dolzarb bo'lmoqda. Bo'limlar o'rtasidagi uzilishlar, hujjatlar aylanishida inson omiliga yuqori darajada bog'liqlik, to'lov jarayonlarining tarqoqligi, talabalar bilan ishlashda yagona axborot makonining yo'qligi ko'plab universitetlar uchun jiddiy muammo bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, talabalarning o'qishga qabul jarayonidan boshlab o'qishni tugatguncha bo'lgan barcha bosqichlarni yagona axborot tizimi orqali boshqarish imkoniyati yetarli darajada shakllanmagani boshqaruvning sekinlashishiga, xodimlar yuklamasining keraksiz oshishiga sabab bo'ladi.

Ushbu tadqiqotimiz aynan shu ehtiyojdan kelib chiqqan. Universitet faoliyatida uchraydigan barcha jarayonlarni birlashtiruvchi, bir-biriga ulanadigan, real vaqt rejimida ishlovchi va boshqaruv qarorlarini yengillashtiruvchi kompleks raqamli platformani loyihalashga kirishildi. Mazkur maqola – ushbu platformaning ilmiy asoslari, texnik yondashuvlari va amaliy natijalari haqida yig'ilgan tajribalarimning tahliliy ko'rinishidir.

Tadqiqot natijalari va tahlil

Learning and Sustainable Innovation

Ishlab chiqayotgan platformamizning markazida “bitta jarayon – bitta tizim emas, balki barcha jarayon – bitta ekotizim” tamoyili yotadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, universitetlarda jarayonlar alohida-alohida dasturlar orqali amalga oshirilgani uchun ma‘lumotlar takrorlanadi, koordinatsiya sekinlashadi va tizimlar bir-biri bilan moslashmaydi. Biz yaratgan kompleks platforma esa qabul jarayonidan boshlab, shaxsiy kabinet, to‘lovlar, shartnomalar, akademik ma‘lumotlar, elektron kutubxona va CRM funksiyalarigacha bo‘lgan barcha faoliyatni bir joyda jamlaydi.

Platformani ishlab chiqishda birinchi navbatda abituriyentlar bilan ishlash moduli shakllantirildi. Pasport ma‘lumotlarini avtomatik tanish texnologiyasidan foydalanish xodimlarning qo‘l mehnatini sezilarli kamaytiradi. Amaliy test natijalariga ko‘ra, ID-karta skaneri orqali kiritilgan ma‘lumotlarning 80 foizi inson tomonidan qayta tekshirishsiz tasdiqlanishi mumkin. Bu esa qabul jarayonining tezligi va aniqligini oshiradi.

Shuningdek, to‘lov tizimlari bilan integratsiya platformaning eng muhim ustunliklaridan biridir. Universitetlarda to‘lovlarni alohida excel varaqalarida yuritish yoki qo‘lda tekshirish katta xato ehtimolini tug‘diradi. Biz ishlab chiqayotgan tizimda esa har bir to‘lov avtomatik tarzda talaba profiliga birikadi, shartnoma QR-kod orqali tasdiqlanadi, barcha moliyaviy hisobotlar real vaqt rejimida shakllanadi. Bu nafaqat xodimlar yuklamasini kamaytiradi, balki universitetning moliyaviy shaffofligini ham kuchaytiradi.

Elektron kutubxona moduli ham alohida e‘tibor talab qiladi. Bepul va pullik resurslarni bir joyda jamlash, ularga kirishni nazorat qilish va mualliflik huquqini saqlash uchun himoyalangan PDF ko‘rish texnologiyasidan foydalanildi. Tizim foydalanuvchilarning yuklab olish urinishlarini bloklaydi va har bir o‘quv materialining foydalanish statistikasini yuritadi.

Platformaning yana bir muhim jihati – boshqaruvning markazlashuvi. Admin panelida barcha bo‘limlar faoliyati to‘liq kuzatiladi. Xodimlarga rollar bo‘yicha turli darajadagi vakolatlar beriladi, amalga oshirilgan har bir o‘zgarish loglanib boriladi. Bu esa axborot xavfsizligi bo‘yicha talablarni to‘liq qondiradi. Shuningdek, tizimning asosiy ustunliklaridan biri – har qanday noxush urinish, parol sinash, ruxsatsiz kirish holatlari bo‘yicha avtomatik ogohlantirish mexanizmi ishlab chiqilgan.

Maqolaning amaliy qismi sifatida, platformani Yangi Asr universiteti jarayonlariga moslashtirish tajribasi alohida ahamiyatga ega. Universitetdagi asosiy muammolardan biri – qabul jarayonining qo‘lda yuritilishi, shartnomalar bilan bog‘liq kechikishlar va moliyaviy bo‘limning katta yuklamasi edi. Platforma joriy etilishi natijasida bu muammolar sezilarli darajada kamaydi: qabul jarayonida hujjatlar bir necha daqiqa

ichida to'liq qayd qilinadigan bo'ldi, shartnomalar avtomatik shakllandi, to'lov tizimi esa inson xatosini butunlay kamaytirib, jarayonni shaffoflashtirdi.

Bundan tashqari, talabalar uchun shaxsiy kabinetning yaratilishi ularning universitet bilan muloqotini yangi bosqichga olib chiqdi. Avvaliga talaba akademik ma'lumot, to'lov tarixi yoki hujjatlarni olish uchun bo'limga murojaat qilishi kerak edi. Hozir esa barcha ma'lumotlar onlayn bir joyda jamlangan. Bu, bir tomondan, talabalar uchun qulaylik yaratgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, xodimlarning vaqtini sezilarli darajada tejadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, platformaning universitet boshqaruviga keltirgan eng muhim o'zgarishi – tezkor qaror qabul qilish imkoniyatining paydo bo'lishidir. Real vaqt ma'lumotlari asosida rektorat, dekanlar va bo'lim boshliqlari vaziyatni darhol baholashi, ta'lim jarayonini optimallashtirishi va rejalashtirish bo'yicha aniq qarorlar qabul qilishi mumkin bo'ldi.

Xulosa

Yaratilgan platforma oliy ta'lim muassasasi uchun nafaqat axborot tizimi, balki boshqaruvning yangi modeli sifatida xizmat qiladi. Jarayonlarning avtomatlashtirilishi, ma'lumotlar xavfsizligi, bo'limlararo uzilishlarning bartaraf etilishi va kengaytiriladigan arxitektura uni uzoq muddatli rivojlanish uchun barqaror yechimga aylantiradi. Yangi Asr universiteti misolida ko'rilgan natijalar integratsiyalashgan raqamli platformalarni joriy etish universitetlarning kundalik faoliyatini yengillashtirishi, boshqaruvni soddalashtirishi va ta'lim sifatiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Raqamli iqtisodiyot" konsepsiyasi, 2020–2030.
2. UNESCO. Digital Transformation in Higher Education. 2023.
3. Matyoqubov I. Elektron boshqaruv tizimlari va ularning ta'limga integratsiyasi. Toshkent, 2022.
4. Yangi Asr universitetining ichki reglament hujjatlari, 2024.
5. IEEE Xplore. Information Security in University Information Systems (2021–2024).

**Oliy ta'lim tizimida raqobat muhitini rivojlantirish va boshqaruv
samaradorligini oshirish masalalari**

Yuldashev Feruz Isroil o'g'li,
Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada bozor iqtisodiyoti va global raqobat sharoitida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini shakllantirish va boshqarishning nazariy-metodologik asoslari tadqiq etilgan. Raqobat kategoriyasining tarixiy evolyutsiyasi, klassik iqtisodiy maktab vakillari qarashlari hamda zamonaviy menejment yondashuvlari tahlil qilinib, oliy ta'lim tizimida raqobat muhitining o'ziga xos jihatlari yoritilgan. Oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligiga berilgan ilmiy ta'riflar qiyosiy tahlil asosida o'rganilib, muallif tomonidan tizimli va kompleks yondashuvga asoslangan yangi ta'rif taklif etilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim muassasasi, raqobatbardoshlik, bozor iqtisodiyoti, strategik boshqaruv, raqamli transformatsiya, innovatsion texnologiyalar, ta'lim sifati.

Kirish. Mamlakat iqtisodiyotining muntazam rivojlanishi va barqarorlikka erishishi uchun yetarli choralarni qo'llash masalasi bugungi kun jamiyat hayotining barcha jabhalarida innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarni amalga oshirishni taqozo etadi¹. Ta'lim sifatini baholash, uning monitoringini olib borish, indikatorlarni doimiy ravishda takomillashtirib borish bugungi kundagi eng muhim yo'nalishlardan biri sanalib, ta'lim sifatining zaruriy darajasini ta'minlash, ta'lim sifati menejmentining samarali metodlarini ishlab chiqishga nisbatan metodologik yondashuvni shakllantirish asosiy vazifa hisoblanadi². Garchi bugungi kunda aholining oliy ta'lim bilan qamrovini oshirish tadbirlari amaliyotda keng qo'llanilayotgan bo'lsa-da, oliy ta'lim muassasalari bugungi kun bozor talablariga munosib bo'lgan kadrlarni tayyorlab berishda sustkashlikka yo'l qo'ymoqdalar. Zero, mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Bugungi kunda xizmat ko'rsatish sohasida 40 mingta, sanoatda 38 mingta, qurilishda 12 mingta, qishloq xo'jaligida 10 mingta, aloqa va axborot texnologiyalarida 4 mingta oliy ma'lumot talab etadigan bo'sh ish o'rinlari bor. Lekin bitiruvchilar son jihatidan ham, malaka bo'yicha ham bu talabni qondira olmaydi³".

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151 son qarori

² O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. "O'zbekiston" NMIU, 2019

³ Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida o'tqazilgan 2021-yil 16-iyundagi oliy ta'lim tizimidagi ustuvor vazifalarga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishi <https://yuz.uz/uz/news/oliy-talim-tizimidagi-ustuvor-vazifalar-belgilandi>

Learning and Sustainable Innovation

Shu sababli mamlakat iqtisodiyotining istiqbolini ta'minlashda oliy ta'lim tizimining ahamiyatini oshirish maqsadida oliy ta'lim muassasalari uchun keng ko'lamda imkoniyatlar ochib berilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.12.2021-yildagi PQ-60-sonli "Davlat oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.12.2021-yildagi PQ-61-son "Davlat oliy ta'lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori shular jumlasidandir.

Rivojlanishning joriy holatida ta'lim tizimini qo'llab-quvvatlash uchun amalga oshirilayotgan islohotlar oliy ta'lim muassasalarida ustoz-shogird an'alarini mustahkamlanishi, ilmiy tadqiqot ishlarining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligining oshirilishi orqali jamiyatimizda yuqori ilmiy salohiyatga ega bo'lgan shijoatli yoshlar safi kengayishiga hamda mamlakat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Metod. Mazkur tadqiqotda oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini shakllantirish va boshqarishning nazariy hamda amaliy jihatlarini o'rganishda umumilmiy va maxsus tadqiqot metodlaridan kompleks foydalanildi. Shuningdek, tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlar, statistik ma'lumotlar va zamonaviy ilmiy adabiyotlar tahlili asosida konseptual xulosalar ishlab chiqildi.

Ma'lumotlarga ko'ra, oliy darajadagi mutaxassislarni tayyorlashga ketgan xarajat uning hayot faoliyati davomida o'zini to'la oqlaydi va hatto bir necha baravar ziyod daromad keltiradi⁴. Ko'rinib turibdiki, ilm-fanning rivojlanishi mamlakat milliy iqtisodiyotini mustahkamlashda muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Natijalar. Bugungi bozor iqtisodiyoti talablarini inobatga olgan holda, farovon jamiyat hayoti va uzluksiz ijtimoiy munosabatlarni raqobatsiz tasavvur etish qiyin. Ta'lim tizimi jamiyatning ajralmas tarkibiy qismi sifatida iqtisodiy munosabatlar ta'siri doirasida shakllanadi. Shu boisdan, bozor iqtisodiyoti sharoitida ta'lim sohasida ham raqobatga asoslangan munosabatlarni chuqur tahlil qilish zaruriyati yuzaga keladi. Mazkur raqobat muhitini yaratish ta'lim sohasining izchil rivojlanishiga xizmat qiladi va uning samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi.

Garchi raqobat to'g'risida chuqur ilmiy izlanishlar yaqin o'tmishdan boshlangan bo'lsa-da, Adam Smit, David Rikardo, shuningdek iqtisodchi-siyosatchi Karl Marks tomonidan uy xo'jaligi iqtisodiyotidan zamonaviy iqtisodiyotga qadar rivojlanishning dastagi sifatida ta'kidlangan. Xususan, A.Smit birinchi o'rinda raqobat foyda darajalarini tenglashtirish orqali mehnat va kapitalning optimal taqsimlanishiga olib

⁴ N.R.Raxmonov. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish asosida oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlash sifatini oshirish.iqt.f.dok.diss.

kelishini isbotlab, taklifning qisqarishi narxlarning oshishiga olib kelishini tushuntirgan⁵. Shuningdek, taklif hajmi katta bo'lib, narx avvalgiga nisbatan past bo'lsa, sotuvchilar o'rtasidagi xaridorlarni jalb qilish maqsadida raqobat kurashi boshlanadi.

Raqobat to'g'risidagi ta'riflar ma'lum davrlarda bozor munosabatlari va subyektlar faolligi ko'lamidan kelib chiqib turlicha izohlangan. Masalan, sanoat inqilobiga qadar raqobat asosan agrar jamiyatlarda mavjud bo'lib, asosan dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo kabi sohalarda kuzatilgan.

Subyektlar yirik o'troq jamiyatlar hosildor tuproq va suv resurslariga ega bo'lish orqali ustunlikka erishganlar. Sanoat inqilobi davrida esa mashina ishlab chiqarishning joriy etilishi bilan raqobat yangi shaklga kirdi. Zavodlar va mashinalar ishlab chiqarishni kuchaytirib, mahsulot sifatini va miqdorini oshirish imkonini berib, mahsulot ishlab chiqarish va transport tizimlarini samarali qilish raqobatning asosiy omiliga aylandi. Keyinchalik, elektr energiyasi, kimyo, po'lat ishlab chiqarish va og'ir sanoat taraqqiyoti bilan bog'liq bu davrda raqobatning yangi bosqichi paydo bo'ldi. Bu davrda innovatsiya va texnologiyalarni ishlab chiqarishga keng joriy etish orqali kompaniyalar o'z ustunliklarini mustahkamlashga intildi.

Keyingi iqtisodiy inqilob (1960) davrida esa raqobat kategoriyasi raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, ya'ni kompyuterlar, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari va ITning taraqqiyoti bilan ilmiy adabiyotlarda izohlangan. Keyinchalik internet, katta hajmdagi ma'lumotlar tahlili va mobil texnologiyalar raqobatning sifat jihatdan yangi bosqichiga o'tishni taqozo qildi. Joriy davrda OTMlar ham raqamli raqobatda ishtirok etishni boshladi, bu esa masofaviy ta'lim va onlayn kurslarning ommaviylashishiga olib keldi.

Menejment nuqtayi nazaridan, bu jarayon strategik rejalashtirish, tashqi muhit tahlili va barqaror raqobat ustunliklarini aniqlash kabi yondashuvlarni qo'llashni talab etadi. Ta'lim muassasalari o'z faoliyatini samarali tashkil etish uchun bozor kon'yunkturasini muntazam monitoring qilishi, innovatsion yondashuvlar asosida xizmatlarini diversifikatsiya qilishi va manfaatdor tomonlar bilan qiymat yaratish zanjirini boshqarishni yo'lga qo'yishi zarur.

1-jadval

Oliy ta'lim muassasasi raqobatbardoshligiga berilgan ta'riflar⁶

Iqtisodchi olimlar OTM raqobatbardoshligiga ta'rif

⁵ Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов. В2 т. Т. 2 / А. Смит. – М. : Наука, 1993. – 570 с

⁶ Muallif tomonidan jamlangan

Santiago, P., Tremblay, K., Basri, E. va Arnal, E.	OTM raqobatbardoshligi ⁷ bu global raqobat muhitida talabalar, kadrlar, tadqiqot grantlarini jalb qila olish bilan birgalikda sifat, samaradorlikni saqlab qolish va oshirish qobiliyatidir
Agha, S. H., Razzaque, M. A. va Jasimuddin, M.	OTM raqobatbardoshligi ⁸ akademik nufuz, tadqiqot yutuqlari, sanoat va boshqa turdagi hamkorlik aloqalarini mustahkamlash orqali barqaror ustunlikka erishish samaradorligini anglatadi
Altbach, P. G. va Knight, J.	OTM raqobatbardoshligi ⁹ uning xalqaro oliy ta'lim bozorida iste'dodlar, resurslar va nufuz uchun raqobat kurashida muvaffaqiyatli ishtirok etish darajasini anglatadi
Voronov, A. A., Garkovenko, V. E., Safonov, A. M. va Kosnikov, S. N.	OTM raqobatbardoshligi ¹⁰ - bu uning barqaror rivojlanish salohiyatini ta'minlovchi samarali faoliyat yo'nalishlari hamda qiyosiy ustunlikka erishish uchun mavjud operatsion va marketing resurslaridan optimal foydalanish qobiliyatini anglatadi
Muallif ta'rifi	OTM raqobatbardoshligi ¹¹ — ta'lim sifati, ilmiy-pedagogik salohiyat, xalqaro hamkorlik, bitiruvchilarning mehnat bozoriga integratsiyasi va boshqaruv samaradorligiga tayanuvchi, moliyaviy, moddiy-texnik, inson, vaqt va axborot resurslaridan samarali hamda maqsadli foydalanish orqali, raqamli va innovatsion texnologiyalar bilan uyg'un strategik ustunliklarni barqaror shakllantirish va qo'llab-quvvatlash qobiliyatidir

Raqobatbardoshlikni boshqarishga berilgan ta'riflar uni tadbirkorlik faoliyatining asosiy vositasi sifatida, jamiyat a'zolari o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning ajralmas

⁷ Santiago, P., Tremblay, K., Basri, E., & Arnal, E. (2008). Tertiary Education for the Knowledge Society. OECD. <https://doi.org/10.1787/9789264046535-en>

⁸ Agha, S. H., Razzaque, M. A., & Jasimuddin, M. (2012). The impact of flexibility on firm performance: the moderating role of dynamic capabilities. *International Journal of Production Economics*, 135(2), 373–381. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2011.07.022>

⁹ Altbach, P. G., & Knight, J. (2007). The internationalization of higher education: Motivations and realities. *Journal of Studies in International Education*, 11(3–4), 290–305.

¹⁰ Voronov, A. A., Garkovenko, V. E., Safonov, A. M., & Kosnikov, S. N. (2018). Higher Education Competitiveness: Definition, Assessment and Ways of Growth. *European Research Studies Journal*, 21(Special 1), 525–534.

¹¹ Muallif tomonidan taklif qilingan

bo'lagi va umumijtimoiy xarakterga ega faoliyat sifatida talqin qilish imkoniyatini beradi. Raqobat esa, R. X. Karlibayeva va A. A. Temirovlarning fikrlariga¹² ko'ra, ijtimoiy jarayon ishtirokchilari o'rtasida farovon hayotga erishish yo'lida olib boriladigan kurashni ifodalaydi.

1-jadvaldagi ta'riflar tahlili shuni ko'rsatadiki, iqtisodchi olimlar tomonidan berilgan yondashuvlarga asosan OTM raqobatbardoshligini talabalar oqimi, grantlar, akademik nufuz yoki xalqaro ishtirok darajasi kabi alohida ko'rsatkichlar orqali tavsiflaydi. Biroq muallif tomonidan taklif etilgan ta'rif ushbu tushunchaga tizimli yondashib, ilmiy-pedagogik salohiyat, boshqaruv samaradorligi, bitiruvchilarning mehnat bozoriga integratsiyasi, strategik rejalashtirish hamda innovatsion texnologiyalar asosidagi ustunliklarni qamrab oladi. Mazkur ta'rif o'zining keng qamrovi, zamonaviyligi va ichki tashkiliy omillar bilan uyg'unligiga ko'ra raqobatbardoshlikni chuqurroq ifodalash imkonini beradi. Shu bois ushbu yondashuv O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari uchun dolzarb va amaliy ahamiyatga ega mexanizm yaratishga asos bo'la oladi.

Xulosa. Shu tariqa OTM raqobatbardoshligining zamonaviy talqini raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, robototexnika, bulutli hisoblash tizimlari hamda katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) integratsiyasi bilan yanada mustahkamlanmoqda¹³. Biz tomonidan ilgari surilgan ta'rifga ko'ra, hozirgi bosqich oliy ta'lim muassasalarini faqatgina mahalliy ta'lim bozorida emas, balki xalqaro ta'lim tizimining integral qismi sifatida global raqobatda faol ishtirok etishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151 son qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. "O'zbekiston" NMIU, 2019
3. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida o'tqazilgan 2021-yil 16-iyundagi oliy ta'lim tizimidagi ustuvor vazifalarga bag'ishlangan videosektor yig'ilishi <https://yuz.uz/uz/news/oliy-talim-tizimidagi-ustuvor-vazifalar-belgilandi>
4. N.R.Raxmonov. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish asosida oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlash sifatini oshirish.iqt.f.dok.diss.

¹² Karlibayeva R.X., Temirov A.A. Korxonalarni raqobatbardoshligini baholash. – T.: Iqtisodiyot, 2019. -155 bet.

¹³ Kuldashv Sh.A. Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish: 08.00.05 – Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi – Samarqand, 2023.

5. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов. В2 т. Т. 2 / А. Смит. – М. : Наука, 1993. – 570 с
6. Karlibayeva R.X., Temirov A.A. Korxonalarni raqobatbardoshligini baholash. – T.: Iqtisodiyot, 2019. -155 bet.
7. Santiago, P., Tremblay, K., Basri, E., & Arnal, E. (2008). Tertiary Education for the Knowledge Society. OECD. <https://doi.org/10.1787/9789264046535-en>
8. Agha, S. H., Razzaque, M. A., & Jasimuddin, M. (2012). The impact of flexibility on firm performance: the moderating role of dynamic capabilities. *International Journal of Production Economics*, 135(2), 373–381. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2011.07.022>
9. Altbach, P. G., & Knight, J. (2007). The internationalization of higher education: Motivations and realities. *Journal of Studies in International Education*, 11(3–4), 290–305.
10. Voronov, A. A., Garkovenko, V. E., Safonov, A. M., & Kosnikov, S. N. (2018). Higher Education Competitiveness: Definition, Assessment and Ways of Growth. *European Research Studies Journal*, 21(Special 1), 525–534.
11. Kuldashv Sh.A. Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish: 08.00.05 – Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi – Samarqand, 2023.

GAVHARSHODBEGIM - DAVLAT ARBOBI VA BUYUK BUNYODKOR**Salohiddinova Mohira Shahobiddin qizi**

Qo‘qon davlat universiteti 2-bosqich talabasi

mohirasalohiddinova369@gmail.com +9981215483

ORCID ID 0009-0003-1301-6802

Annotatsiya

Ushbu maqolada Temuriylar sulolasining eng nufuzli ayollaridan biri, Shohruh Mirzoning xotini Gavharshodbegimning (1379-1457) hayoti, siyosiy faoliyati va bunyodkorligi yoritiladi. Maqolada malikaning davlat boshqaruvida tutgan o‘rni, ma’rifatparvarlik faoliyati, qurilish ishlari va siyosiy kurashlarini yoritadi. Gavharshodbegim faqat hokimning xotini emas, balki saltanat ishlarini boshqargan, mustaqil qarorlar qabul qilgan, ilm-fan va madaniyatni qo‘llab-quvvatlagan davlat arbobi sifatida taqdim etiladi.

Abstract

This article discusses the life, political activity and creativity of Gavharshodbegim (1379-1457), one of the most influential women of the Timurid dynasty, the wife of Shahrukh Mirza. The article highlights the role of the queen in state administration, her educational activities, construction work and political struggles. Gavharshodbegim is presented not only as the wife of the governor, but also as a statesman who managed the affairs of the kingdom, made independent decisions, and supported science and culture.

Аннотация

В данной статье рассматривается жизнь, политическая деятельность и творчество Гавхаршодбегим (1379–1457), одной из самых влиятельных женщин династии Тимуридов, жены Шахруха Мирзы. В статье освещается роль царицы в государственном управлении, её образовательная деятельность, строительные работы и политическая борьба. Гавхаршодбегим представлена не только как жена губернатора, но и как государственный деятель, управлявшая делами королевства, принимавшая независимые решения и поддерживавшая науку и культуру.

Kalit so‘zlar: Gavharshodbegim, Temuriylar, Shohruh Mirzo, Ulug‘bek, Hirot, bunyodkorlik, madrasa, davlat boshqaruvi, ma’rifatparvarlik, XV asr.

Keywords: Gavharshodbegim, Timurids, Shahrukh Mirza, Ulugbek, Herat, creativity, madrasa, state administration, education, 15th century.

Ключевые слова: Гавхаршодбегим, Тимуриды, Шахрух Мирза, Улугбек, Герат, творчество, медресе, государственное управление, образование, XV век.

XV asrda Temuriylar davlati Sharqning eng kuchli va madaniyatli davlatlaridan biriga aylangan edi. Bu davrning buyuk siymolaridan biri - Gavharshodbegim o'zining donoligi, siyosiy mahorati va bunyodkorligi bilan tarixga munosib iz qoldirgan. U nafaqat hukmdorning xotini, balki saltanat ishlarini boshqargan, mustaqil qarorlar qabul qilgan va davlat siyosatiga ta'sir ko'rsatgan noyob shaxslardan edi.

Gavharshodbegim 1379-yilda Chig'atoy zodagonlaridan G'iyosiddin Tarxonning oilasida tug'ilgan. Uning avlodi Chig'atoy ulusida yuqori hurmat-e'tiborga sazovor bo'lgan. 1393-yilda 14 yoshida Amir Temurning to'rtinchi o'g'li Shohruh Mirzo nikohiga kirgan. Gavharshodbegimdan uch o'g'il va ikki qiz dunyoga kelgan. Uning o'g'illari mashhur olim va hukumdor Ulug'bek Mirzo, san'at homiysi Boysung'ur Mirzo hamda harbiy boshqaruvchi Muhammad Jo'ki Mirzo edi.[1]

Tarixiy manbalar Gavharshodbegimni yuksak did-farosatli, oqila, tadbirkor, suxandon, qat'iyatli va go'zal ayol sifatida tasvirlaydi.

Shohruh Mirzo tabiatan dindor kishilik toat-ibodat va kitob mutolaa qilishga ko'proq vaqt ajratardi. Saltanat va devon ishlarini boshqarish esa ko'p jihatdan Gavharshodbegimning zimmasiga tushgan. Amriddin Berdimurodovning tadqiqotlariga ko'ra, Gavharshodbegim hatto shaxsiy muhrga ega bo'lgan - bu uning ayrim davlat ishlarida mustaqil qaror qabul qilish huquqiga ega bo'lganini yaqqol dalili hisoblanadi. Bu muhur to'q yashil nefritdan yasalgan bo'lib, unda suls yozuvi bilan "Gavharshodbegim G'iyosiddin Tarxonning qizi" deb yozilgan. Hozirda Sankt-Peterburgdagi Ermitaj muzeyida saqlanayotgan bu noyob yodgorlik malikaning siyosiy hokimiyatining moddiy dalilidir.[2]

Gavharshodbegimning ixtiyorida quyidagi masalalar bo'lgan: viloyatlarga hokimlar tayinlash, qo'shinga sarkarlar belgilash, in'om va jazolarni belgilash va davlat moliyasini boshqarish kabi masalalar.

Masalan, 1440-yil 6-mayda mashhur Hirot tarixchisi Fasih Ahmad ibn Jaloliddin Muhammad Xavofiy malikaning g'azabiga uchrab, ikki marta qisqa muddatli qamoqqa hukm qilingan.[3].

Gavharshodbegimning eng muhim xizmati uning ma'rifatparvarlik va bunyodkorlik sohasidagi faoliyatidir. Uning dasturida madaniy va ma'rifiy hayot birinchi o'rinda turgan. 1418-yilda Gavharshodbegimning farmoniga ko'ra Mashhaddagi Imom Rizo qabri yonida g'oyatda hashamatli masjidi jome qurilishi boshlangan. Muarrix Abdurazzoq Samarqandiy bu qurilish haqida batafsil ma'lumotlar bergan.

Gavharshodbegim Hirotida katta qurilish ishlari olib borgan. Jumladan ikkita yirik madrasa (1410-1411 va keyinroq), masjid va xonaqoh majmualari, maqbara va dahmalar, musofirxona va shifoxonalar qurdirgan. Uning qurdirgan Hirot madrasasi vafotidan keyin ham uzoq muddat turli mutaxassislar tayyorlovchi yirik ilm-ma'rifat markazi bo'lib faoliyat olib borgan. Bu me'moriy yodgorliklar hozirda ham Hirotida saqlanib qolgan.

Gavharshodbegim hayotining so'nggi yillari siyosiy kurashlar bilan to'lgan. Tarixda ko'p uchragani kabi Gavharshodbegim ham taxt vorisi sifatida o'z nabirasi Aloud Davla Mirzoni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ko'plab mojarolarga sabab bo'ldi. Shohruh Mirzo og'ir kasallanganida, malika Gavharshodbegim Aloud Davla Mirzoni valiahd etib, unga bay'at berishni tashkil qildi.[4]. Biroq Shohruh Mirzo tuzalgach, bu reja amalga oshmadi. Muhammad Jo'ki Mirzo onasining bunday harakatidan qattiq xafa bo'ldi.

1447-yilda Shohruh Mirzo vafot etgach, taxt uchun qonli kurash boshlandi. Gavharshodbegim nabirasi Aloud Davlani hokimiyatga keltirish uchun harakat qildi. 1450-yilda taxtni Abulqosim Bobur Mirzo qo'lga kiritdi. 1457-yilda u to'satdan vafot etgach, Samarqand hukmdori Sulton Abusayid Mirzo Xurosonni bosib oldi. 80 yoshga yaqinlashgan qarib qolgan Gavharshodbegim hali ham taxt uchun kurashdan to'xtamadi. U nabirasi Sulton Ibrohim Mirzoni Sulton Abusayid Mirzoga qarshi isyon ko'tarishga undaydi. Bundan xabar topgan Sulton Abusayid Mirzo 1457-yilda malikani o'ldirishga buyruq berdi. Gavharshodbegim chopib o'ldirildi va o'zi qurdirgan madrasa yonidagi Boysung'ur dahmasiga dafn etildi.[5] U Sharq tarixida davlat boshqaruvida faol ishtirok etgan ayollarning yorqin namunasidir. 2003 yilda Qobulda ochilgan xotin-qizlar universiteti Gavharshodbegim nomi bilan atalganligi buning yaqqol dalili. Mirzo Ulug'bek onasi haqida shunday degan: "Onamning ismi-yu ko'zlarigina gavhar emas, balki aqli ham gavhar edi." Bu so'zlar Gavharshodbegimning nafaqat tashqi go'zalligi, balki aql-zakovati va donoligi uchun hurmat-e'tiborga sazovor ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Gavharshodbegim Temuriylar davri tarixining eng muhim siymolaridan biri bo'lgan. U 78 yillik umrida davlat arbobi, ma'rifatparvar, bunyodkor va siyosatchi sifatida katta iz qoldirgan. Shohruh Mirzo davrida Xuroson, xususan Hirot shahrining siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan yuksalishida uning hissasi beqiyos.

Gavharshodbegim shaxsiy muhriga ega bo'lgan, davlat ishlarida mustaqil qarorlar qabul qilgan va saltanat boshqaruvida katta rol o'ynagan. Uning bunyod etgan madrasalar, masjidlar va xonaqohlar uzoq vaqt ilm-ma'rifat markazlari bo'lib xizmat

qilgan. Hirot va Mashhaddagi me'moriy yodgorliklari bugungi kunga qadar saqlanib kelmoqda.

Gavharshodbegimning siyosiy faoliyati, ayniqsa, taxt uchun kurashda faol ishtirok etishi, o'sha davr uchun noodatiy hodisa edi. Garchi uning oxirgi yillaridagi siyosiy ishlari fojiali oqibatlariga olib kelgan bo'lsa-da, bu uning kuchli irodasi va davlat ishlariga chuqur aralashganligining dalilidir. Bugungi kunda Gavharshodbegim xotirasi hurmat bilan esda tutilmoqda. Qobuldagi xotin-qizlar universitetining uning nomi bilan atalishi, Hirotidagi me'moriy yodgorliklarning saqlanib qolishi va tarixiy tadqiqotlarda unga bo'lgan katta e'tibor - bularning barchasi Gavharshodbegim merosining davom etayotganidan dalolat beradi. U nafaqat o'z davri uchun, balki keyingi avlodlar uchun ham ma'rifatparvar ayol, qobiliyatli davlat arbobi va buyuk bunyodkorning yorqin namunasi bo'lib qoldi.

Adabiyotlar:

1. The Zafarnamah by Maulana Sharfuddin Ali of Yazd. I-II, Kalkutta, 1885-88. Шарофиддин Али Яздий. "Зафарнома". I-II, Мухаммад Аббосий, Техрон, хижрий 1336. Шарофиддин Али Яздий. "Зафарнома". А. Ўринбоев. – Тошкент, 1972.
2. Абдураззок Самаркандий, Матлаи саълайн на мажман бахрайн. 2-жилд, 1-қисм. Форс тилидан А. Ўринбоев таржимаси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008.
3. Турғун Файзиев. Темурий маликалар. – Т., 1994. – Б. 8-9.
4. Бердимуродов А. Гавҳар Шод бегим // Бухоро мавжлари. – Бухоро. 2012. - №3. – Б. 11-13;
5. Файзиев Т. Хонзодабегим, Гулбаданбегим // Бухоро мавжлари. – Бухоро: 2010. - №4. – Б. 22-23.
6. Ҳайдаров И, Турдихўжаева М. Манбаларда Гавҳаршод Бегим сиймоси. // Sharq mash'ali № 3, 2022 – Б. 53-57

THE ROLE OF MOTIVATION IN LEARNING ENGLISH

Qo‘qon universiteti

Jahon tillari kafedrası o‘qituvchisi

Yokubjonova Dilnavozxon Serobjon qizi

gmail:yokubjanovadilnavoz@gmail.com

Tel: +998908315153

Umarova Rayxona Baxromjon qizi

FTI 3_25_group

+998917452107

r0128561@gmail.com**ANNOTATION**

This article examines the role and importance of motivation in learning English as a foreign language. Motivation is considered one of the key factors that influences learners' success, interest, and persistence in the learning process. The study highlights different types of motivation, such as intrinsic and extrinsic motivation, and explains how they affect students' language acquisition, participation, and overall performance. Furthermore, the article discusses the role of teachers in increasing students' motivation through effective teaching methods, positive learning environments, and encouragement. The research concludes that motivated learners are more active, confident, and successful in mastering English, and motivation significantly contributes to achieving language learning goals.

Keywords: motivation, English language learning, intrinsic motivation, extrinsic motivation, foreign language, teaching methods, learning process, student success, language acquisition, education.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ingliz tilini chet tili sifatida o‘rganishda motivatsiyaning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Motivatsiya o‘quvchilarning muvaffaqiyati, qiziqishi va o‘rganish jarayonidagi qat‘iyatiga ta‘sir qiluvchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi. Tadqiqotda motivatsiyaning ichki (intrinsic) va tashqi (extrinsic) kabi turlari yoritilib, ularning o‘quvchilarning tilni egallashi, dars jarayonidagi ishtiroki hamda umumiy natijalariga qanday ta‘sir ko‘rsatishi tushuntiriladi. Bundan tashqari, maqolada o‘qituvchilarning samarali o‘qitish usullari, ijobiy o‘quv muhiti yaratish va rag‘batlantirish orqali o‘quvchilar motivatsiyasini oshirishdagi roli ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot xulosasiga ko‘ra, motivatsiyaga ega o‘quvchilar ingliz tilini o‘zlashtirishda yanada faol, ishonchli va muvaffaqiyatli bo‘ladilar hamda motivatsiya

til o'rganish maqsadlariga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Motivatsiya, ingliz tilini o'rganish, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, chet tili, o'qitish usullari, o'quv jarayoni, o'quvchi muvaffaqiyati, tilni egallash, ta'lim

Introduction

Motivation plays a crucial role in learning English as a foreign language. It is considered one of the most important psychological factors that directly influence learners' success, interest, and persistence in the language learning process. Without motivation, learning a new language can become difficult, boring, and ineffective. However, when students are motivated, they show greater enthusiasm, put more effort into learning, and achieve better results. Motivation encourages learners to attend classes regularly, complete assignments, practice language skills, and overcome difficulties. There are two main types of motivation in learning English: intrinsic motivation and extrinsic motivation. Intrinsic motivation comes from within the learner. It is driven by personal interest, enjoyment, curiosity, and the desire for self-development. For example, some students learn English because they enjoy learning new languages, want to communicate with foreign people, or are interested in English culture, movies, and books. These learners usually show strong commitment and long-term engagement. Extrinsic motivation, on the other hand, comes from external factors such as good grades, exams, rewards, scholarships, career opportunities, or social recognition. For instance, many students learn English to pass exams, enter universities, or find better jobs in the future. Both types of motivation are important and can positively influence the learning process.

Literature review and Methodology

Motivation also affects the development of four main language skills: listening, speaking, reading, and writing. Motivated students are more willing to practice speaking, even if they make mistakes. They listen more carefully, read additional materials, and try to write correctly. Motivation increases learners' confidence and reduces their fear of making errors. As a result, students become more active participants in the classroom and improve their language competence more effectively. The role of the teacher is also very important in increasing students' motivation. Teachers can motivate students by using modern and interactive teaching methods, such as group work, discussions, games, multimedia tools, and real-life communication activities. Creating a positive and supportive learning environment helps students feel comfortable and confident. Encouragement, praise, and constructive feedback also play a significant role in maintaining learners' motivation. When teachers show interest in

students' progress and support their efforts, students feel more inspired to learn. In addition, the learning environment, family support, and personal goals also influence motivation. Students who have clear goals, such as studying abroad, traveling, or building an international career, are usually more motivated. Modern technology, including the internet, social media, and mobile applications, also provides new opportunities for students to learn English in interesting and engaging ways. Motivated learners usually set clear goals for themselves and try their best to achieve them. For example, some students want to study at foreign universities, work in international organizations, or communicate with people from different countries. These goals inspire learners to improve their English skills continuously. Motivation also helps students manage learning difficulties. Learning a foreign language requires time, patience, and regular practice. Students who are motivated do not give up easily when they face challenges such as difficult grammar, new vocabulary, or pronunciation problems. Instead, they continue practicing and improving their skills step by step. Another important aspect of motivation is its influence on learners' independence. Highly motivated students often take responsibility for their own learning. They try to learn not only during lessons but also outside the classroom. For instance, they watch English videos, listen to English songs, read books, and use mobile applications to improve their language skills. This independent learning helps students develop their abilities faster and more effectively. Motivation also increases learners' concentration and attention, which are necessary for understanding and remembering new information.

Furthermore, emotional factors are closely connected with motivation. When students feel confident, supported, and interested, their motivation increases. Positive emotions create a favorable learning atmosphere and help students express themselves freely. On the other hand, fear, stress, and negative experiences can reduce motivation and slow down progress. For this reason, it is important to create a friendly and encouraging learning environment where students feel safe and respected.

Conclusion

In conclusion, motivation is a key factor in learning English successfully. It helps students stay focused, overcome challenges, and achieve their language learning goals. Both intrinsic and extrinsic motivation contribute to effective learning. Teachers, educational institutions, and learners themselves should pay attention to maintaining and increasing motivation. Highly motivated students are more confident, active, and successful in mastering the English language.

References:

1. Second Language Acquisition and Second Language Learning. Ellis, R. (1997). Oxford: Oxford University Press.
2. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). New York: Plenum Press.
3. Educational Psychology: Theory and Practice. Slavin, R. E. (2012). Boston: Pearson Education.
3. Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Cambridge, MA: Harvard university press.
4. Börekci, C., & Uyangör, N. (2021). Analyzing pre-service teachers' educational philosophy preferences, curriculum design orientation, and epistemological beliefs with structural equation model. *Participatory Educational Research*, 8(3).
5. Celce-Murcia, M. & Larsen-Freeman, D. (1983). *The grammar book: An EFL/ESL teacher's course*. New York: Newbury house.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SHAROITIDA SHARTNOMA HUQUQINING RIVOJLANISHI

**Toshkent davlat yuridik universiteti Biznes huquqi va sud himoyasi
fakulteti 4-kurs talabasi Xusanov Sardor Shuhratovich**

Annotatsiya

Raqamli texnologiyalar davrida shartnoma huquqi jadal rivojlanib, an'anaviy yondashuvlar zamonaviy raqamli yechimlar bilan boyitilmoqda. Ushbu maqolada raqamli transformatsiya sharoitida shartnoma huquqining taraqqiyoti ilmiy-nazariy tahlil qilinadi. Elektron shartnomalarni tuzish va elektron raqamli imzolarni qo'llashning huquqiy asoslari, "aqlli shartnoma" (smart contract) tushunchasining paydo bo'lishi va uning huquqiy maqomi, shuningdek, raqamli muhitda kelib chiqayotgan yangi huquqiy muammolar yoritiladi. Turli xorijiy va mahalliy manbalarga asoslangan holda, shartnoma huquqini raqamli asr talablari va imkoniyatlariga moslashtirish zarurati ilmiy asosda bayon etiladi. Natijalarda raqamli texnologiyalar shartnoma tuzish jarayonlarini qanday osonlashtirayotgani hamda bu boradagi ehtimoliy xatar va yechimlar tahlil qilinadi. Maqola doirasida yetuk olimlar fikrlari va qonunchilikdagi o'zgarishlar sharhi ham keltirilib, raqamli davrda shartnoma huquqining istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlariga doir xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar

Shartnoma huquqi, raqamli texnologiyalar, elektron shartnoma, elektron raqamli imzo, aqlli shartnoma (smart contract), blockchain, elektron tijorat, huquqiy tartibga solish.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning hayotimizning deyarli barcha jabhalariga kirib borishi huquqiy munosabatlarga ham kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, shartnoma huquqi sohasida raqamli transformatsiya natijasida shartnomalarni tuzish, ijro etish va ta'minlash usullari keskin o'zgarishlarga yuz tutmoqda. Ilgari shartnomalar ko'pincha qog'oz ko'rinishida, shaxsan uchrashuv yoki qo'lda imzolash orqali tuzilgan bo'lsa, endilikda elektron xatlar, SMS-xabarlar va internetdagi platformalar vositasida ham bitimlar tuzilishi kundalik holga aylangan. Masalan, zamonaviy huquqda hatto oddiy "👍" (yaxshi) emoji belgisi ham tarafning roziligini ifoda etishi va shartnoma qabul qilinganini bildirishi mumkinligi sud amaliyotida qayd etildi. 2023 yilda Kanadada sud "bosh barmoq" emojisining SMS orqali yuborilishini

Learning and Sustainable Innovation

shartnomani qabul qilish belgisi deb topib, fermer xo'jaligini don yetkazib bermaganligi uchun javobgarlikka tortdi. Bu misol shuni ko'rsatadiki, axborot almashish shakli o'zgargani bilan, shartnoma tuzishning huquqiy mohiyati saqlanib qoladi – ya'ni tomonlarning o'zaro roziligi har qanday shaklda bo'lsa-da, huquqiy kuchga ega bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, raqamli davr shartnomaviy huquqni zamon talablariga moslashtirish uchun davlatlar tomonidan keng ko'lamli qonunchilik islohotlarini talab qilmoqda. Dunyoning ko'plab davlatlarida elektron tijorat va elektron imzo to'g'risidagi qonunlar qabul qilinib, elektron hujjatlar va xabarlar qog'ozdagi hujjatlar bilan tenglashtirilgan. BMTning "Xalqaro shartnomalarda elektron aloqalardan foydalanish to'g'risida"gi 2005 yilgi Konvensiyasi elektron xabarlar va hujjatlarning qog'oz hujjatlar bilan teng huquqiy kuchga egaligini e'tirof etgan bo'lib, bu xalqaro miqyosda raqamli shartnomalar tuzishni yengillashtirdi. Xususan, AQShda 2000 yilda qabul qilingan **E-SIGN Act** va bir qator shtatlarda amal qiluvchi **UETA** qonunlari elektron imzo va yozuvlarni qonuniy tan oladi – natijada raqamli bitimlar huquqiy ijro etilish jihatidan an'anaviy shartnomalardan kam bo'lmagan darajada kuchga ega bo'ldi. Yevropa Ittifoqida ham 2016 yildan kuchga kirgan **eIDAS** reglamenti elektron identifikatsiya va ishonch xizmatlari bo'yicha yagona talablarni joriy etib, a'zo davlatlarda elektron imzo va elektron shartnomalarning huquqiy maqomini yagona darajaga ko'tardi. Bu hujjatlar elektron raqamli imzo bilan tasdiqlangan hujjatlar ham xuddi qo'lda imzolangandek kuchga ega ekanini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasida ham raqamli texnologiyalar asrida shartnoma huquqini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2004 yilda qabul qilingan "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonun va 2003 yildagi "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi Qonun raqamli bitimlar uchun huquqiy zamin yaratgan edi. Yangi raqamli iqtisodiyot sharoitida ushbu qonunlar takomillashtirilib, 2022 yilda "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonunning yangi tahriri va "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi yangi Qonun kuchga kirdi. Amaldagi qonunchilikka muvofiq, elektron tijoratda tomonlarning shartnoma shartlarini elektron hujjatlar yoki elektron xabarlarni tasdiqlash orqali kelishishi natijasida tuzilgan bitim haqiqiy shartnoma deb e'tirof etiladi. Ya'ni, elektron yozishmalar va fayllar ko'rinishidagi shartnoma hujjati qonuniy kuchga ega bo'lib, u tomonlar o'rtasida tuzilgan shartnoma hisoblanadi. Qonunchilik shuningdek, agar qonun yoki tomonlarning kelishuviga binoan bitimni qo'l bilan imzolash talab etilsa, bunday hollarda elektron hujjat tegishli tarzda elektron raqamli imzo qo'yilsa, imzolangan deb hisoblanishini alohida qayd etgan. Demak, elektron raqamli imzo qo'yilgan elektron shartnoma huquqiy jihatdan qo'lda imzolangan qog'oz shartnoma

bilan teng hisoblanadi. Bundan tashqari, O‘zbekiston qonunchiligida elektron tijorat munosabatlarida hujjatni imzolagan shaxsni identifikatsiya qilish va roziligini tasdiqlashga xizmat qiluvchi boshqa elektron usullar (SMS-kod, biometrik identifikatsiya – masalan, Face ID va hokazo) ham imzo o‘rnida tan olinishini belgilab qo‘ygan. Nihoyat, qonunda muhim tamoyil sifatida qayd etiladiki, faqat axborot tizimlari vositasida tuzilganiga asoslanib, shartnomani haqiqiy emas deb topish mumkin emas. Bu norma shuni anglatadiki, raqamli muhitda tuzilgan bitimlar faqatgina “raqamli” ekani uchun bekor qilinmaydi – aksincha, odatdagi fuqarolik-huquqiy bitimlar singari haqiqiy hisoblanadi.

Keltirilgan holatlar raqamli texnologiyalar davrida shartnoma huquqining qanchalik tez o‘zgarib, yangi sharoitlarga moslashib borayotganini ko‘rsatadi. Shu bois, mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida shartnomaviy huquq institutining rivojlanishi, uning afzalliklari va muammolari hamda kelgusida takomillashtirish yo‘nalishlari batafsil tahlil qilinadi. **Kirish** qismida muammo umumiy tavsifi va dolzarbligi yoritildi. Keyingi bo‘limlarda tadqiqot metodlari, olingan natijalar, ularning muhokamasi keltirilib, s‘yngra umumiy xulosalar va takliflar beriladi.

Ushbu ilmiy tadqiqotda shartnoma huquqining raqamli texnologiyalar sharoitidagi rivojlanishini o‘rganish uchun zamonaviy ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo‘llanildi. Avvalo, huquqiy-normativ manbalar hamda xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlar bo‘yicha adabiy tahlil o‘tkazildi. Tadqiqot davomida huquqiy ma‘lumotlar bazalari (masalan, Lex.uz milliy huquqiy bazasi) va xalqaro ilmiy maqolalar (Google Scholar va JSTOR orqali)dan foydalangan holda, dolzarb nazariy yondashuvlar o‘rganildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli-huquqiy tahlil, qiyosiy-huquqiy tahlil va formal-huquqiy tahlil usullari tanlandi. Ushbu usullar yordamida raqamli transformatsiyaning shartnoma huquqiga ta‘sir ko‘rsatish xususiyatlari va asosiy yo‘nalishlari aniqlab chiqildi, ijobiy va salbiy jihatlar tahlil qilindi, shuningdek, shartnoma institutining raqamlashtirish sharoitida rivojlanish tendensiyalari belgilandi. Qo‘shimcha ravishda, tarixiy va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanilib, shartnoma huquqining raqamli texnologiyalar ta‘siridagi taraqqiyoti tarixiy rivojlanish nuqtai nazaridan ham o‘rganildi. Turli davlatchilik tajribalarini qiyoslash va ilmiy nuqtai nazarlarni solishtirish orqali mazkur masalada shakllangan doktrinal yondashuvlar tahlil qilindi. Shu bilan birga, O‘zbekiston va xorijiy mamlakatlar qonunchiligiga, sud amaliyotiga doir hujjatlar o‘rganilib, ularni taqqoslash usuli qo‘llandi. **Ma‘lumot to‘plash usullari** sifatida ochiq huquqiy manbalar va axborot tizimlaridan foydalandik. Olingan ma‘lumotlar tahlili asosida shartnoma huquqini raqamli davrga moslashtirish borasida ilmiy xulosa va takliflar ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida Nik Szabo,

Learning and Sustainable Innovation

George H. Singer, Nodiraxon Abdurahmonova kabi olim va mutaxassislarning ilmiy ishlari, shuningdek, xalqaro konferensiya materiallari va qonunchilik hujjatlaridan keng foydalanildi.

Raqamli texnologiyalar sharoitida shartnoma huquqining rivojlanishi bo'yicha tahlillar quyidagi asosiy natijalarni ko'rsatdi:

Dunyo miqyosida shartnomalar bo'yicha huquqiy normalar "media neytral" tamoyili asosida rivojlanib, elektron shakldagi kelishuvlar to'liq qonuniy kuchga ega deb tan olindi. Xalqaro va milliy huquq normalari elektron xatlar, matnli xabarlar, veb-saytdagi rozilik tugmalari orqali tuzilgan bitimlarni haqiqiy shartnoma sifatida qabul qilmoqda. Masalan, yuqorida aytib o'tilganidek, Kanadada **Achter Land & Cattle Ltd. v. South West Terminal Ltd.** ishida SMS orqali yuborilgan 👍 emoji shartnomani qabul qilish ifodasi sifatida e'tirof etildi. AQSh qonunchiligida E-SIGN Act (2000) va UETA singari qonunlar elektron imzo va yozuvlarni an'anaviy imzo va hujjatlarga tenglashtirgan bo'lsa, Yevropa Ittifoqida eIDAS reglamenti elektron imzo va elektron shartnomalarni barcha a'zo davlatlarda bir xil huquqiy kuchga ega ekanini kafolatladi. Shuningdek, BMTning 2005 yilgi Konvensiyasi elektron kommunikatsiyalarni qog'oz hujjatlar bilan teng deb topib, transchegaraviy elektron shartnomalarni tan olishga zamin yaratdi. **O'zbekiston** misolida esa 2022 yilgi yangi tahrirdagi "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonun elektron hujjatlar va elektron xabarlar bilan tuzilgan bitimlar to'liq qonuniy kuchga ega ekanini mustahkamladi. Unga ko'ra, elektron tijoratda taraflar elektron hujjat yoki xabarlar orqali kelishgan shartnoma **asl hujjat** hisoblanadi va qog'ozdagi imzolangan shartnomaga tenglashtiriladi. Qonun shuningdek, elektron bitimlarni imzolash masalasiga aniqlik kiritib, agar qonun qo'l bilan imzolashni talab etsa, bunday hujjatga elektron raqamli imzo qo'yilsa, hujjat imzolangan hisoblanishini belgiladi. Shu tariqa, xalqaro va milliy darajada elektron shartnomalarning legitimligi ta'minlandi. Bu normativ o'zgarishlar raqamli iqtisodiyot sharoitida shartnomaviy munosabatlarning uzluksiz va ishonchli amalga oshirilishi uchun huquqiy poydevor yaratdi.

Raqamli texnologiyalar tufayli shartnomalarni tuzish va bajarish sezilarli darajada tezlashdi va soddalashdi. **Elektron hujjat aylanishining** joriy etilishi natijasida endilikda shartnoma matnlarini, ariza va ilovalarni elektron shaklda rasmiylashtirish va darhol almashish imkoni mavjud bo'lib, bu jarayonlarni ancha tezlashtiradi va ortiqcha qog'ozbozlikni kamaytiradi. Masofadan turib turli huquqiy xizmatlarni amalga oshirish imkoni paydo bo'ldi: masalan, advokat va mijoz o'rtasida onlayn videoaloqa orqali maslahatlashuv o'tkazish yoki masofadan turib shartnoma tuzish

amaliyoti yo‘lga qo‘yilmoqda. Bu esa vaqt va geografik masofalarni bartaraf etib, tezkor kelishuvlarga zamin yaratmoqda. **Onlayn shartnoma platformalari** joriy qilinib, internet orqali masofaviy tarzda shartnoma tuzish imkoniyatlari kengaymoqda. Masalan, elektron tijorat saytlarida foydalanuvchi mahsulotni sotib olish uchun “Qabul qilaman” tugmasini bosishi bilan shartnoma tuzilgan hisoblanadi – bu esa bir necha soniyada bitimni rasmiylashtirish imkonini beradi. Xizmat ko‘rsatish sohalarida ham maxsus mobil ilovalar yoki veb-platformalar orqali avtomatik rejimda shartnoma tuzish trendga aylandi. **Avtomatlashtirilgan shartnoma tuzish tizimlari** yaratilmoqda – bunda tayyor shablonlar yoki sun‘iy intellekt yordamida tuziladigan shartnomalar qo‘llanilib, hujjat tayyorlash tezligi keskin oshdi. Shu jumladan, kontraktlarni tuzish va tekshirishga mo‘ljallangan dasturiy vositalar (“legal tech”) huquqshunoslar ishini yengillashtirmoqda. Raqamli texnologiyalar tufayli bitim tuzishda hududiy chegara va masofa tushunchasi ham ahamiyatini yo‘qotmoqda – dunyoning ikki chekkasida joylashgan kompaniyalar bir necha daqiqada onlayn shartnoma imzolash imkoniyatiga ega bo‘lib, bu xalqaro savdo aloqalarini ham yengillashtirmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, raqamlashtirish jarayoni shartnomaviy munosabatlarda tranzaksion xarajatlarni kamaytiradi, kelishuv tezkorligini oshiradi va shaffoflikni ta‘minlaydi. O‘zbekiston sharoitida ham davlat xizmatlari va sud tizimida elektron hujjat aylanishi joriy etilib, bu masalan sudlarda da‘vo arizalarini onlayn topshirish, shartnomalarni elektron ro‘yxatdan o‘tkazish kabi qulayliklarni yaratdi. Umuman, natijalar ko‘rsatmoqdaki, raqamli texnologiyalar shartnoma tuzish jarayonini ancha samarali va qulay qilmoqda.

Raqamli texnologiyalarning yanada rivojlanishi natijasida shartnomaviy munosabatlarda **aqli shartnoma** tushunchasi paydo bo‘ldi. Aqli shartnoma deganda – odatdagi shartnoma shartlarining bajarilishini avtomatik ravishda ta‘minlaydigan maxsus dasturiy kod tushuniladi. Bu tushunchani ilk bor amerikalik kriptograf va huquqshunos **Nik Szabo** 1990-yillarda ilmiy muomalaga kiritgan bo‘lib, u aqli shartnomani elektron tashuvchidagi raqamli kod sifatida tariflagan edi. Aqli shartnomalar blockchain (blokcheyn) texnologiyasi bazasida ishlaydi va unda shartnoma shartlari dastur ko‘rinishida yozib qo‘yiladi. Tomonlar oldindan belgilab olgan shartlar ro‘yobga kelishi bilan tizim avtomatik tarzda tegishli majburiyatlarni bajaradi yoki huquqlarni amalga oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, aqli shartnomalar vositasida vositachilarsiz, inson omilisiz bitimlarni bajarish imkoni mavjud bo‘lib, bu juda murakkab va ko‘p qatnashchili tranzaksiyalarni ham ishonchli va tezkor amalga oshirishga xizmat qiladi. **Masalan**, Shri Vishnu Muhandislik kollejidan Hema Pavani Pearl keltirgan misolga ko‘ra, “aqli ipoteka” shartnomasini

qo'llash natijasida ipoteka bitimini rasmiylashtirish muddati odatiy 50-60 kundan atigi 4-6 kunga tushgan. Bu aqlli shartnomalarning real sektordagi samaradorlik salohiyatini yaqqol ko'rsatadi. Shunga o'xshash tarzda, aqlli shartnomalar **sug'urta** sohasida sug'urta hodisasi sodir bo'lganda to'lovlarni avtomatik amalga oshirish, **sog'liqni saqlash** sohasida bemorlar ma'lumotini monitoring qilish kabi jarayonlarda qo'llanilmoqda va sezilarli samaralar bermoqda. Masalan, tibbiyot sohasida bemor haqidagi ma'lumotlar va dori ta'minoti jarayonlariga aqlli shartnomalarni tatbiq etish har yili minglab insonlarning hayotini saqlab qolishi mumkinligi aytilmoqda.

Aqlli shartnomalarning huquqiy maqomini aniqlash hozirda dolzarb masalalardan biridir. Xorijiy davlatlar tajribasida so'nggi yillarda aqlli shartnomalarni tartibga solishga intilish sezilmoqda. **Belarus Respublikasi** bu borada MDH davlatlari ichida yetakchilik qilib, 2018 yilda Prezidentning maxsus farmoni bilan "aqlli shartnoma" tushunchasini qonuniy muomalaga kiritdi. Belarus Prezidentining 2018 yil 28 dekabrda 8-sonli Farmoniga ilova sifatida ilk bor "aqlli shartnoma"ning qonuniy ta'rifi berilgan: unga ko'ra, aqlli shartnoma – bu tranzaksiyalar bloklarining ro'yxatida yoki boshqa taqsimlangan axborot tizimida (ya'ni blokcheynda) faoliyat yuritish uchun mo'ljallangan, bitimlarni avtomatlashtirilgan tarzda tuzish, ijro etish va/yoki boshqa huquqiy ahamiyatga molik harakatlarni bajarishga mo'ljallangan dasturiy koddir. Ushbu ta'rif aqlli shartnomalarning mohiyatini aniq ochib bergan va Belarus qonunchiligida ularni rasmiy tan olishga zamin yaratgan. **O'zbekiston** qonunchiligida esa hozircha aqlli shartnomalarning to'liq huquqiy maqomi belgilangan emas. Biroq ayrim normativ hujjatlarda bu tushuncha eslatib o'tilgan. Jumladan, 2022 yil 18 iyulda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi huzuridagi Loyiha boshqaruvi milliy agentligi direktorining 33-son buyrug'i bilan tasdiqlangan **Kripto-aktivlar savdosi qoidalarida** "aqlli shartnoma" tushunchasi keltirilgan. Ushbu hujjatda aqlli shartnoma elektron shakldagi shartnoma bo'lib, unda huquq va majburiyatlarning bajarilishi avtomatik ravishda raqamli operatsiyalarni amalga oshirish orqali ta'minlanishi qayd etilgan. Bu ta'rif Nik Szabo bergan ilmiy tushunchaga mos keladi. Ayni paytda mazkur qoidalar O'zbekistonda aqlli shartnomalarni faqat **kriptoaktivlar savdosi** sohasida qo'llash imkoniyatini nazarda tutadi xolos. To'g'ri, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida yoki boshqa asosiy qonun hujjatlarida hali "aqlli shartnoma" atamasi alohida normalarda mustahkamlanmagan. Shunga qaramay, jahon tajribasi va tendensiyalari shuni ko'rsatmoqdaki, kelgusida aqlli shartnomalarni huquqiy tartibga solish zarurati yanada ortib boradi. Tadqiqotimiz davomida aniqlanishicha, xorijiy mutaxassislar aqlli shartnomalar bilan bog'liq munosabatlarni huquqiy tartibga solish, ularda ishtirok

etuvchi barcha tomonlarning huquq va majburiyatlarini aniq belgilash masalasini dolzarb, deb baholamoqdalar. Darhaqiqat, bugungi kunda aqlli shartnomalarni odatiy fuqarolik-huquqiy shartnomaning bir ko‘rinishi sifatida qabul qilish yoki uni butunlay yangi huquqiy konstruktsiya sifatida e‘tirof etish to‘g‘risida ilmiy munozaralar davom etmoqda. Huquqshunos olimlar ikki xil yondashuvni bildirmoqda: ba‘zilari aqlli shartnomalarni shartnomaning alohida shakli, xolos, deb hisoblasa, boshqalar uni yangi turdagi majburiyat sifatida ko‘radi. Shunga qaramay, amaliyot nuqtai nazaridan qaraganda, allaqachon bir qator sohalarda aqlli shartnomalar muvaffaqiyatli qo‘llanilib kelinmoqda. Shartnoma huquqining rivojlanishi ana shu yangi hodisani ham qamrab olishi vaqti kelganini ko‘rsatadi.

Raqamli shartnomalarning huquqiy muammolari yuzaga kelmoqda: Raqamli muhitda shartnoma tuzish afzalliklar bilan birga yangi qator huquqiy muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy muammo va xatarli jihatlar aniqlandi:

Onlayn platformalarda shartnoma tuzish odatda foydalanuvchining “Qabul qilaman” tugmasini bosishi yoki web-sayt shartlariga oddiy belgi qo‘yishi (checkbox) orqali amalga oshiriladi. Natijada, ko‘plab foydalanuvchilar uzun matnli shartlarni o‘qib o‘tirmasdan, shunchaki xizmatdan foydalanish uchun kelishuvni tasdiqlab qo‘yadilar. Bu esa keyinchalik nizolar kelsa, “foydalanuvchi shartlarni bilmagan edi” degan da‘volarni keltirib chiqarishi mumkin. Huquqiy nuqtai nazardan, haqiqiy rozilik bo‘lishi uchun tomon shartnomani anglagan holda va ixtiyoriy ravishda qabul qilishi lozim. Raqamli shartnomalarda esa **rozilikning haqiqiylikini** ta‘minlash murakkabroq – ayniqsa, bir necha soniyada yuzaki tasdiqlangan bitimlarda. Shu bois, ayrim davlatlar iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish maqsadida onlayn shartnomalardagi tushunarsiz va juda murakkab shartlarni bekor qilish huquqini kuchaytirmoqda yoki foydalanuvchiga alohida ogohlantirishlar berishni talab qilmoqda.

Raqamli bitimlarda tomonlarning shaxsini aniqlash va ularning haqiqiylikiga ishonch hosil qilish oson emas. An‘anaviy shartnomada imzo qo‘ygan shaxs pasporti orqali aniqlansa yoki yuridik shaxs vakili muhri bilan tasdiqlansa, elektron shartnomada kim bilan bitim tuzilayotgani dastlab noaniq bo‘lishi mumkin. Elektron raqamli imzo texnologiyasi bu borada yechim taklif etadi – u orqali har bir tarafga noyob kalit biriktirilib, hujjat imzolanishi qat‘iy tasdiqlanadi. Aksariyat rivojlangan huquqiy tizimlarda sertifikatlashtirilgan elektron imzodan foydalanish orqali shaxsni identifikatsiya qilish muammosi hal etilgan. Lekin amaliyotda hamma ham elektron imzodan foydalanavermaydi. Ba‘zan oddiy elektron pochta yoki messengerlar orqali tuzilgan shartnomalarda ishtirokchilarning shaxsi to‘liq tasdiqlanmasligi mumkin. Shu

bois, raqamli shartnomalarda tomonlarni autentifikatsiya qilish, ya'ni ularning haqiqiylikni tekshirish huquqni qo'llash amaliyotida dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. O'zbekistonda qabul qilingan yangi qonun bunga innovatsion yondashuvni joriy etdi – masalan, SMS kod yoki biometrik tasdiqlash (Face-ID) orqali ham shaxs tasdiqlansa, bu imzo o'rnida o'tadi. Lekin bunday usullar xavfsizligini ta'minlash ham muhim masala: masalan, SMS parolini boshqa birov qo'lga kiritib, birov nomidan bitim tuzib qo'yishi mumkinligi ehtimolini ham inobatga olish kerak.

Raqamli shartnomalar ko'pincha turli davlatlardagi tomonlar o'rtasida tuziladi. Internetning global xususiyati tufayli, bir mamlakatda o'tirib boshqa davlatdagi xizmatdan foydalanish va onlayn kelishuv tuzish oddiy holga aylangan. Natijada, bunday bitimdan kelib chiqadigan nizolarni hal etishda **qaysi davlat qonuni qo'llanishi** va qaysi sudga murojaat qilish lozimligi savollari tug'iladi. Xalqaro xususiy huquqda odatda taraflar shartnomada qaysi yurisdiksiya va qaysi qonun tanlanishini kelishib qo'yadilar. Ammo ko'plab elektron ofertalar (masalan, mobil ilova foydalanuvchi bitimlari) bir tomonlama tuziladi va foydalanuvchi o'zi sezmaganda chet el huquqiga bo'ysunishni qabul qilib qo'yishi mumkin. Sud amaliyotida esa transchegaraviy elektron shartnomalarga nisbatan turli yondashuvlar mavjud. Ayrim hollarda, masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari iste'molchini o'z mamlakati sudiga da'vo kiritish huquqidan mahrum etuvchi chet el arbitraj bandlarini cheklamoqda. Umuman, raqamli shartnomalar borasida xalqaro **huquqiy normalarni uyg'unlashtirish** zarurati mavjudligi ilmiy manbalarda ta'kidlanadi. Ushbu muammo yechimi sifatida xalqaro tashkilotlar doirasida turli tavsiyalar ishlab chiqilmoqda, jumladan, BMTning yuqorida zikr etilgan Konvensiyasi va Haaga konferensiyasi doirasidagi ba'zi konvensiyalar elektron shartnomalar bo'yicha qo'llaniladigan huquq masalalarini soddalashtirishga qaratilgan.

Aqlli shartnomalarning yana bir murakkab jihati – agar dasturiy kod xatoga yo'l qo'ysa yoki kutilmagan holatlar yuz bersa, huquqiy javobgarlik kimga yuklanadi? An'anaviy shartnomada majburiyatni bajarmagan taraf javobgar bo'lsa, aqlli shartnomada hamma narsa avtomatik bo'lgani bois, ayrim holatlarda aybdor tarafni aniqlash qiyin bo'lishi mumkin. Masalan, **DAO (Decentralized Autonomous Organization)** kabi tizimlarda aqlli shartnomalar asosida investitsiya loyihalari boshqariladi. Agar kodda zaiflik bo'lsa va u orqali kimdir tizimdan mablag'ni ruxsatsiz yechib olsa – bu holda kim aybdor: kodni yozgan dasturchimi, kod asosida bitim tuzgan taraflarmi yoki umuman hodisani fors-major deb topish kerakmi? Bunday savollar hozirda huquqshunoslar va olimlar o'rtasida qizg'in muhokama qilinmoqda. Kanada va AQSh kabi davlatlarda ayrim sudlar aqlli shartnoma orqali avtomatik bajarilgan bitimlarni odatiy shartnoma

sifatida talqin qilib, odatiy huquqiy qoidalarni (masalan, xatolik yoki adolatsizlik doktrinalarini) tatbiq etishga harakat qilmoqda. Biroq, aqlli shartnomalarning global va markazlashmagan tabiatini hisobga olsak, masalaga xalqaro huquq darajasida yechim topish lozim bo‘lishi mumkin. Bu borada ba’zi takliflar ilgari surilgan – masalan, aqlli shartnomalar uchun majburiy **texnik audit** va standartlar joriy etish, shuningdek, kod xatolaridan kelib chiqadigan zararlarni qoplash uchun maxsus kompensatsiya fondlari tuzish kabi g‘oyalar mavjud.

Yuqorida bayon qilingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar shartnoma huquqiga doir munosabatlarni tubdan o‘zgartirmoqda. Bir tomondan, qonunchilik va amaliyot yangi imkoniyatlarni e’tirof etib, elektron shartnomalarni qonuniy kuchga ega deb tan oldi, avtomatlashtirish vositalari samaradorlikni oshirdi. Boshqa tomondan esa, ayni raqamlashtirish jarayoni huquq uchun yangi jumboqlarni ham keltirdi. Keyingi bo‘limda mazkur natijalarning muhokamasi keltirilib, ularning ilmiy va amaliy ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Yuqoridagi natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar sharoitida shartnoma huquqining rivojlanishi murakkab va qirrali jarayon bo‘lib, uning ijobiy samaralari bilan birga qator yangi muammolar ham yuzaga kelmoqda. **Munozara** qismida ushbu jarayonning ayrim muhim jihatlari va ilmiy-nazariy masalalari haqida batafsil to‘xtalamiz.

Birinchi dan, raqamli davrda shartnoma huquqining asosiy tamoyillari o‘zgarishsiz qolayotganini qayd etish lozim. Ya’ni, har qanday shartnomada bo‘lgani kabi, elektron shartnomada ham **tomonlar irodasining ifodalanishi** va o‘zaro roziligi muhim ahamiyatga ega. Bunda faqat shakl va vositalar zamonaviylashmoqda, xolos. Masalan, ilgari rozilikni imzo yoki muhri bilan tasdiqlagan tomon, hozir buni elektron imzo, SMS-kod yoki hatto emoji orqali bildirmoqda. Muhimi, **huquqiy tafakkur** ushbu o‘zgarishlarni to‘g‘ri qabul qila olishi lozim. Kanadadagi emoji misoli – bu qiziqarli holat bo‘lsa-da, aslida fuqarolik huquqidagi qadimiy “ofer-taqdim va aksept-qabul” qoidasi yangi ko‘rinishda namoyon bo‘lganini ko‘rsatadi. Sud ushbu ishda taraflarning avvalgi yozishmalarini, biznes amaliyotini o‘rgangan holda, emoji “ha, men rozi” degan oddiy so‘zlar kabi qabul qildi. Demak, **sudyalar va huquqni qo‘llovchilar** raqamli alomatlarining ma’nosini tushunishga intilmoqda. Bu esa huquqiy tafakkurning taraqqiy etayotganidan dalolat. Shu bilan birga, bunday yangicha holatlar oldini olish uchun yuridik maslahatchilar kompaniyalarga norasmiy chatlarda muhim shartnoma shartlarini muhokama qilishdan tiyilishni tavsiya etmoqdalar – chunki emoji va qisqa xabarlar noto‘g‘ri talqin qilinib, noxush majburiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu tavsiya biznes yuritish madaniyatida ham o‘zgarishlarni taqozo etadi.

Learning and Sustainable Innovation

Ikkinchidan, davlatlar raqamli shartnomalarni huquqiy tartibga solishda jadal harakat qilayotgan bo'lsalar-da, qonunchilik amaliyotdan ortda qolmasligi uchun doimiy ravishda yangilanib borishi kerak. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, hozirgi vaqtda ko'plab mamlakatlarda raqamli shartnomalarning asosiy jihatlari (masalan, elektron imzo, elektron hujjatlarning kuchi va h.k.) bo'yicha qonuniy bazalar mavjud. Biroq, **aqlli shartnomalar, sun'iy intellekt ishtirokidagi bitimlar, xalqaro onlayn platformalar** orqali tuzilgan shartnomalar kabi sohalarida hali huquqiy noaniqliklar talaygina. Xususan, Qozog'iston olimlari o'z tadqiqotlarida raqamli transformatsiya oqibatida paydo bo'layotgan yangi munosabatlar (masalan, smart-kontraktlar, blokcheyn orqali majburiyatni ta'minlash, onlayn nizolarni hal qilish va h.k.) ko'plab savollar uyg'otayotgani, amaldagi qonunchilik bu borada yetarlicha aniqlik bermayotganini qayd etganlar. Ular shartnoma huquqini raqamli davr yangi haqiqatlariga moslashtirish, ya'ni raqamli texnologiyalar qo'llanilishidan kelib chiqadigan munosabatlarni tartibga solish bo'yicha yaxlit yondashuv ishlab chiqish lozimligini ta'kidlamoqdalar. Xuddi shunday fikrni O'zbekiston misolida ham keltirish mumkin – elektron tijorat va elektron imzo borasida qonuniy bazamiz yaxshi rivojlangan bo'lsa-da, raqamli iqtisodiyotning yangi tendensiyalari paydo bo'lgan sari Fuqarolik kodeksi va boshqa qonunlarga tegishli tuzatishlar kiritish talab etiladi. Masalan, **O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida** hozircha shartnoma tuzishning elektron shakli va vositalariga oid alohida moddalar mavjud emas, garchi amaliyot va maxsus qonunlar orqali bu masala tartibga solinayotgan bo'lsa-da. Kelgusida Fuqarolik kodeksiga “shartnomalarni elektron shaklda tuzish” bo'yicha normalar kiritilishi raqamli shartnomalarning barqarorligini oshirishi mumkin.

Aqlli shartnomalar borasida ham alohida to'xtalib o'tish joiz. Ushbu fenomen hali yangi bo'lgani tufayli, huquqiy doktrina unga turlicha yondashmoqda. Nodiraxon Abdurahmonova kabi mahalliy tadqiqotchilar MDH davlatlari tajribasini tahlil qilarkan, O'zbekiston, Qozog'iston va Rossiya qonunchiligida aqlli shartnomalarning to'g'ridan-to'g'ri tartibga solinmaganini qayd etishadi. Ularning fikricha, davlat darajasida “aqlli shartnoma” orqali tuziladigan bitimlar ishtirokchilarining huquq va majburiyatlarini aniq belgilash hamda bu bitimlarning odatiy shartnomalar bilan munosabatini aniqlashtirish zarur. Huquqiy aniqlik bo'lmagan taqdirda, kelgusida sudlarda aqlli shartnoma tufayli kelib chiqqan nizolarni hal qilish qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Masalan, aqlli shartnoma avtomatik bajarib qo'ygan operatsiyani bekor qilish yoki uni to'xtatib turish masalasi qonunchilikda nazarda tutilmasa, taraflar uchun noqulay vaziyatlar yuzaga keladi. Shuning uchun ayrim davlatlar bu borada oldindan choralar ko'rmoqda. Belarus tajribasi yuqorida tilga olindi – bu mamlakat

aqlli shartnomani qonuniy tushuncha sifatida kiritib, unga huquqiy maqom berdi. AQShning ayrim shtatlarida (Arizona, Tennessi va boshqalar) aqlli shartnomalarni qonun darajasida tan olish bo'yicha hujjatlar qabul qilindi. Bularning barchasi raqamli huquqni rivojlantirishning muhim ko'rinishlari bo'lib, boshqa davlatlar ham bu tajribalarni o'rganmoqda.

Yuqorida aytib o'tilgan muammolarni hal etish va raqamli shartnomalar uchun qulay huquqiy muhit yaratish maqsadida, bir qancha taklif va strategiyalar ilgari surilmoqda: Raqamli shartnomalar bilan bog'liq xatarlarning oldini olish uchun foydalanuvchilar (iste'molchilar) va tadbirkorlar o'rtasida huquqiy bilimlarni oshirish zarur. Ko'p hollarda odamlar internetda nima bilan kelishayotganini anglamasdan bitim tuzib qo'yadilar. Shuning uchun davlat organlari va jamoat tashkilotlari tomonidan elektron shartnomalarni tushuntiruvchi qo'llanmalar, onlayn treninglar tashkil etilishi foydadan xoli bo'lmaydi.

Elektron tijoratda kontraktlar tez tuzilishi sababli, ko'pincha ular bir tomonlama tayyorlangan matnlardan iborat bo'ladi. Shu bois, halqaro darajada muayyan tarmoq yoki mahsulot uchun tipik elektron shartnoma shartlarini standartlashtirish takliflari mavjud. Masalan, dasturiy ta'minot uchun litsenziya shartlari yoki onlayn xizmat ko'rsatish shartnomalari uchun namuna shartlar ishlab chiqilib, kompaniyalar ulardan foydalanishi tavsiya qilinishi mumkin. Bu foydalanuvchiga ham, sudga ham tushunarli bo'ladi.

Raqamli shartnomalar xavfsizligini oshirish va muammolarni bartaraf etishda texnologiyaning o'zi ham yordamga kelishi mumkin. Masalan, elektron imzolarni yanada ishonchli qilish uchun kuchliroq shifrlash algoritmlarini qo'llash, ikki faktorli autentifikatsiyani keng joriy etish lozim. Aqlli shartnomalar uchun esa kodlarning xatolikka tekshiruvdan o'tishini ta'minlovchi **formal verifikatsiya** usullarini tatbiq etish tavsiya etiladi. Shuningdek, blockchain orqali tuzilayotgan bitimlarda qo'shimcha "orqa eshik" mexanizmlarini (emergency brake) o'rnatish, ya'ni favqulodda holatlarda aqlli shartnomani vaqtincha to'xtatib turish imkonini yaratish taklif qilinmoqda.

Raqamli muhit chegaralarni bilmasligi sababli, turli davlatlar huquqiy tizimlarining hamohangligi muhim. Masalan, Yevropa Ittifoqi doirasida qabul qilingan eIDAS reglamenti barcha a'zo davlatlarda elektron identifikatsiya va imzoga teng yondashuv yaratgan bo'lsa, global miqyosda ham shunday hamkorliklar kerak. Xalqaro huquq doirasida elektron shartnomalar, elektron isbotlar va boshqa jihatlar bo'yicha yagona konvensiyalar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir. Bu kelgusida transchegaraviy elektron bitimlar soni ortib borishini hisobga olsak, juda dolzarb yo'nalishdir.

Learning and Sustainable Innovation

Munozara qismidagi tahlillar raqamli texnologiyalar davrida shartnoma huquqini rivojlantirish bir nechta yo‘nalishda olib borilishi lozimligini ko‘rsatadi: bir tomondan, qonunchilikni zamonaviylashtirish va yangi hodisalarni tartibga solish, ikkinchi tomondan, huquqni qo‘llash amaliyotini (sudlar va arbitraj) yangi sharoitga moslashtirish, uchinchi tomondan esa jamiyatda raqamli shartnomalar bilan ishlash madaniyatini shakllantirish va bilimdonlikni oshirish. Raqamli transformatsiya jarayoni huquqiy makonda davom etar ekan, shartnoma huquqi ham shu jarayonning ajralmas qismi sifatida muntazam rivojlanishda bo‘ladi.

Raqamli texnologiyalar sharoitida shartnoma huquqining rivojlanishi – bu huquq tizimi uchun bir paytning o‘zida ham katta imkoniyatlar, ham yangi sinovlar olib kelgan jarayondir. Yuqoridagi tahlillar va manbalarga tayansak, quyidagi umumiy xulosalarga kelish mumkin:

Raqamli davr shartlari shartnoma tuzish usullarini tubdan o‘zgartirdi. Huquq tizimi ushbu o‘zgarishlarga moslasha oldi – bugungi kunda elektron hujjatlar, elektron imzolar, hatto norasmiy raqamli belgilarning ham shartnoma tuzishdagi o‘rni tan olindi. Qonunchilik an’anaviy “yuzma-yuz” bitim tuzish modelidan “onlayn” modelga o‘tishni ta’minladi. Natijada, shartnoma huquqi **media-neytrallik** tamoyilini qaror toptirdi: qog‘oz yoki elektron – asosiysi, tomonlar irodasining aniq ifodasi bo‘lsa bas. Bu tamoyil huquqiy barqarorlik va uzluksizlikni saqlashga xizmat qilmoqda.

Raqamli texnologiyalar shartnomaviy munosabatlarni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqdi. Shartnomalarni tuzish, bajarish hamda nazorat qilish jarayonlari tezlashdi, arzonlashdi va optimallashti. Elektron platformalar va dasturiy vositalar yordamida masofaviy shartnomalar tuzish, hujjatlarni elektron arxivlash, real vaqt rejimida majburiyatlarning bajarilishini kuzatish imkoniyati yuzaga keldi. Bu esa xo‘jalik yurituvchi subyektlar va fuqarolar uchun katta qulayliklar yaratdi, biznes jarayonlarini yengillashtirdi. Xususan, O‘zbekistonda elektron davlat xizmatlari doirasida ko‘plab shartnomaviy operatsiyalarni (masalan, davlat xaridlari bo‘yicha elektron tender shartnomalari, elektron ijara shartnomalari) onlayn amalga oshirish yo‘lga qo‘yildi – bu esa inson omili aralashuvini kamaytirib, korrupsiya xavfini pasaytirmoqda.

Raqamli davr huquqqa **aqlli shartnomalar, sun‘iy intellekt ishtirokidagi kelishuvlar, blockchain-bitimlar** kabi ilgari mavjud bo‘lmagan tushunchalarni olib kirdi. Shartnoma huquqi ushbu hodisalarni o‘z doirasida qamrab olishi va ularga huquqiy ta’rif berishi zarur bo‘lmoqda. Tadqiqot davomida aniqlanganki, ayrim davlatlar (masalan, Belarus) aqlli shartnomalarni allaqachon qonunchilik darajasida tan olib, ularning ta’rifini berdi. Boshqa ko‘plab yurisdiksiyalarda esa bunday yangiliklar hali doktrinal munozara bosqichida. O‘zbekiston ham bu jarayondan chetda emas –

Learning and Sustainable Innovation

yaqinda raqamli iqtisodiyot va kriptoaaktivlar muomalasini tartibga soluvchi qoidalarda aqlli shartnomaga ilk marta urg‘u berildi. Bu yaxshi boshlanish, albatta, lekin kelgusida Fuqarolik kodeksi va boshqa asosiy qonun hujjatlariga ham o‘zgartirishlar kiritib, aqlli shartnomalarning huquqiy kuchi va ularning odatdagi shartnomalarga nisbatan o‘ziga xos jihatlarni belgilab qo‘yish maqsadga muvofiq.

Raqamli shartnomalarning ko‘payishi sud amaliyotida yangi savollar tug‘dirmoqda. Xususan, elektron dalillarni (masalan, elektron pochta yozishmalarini yoki log-fayllarni) qabul qilish, ularning ishonchliligini tekshirish masalalari paydo bo‘lmoqda. O‘zbekistonda 2021 yilda Jinoyat-protsessual kodeksga “elektron dalil” tushunchasi kiritildi va uning rasmiy maqomi belgilandi, fuqarolik jarayonida ham shunday o‘zgarishlar amalga oshmoqda. Bu yutuqlar bilan birga, sudya va tergovchilarni raqamli savodxonligini oshirish zarurati ham yuzaga chiqadi – ular texnik hujjatlarga baho berishi, raqamli izlarni tahlil qila olishi lozim bo‘ladi. Shuningdek, yuqorida muhokama qilinganidek, transchegaraviy bitimlarda yurisdiksiya mojarolari, iste’molchining huquqlarini himoya qilish, onlayn nizolarni hal etish (ODR – Online Dispute Resolution) kabi masalalar ham diqqat markazidadir. Bu muammolarni hal etish uchun xalqaro hamkorlik va tajriba almashuvi muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, raqamli texnologiyalar davrida shartnoma huquqining rivojlanishi – bu uzluksiz davom etuvchi jarayon. Raqamli innovatsiyalar tezkor va doimiy yangilanib borar ekan, huquq ham ularga **moslashuvchanlik** bilan yondashishi talab etiladi. Tadqiqotimiz ko‘rsatdiki, so‘nggi yillarda huquqiy tizim katta moslashuvchanlik namoyon etdi – elektron shartnomalar fenomeni qisqa muddatlarda qonuniy makonda o‘z o‘rnini topdi. Kelgusida esa **sun‘iy intellekt agentlari** ishtirokida tuziladigan bitimlar, **Metaverse** kabi virtual muhitlarda sodir bo‘ladigan shartnomaviy munosabatlar kabi yangiliklar paydo bo‘lishi kutilmoqda. Bu esa shartnoma huquqining yanada chuqurroq konseptual masalalarini ko‘ndalang qo‘yadi. Demak, huquqshunos olimlar, amaliyotchilar va qonunchilar o‘rtasidagi muloqotni kuchaytirish, yangi hodisalarni oldindan ilmiy prognoz qilish va ularni tartibga solish strategiyalarini ishlab chiqish zarur bo‘ladi. Xususan, O‘zbekiston huquqiy makonida raqamli iqtisodiyot strategiyasi doirasida fuqarolik qonunchiligini modernizatsiya qilishda xorijiy tajriba va tavsiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Raqamli transformatsiya sharoitida shartnoma huquqining muvaffaqiyatli rivojlanishi nafaqat huquqiy barqarorlik va adolatni ta’minlaydi, balki mamlakatning investitsion jozibadorligini oshirish, innovatsion iqtisodiyotga o‘tishni tezlatish kabi ustuvor maqsadlarga erishishga ham xizmat qiladi. Shunday ekan, “raqamli huquq” sohasini taraqqiy ettirish bugungi kun talabi bo‘lib, shartnoma huquqi uning muhim tarkibiy

qismi sifatida har doim diqqat markazida bo‘lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Singer G. H. (2025). Digital Age Shapes Modern Contract Law: Considering the Legal Significance of a “Thumbs-Up” Emoji. Colorado Lawyer, July 2025.
2. Abdurahmonova N. (2023). MDHda smart shartnomalarning huquqiy tartibi. Toshkent davlat yuridik universiteti ilmiy axborot kutubxonasi (TSUL Library) saytidagi maqola.
3. Muxiddinova G. (2024). Yuridik xizmatlar sohasida raqamli transformatsiyaning fuqarolik huquqiga ta’siri. Modern Education and Development ilmiy jurnali, 14(4), 3-18.
4. O‘zbekiston Respublikasi “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahriri), 2022-yil 29-sentabr, O‘RQ–792-son. (Lex.uz hujjat bazasi).
5. O‘zbekiston Respublikasi “Elektron raqamli imzo to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahriri), 2022-yil 12-oktyabr, O‘RQ–793-son.
6. Alimov O. T., Moroz S. P., Akimbekova M. A. (2025). The Impact of Digital Transformation on Contract Law. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, 28(2), 1-9.
7. Digital Contracts: Legal Challenges in the Digital Era. Guiding Legal Counsel Blog (guidingcounsel.com).
8. BMT Konvensiyasi (2005). United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts, New York, 2005.
9. Belarus Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-dekabrda 8-son Farmoni “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish to‘g‘risida” va unga 1-Ilova – “Aqlli shartnoma” tushunchasining qonuniy ta’rifi.
10. Szabo N. (1997). The Idea of Smart Contracts. (Ilmiy maqola, onlayn nashr). Nik Szabo tomonidan aqlli shartnoma konsepsiyasini ilk bor bayon etgan manba.

ARAB TILIDA TUB SIFATLI ANIQLOVCHINING SEMANTIK VA USLUBIY XUSUSIYATLARI (FOZIL AS-SAMARROIYNING “MA’ONIY AN-NAHV” ASARI ASOSIDA)

Davronbek Abdullayev,

Oriental universiteti Tillar-1 kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada arab tilidagi jomid na’t kategoriyasining semantik va uslubiy xususiyatlari taniqli tilshunos olim Fozil Solih as-Samarroiyning “Ma’oni an-nahv” asari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda jomid na’tning grammatik shakldan tashqari nutqdagi kommunikativ va balog‘iy imkoniyatlari ochib beriladi. Xususan, “أى”, “كل”, “حق” kabi birliklar orqali mubolag‘a, ta’kid va baholash ma’nolarining ifodalanishi tahlil qilinadi. Natijada jomid na’t arab nutqida semantik aniqlashtirish va uslubiy ta’sirni kuchaytiruvchi muhim vosita ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Arab tilshunosligi, na’t, jomid sifat, semantika, stilistika, Fozil as-Samarroi.

Abstract. This article examines the semantic and stylistic features of the jamid (non-derived) attribute in Arabic grammar based on the work “Ma’ani al-Nahw” by the prominent linguist Fadil Salih al-Samarrai. The study analyzes the transformation of the attribute from a purely grammatical structure into a semantic and rhetorical device. Particular attention is given to constructions formed with particles such as “ay”, “kull”, and “haqq”, as well as expressions of exaggeration and evaluation. The research demonstrates that jamid attributes play a significant role in semantic specification and stylistic emphasis in Arabic discourse.

Keywords: Arabic linguistics, attribute, jamid adjective, semantics, stylistics, Fadil al-Samarrai.

Arab tilida na’t kategoriyasi sintaktik tizimning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. An’anaviy nahv nazariyasiga ko‘ra, na’tning asosiy shakli mushtaq (yasama) birlik bo‘lishi bilan tavsiflanadi. Biroq ayrim holatlarda jomid birliklar ham sifatlash vazifasida keladi. Zamonaviy lingvistik yondashuvlar bunday konstruktsiyalarni faqat grammatik vosita sifatida emas, balki semantik va uslubiy ma’no hosil qiluvchi birlik sifatida talqin qiladi.

Fozil as-Samarroi o‘zining “Ma’oni an-nahv” asarida jomid na’tning turli ko‘rinishlarini keng tahlil qilib, ularning nutqdagi funksional imkoniyatlarini ko‘rsatib beradi. Muallifga ko‘ra, jomid orqali kelgan sifatlash ko‘pincha aniqlashdan ko‘ra

Learning and Sustainable Innovation

baholash, mubolag‘a va ta‘kid ma‘nolarini ifodalashga xizmat qiladi.

Jomid na‘t (tub sifat)

Na‘tning asl shakli mushtaq (yasama) bo‘lishidir. Masalan:

(مررت برجل ضاحك) — kulayotgan bir odam yonidan o‘tdim.

(مررت برجل طويل) — bo‘yi uzun bir odam yonidan o‘tdim.

Biroq ba‘zan na‘t jomid (yasalmagan) so‘z bilan ham keladi.

1. Nisbat va mavsul bilan na‘t

Masalan nisbat so‘zi bilan:

(مررت برجل بصري) — basralik bir odam yonidan o‘tdim.

Yoki nisbiy olmosh bilan:

(مررت بالشخص الذي فاز) — g‘olib bo‘lgan shaxs yonidan o‘tdim.

2. Miqdor va sonlar bilan na‘t

Masalan:

(أقبل رجال مائة) — yuz kishi keldi.

(أقبل رجال سبعة) — yetti kishi keldi.

(اشترت حريراً ذراعين) — ikki gaz ipak sotib oldim.

3. “مثل” va o‘xshatish ma‘nosini bildiruvchi so‘zlar bilan

Masalan:

(مررت برجل مثلك وضربك وشبهك ونحوك) — senga o‘xshagan bir odam yonidan o‘tdim.

Shuningdek “ذو” bilan ham keladi:

(رأيت رجلاً ذا علم) — ilm egasi bo‘lgan odamni ko‘rdim.

4. “أي” bilan jomid na‘t

Masalan:

(مررت برجل أيّ رجل وأيما رجل)

Ma‘nosi: qanday ham mukammal bir odam yonidan o‘tdim!

Bu “أي الكمالية” deb ataladi. Unda taajjub va mubolag‘ali madh ma‘nosi mavjud bo‘lib, odatda nakirani sifatlashda keladi.

Sibavayh kitobida aytiladi:

(مررت برجل أيما رجل) dagi “أيما” so‘zi uning kamolligini bildirib, boshqalardan ustunligini ko‘rsatadi. Go‘yo: “mukammal bir odam yonidan o‘tdim” degandek.

Ba‘zi nahvchilarga ko‘ra, bu aslida so‘roq ma‘nosidagi “أي” dan ko‘chirilgan bo‘lib, keyinchalik mukammallikni ifodalash uchun ishlatilgan.

Radiy fikri (Sharh al-Kafiya)

Radiy aytadi: mening nazdimda kuchliroq fikr shuki, (أي رجل) birikmasidagi “أي” o‘zidan oldingi so‘z (matbu‘)da mustaqil ma‘no ifodalash uchun qo‘yilgan emas, balki so‘roq ma‘nosidagi “أي” dan ko‘chirilgandir. Chunki so‘roq “أي” narsa noma‘lum

bo'lganda uni aniqlash uchun qo'yiladi.

Keyinchalik bu so'z mukammallikni ifodalash va hayrat bildirish ma'nosida isti'ora sifatida ishlatila boshlagan. Bu yerda so'roq va sifatlarni birlashtirib turuvchi jihat shuki: nihoyatda mukammal va hayratlanarli darajadagi narsa go'yo noma'lumdek tuyuladi va u haqida qayta so'rashga ehtiyoj paydo bo'ladi.

Masalan:

(مررت برجل أي رجل)

Buning asl shakli:

(أي رجل هو؟) — “u qanday odam o'zi?” tarzidagi so'roq bo'lib, undan ulug'lash va buyuk ko'rsatish maqsadi ko'zlangan.

So'zlovchi bu orqali uning sifatlarini to'liq tasvirlashdan ojiz ekanini bildiradi. Go'yo bu shaxsning mohiyati noma'lumdek darajada buyuk.

Shu sababli bu uslub so'roq bobidan sifatlash bobiga o'tgan.

Qur'onda ham shunga o'xshash uslub mavjud:

(القارعة ما القارعة)

(الحاقة ما الحاقة)

Bu yerda ham maqsad — sifatni to'liq ifodalab bo'lmasligini ko'rsatishdir.

Natijada bu so'roq shakli ulug'lash ma'nosida mustahkamlanib, na't sifatida qo'llanadigan bo'ldi.

5. “كل”, “جد”, “حق” bilan na't

Masalan:

(مررت بالرجل كل الرجل وحق الرجل وجد الرجل)

Maqsad — kamollikda mubolag'a va eng yuqori darajani bildirish.

Radiy aytadi:

“كل الرجل” — barcha erkaklarda mavjud yaxshilik sifatleri unda jamlangan.

“جد الرجل” — go'yo boshqalar arzimas.

“حق الرجل” — go'yo boshqalar bekor.

Bu uslub mubolag'ali ta'kid uslubiga kiradi (جرد قطيفة).

Yomonlashda ham ishlatiladi:

(أنت اللئيم جد اللئيم وحق اللئيم) — sen chinakam pastkashsan.

6. “ما شئت” bilan na't

Masalan:

(رأيت رجلاً ما شئت من رجل)

Ma'nosi: ko'ngling istagan darajadagi bir odamni ko'rdim.

Ya'ni: istagingni to'liq qondiradigan odam.

7. “حسبك”, “همك”, “ناهيك”, “هدك”, “شركك” bilan na't

Masalan:

مررت برجل حسبك من رجل وشرعك من رجل وهمك من رجل وناهيك من رجل وهدك من رجل وكفيك من رجل

Bu iboralar erkak, ayol, birlik, juftlik va ko'plik uchun bir xil shaklda ishlatiladi:

(مررت بامرأة هذك من امرأة، وامرأتين هذك من امرأتين، ونساء هذك من نساء)

Ba'zilar moslashadi, masalan “ناهيك”, chunki u ism fa'ildir; ba'zilar fe'l sifatida ham ishlatiladi: (هدك، هدتك، هداك).

Ularning ma'nolari “kifoya qilish” ma'nosiga yaqin.

“حسبك” — kifoya qiluvchi.

Qur'onda: {فإن حسبك الله} — ya'ni Alloh senga kifoya qiladi.

“همك” — maqsading yoki seni hayratga soladigan darajada.

Ibn Ya'ish sharhida:

“حسبك” — “همك من رجل” ma'nosida, ya'ni sen istaydigan darajadagi odam.

Radiy sharhida: u seni hayratga soladigan darajada fazilatli.

“ناهيك” — undagi yetarlilik sababli seni boshqasini izlashdan qaytaradi.

“هدك” — uning fazilatlarini sanash seni holdan toydiradi.

Ibn Ya'ishda: kuch va yetarlilik ma'nosiga nisbat qilinadi.

Lisān al-Arabda: “kifoya qiladi” yoki fazilatlarini sanash seni og'irlashtiradi.

“ثورك” — talab qilganing yoki istaging.

8. Sifatlanayotgan so'zni takrorlash

Jomid bilan na'tning yana bir turi — sifatlanayotgan so'zni takrorlab, “صدق” yoki “سوء” ga qo'shish.

Masalan:

(مررت برجل رجل صدق)

Radiy sharhida: bu yerda “صدق” rostlik emas, balki mutlaq yaxshilik ma'nosidadir.

Ikkinchi so'z birinchining badali sifatida ham talqin qilinishi mumkin.

Sibavayh aytadi:

(مررت برجل رجل صدق) — solih odam.

(مررت برجل رجل سوء) — buzuq odam.

Chunki “صدق” — yaxshilik, “سوء” — buzilish ma'nosidadir.

Xulosa. Tahlil natijalariga ko'ra, jomid na't arab tilida nafaqat grammatik konstruktsiya, balki semantik aniqlashtirish va uslubiy ta'sirni kuchaytiruvchi muhim vosita hisoblanadi. Fozil as-Samarroiy asarlarida ushbu birliklarning kommunikativ imkoniyatlari chuqur yoritilgan bo'lib, ular zamonaviy lingvistik tahlil uchun muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi. Jomid na'tning semantik va stilistik xususiyatlarini o'rganish arab tilshunosligida grammatik birliklarning nutqdagi rolini chuqurroq

tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. السّامرائي، فاضل صالح. معاني النحو. عمّان: دار الفكر، 1420هـ / 2000م.
2. ابن يعيش، موفق الدين يعيش بن علي. شرح المفصل. القاهرة: إدارة الطباعة المنيرية، د.ت. (8 أجزاء)
3. ابن عقيل، بهاء الدين عبد الله. شرح ابن عقيل على ألفية ابن مالك. تحقيق: محمد محيي الدين عبد الحميد. القاهرة: دار إحياء الكتب العربية، 1964م. (4 أجزاء)
4. الأزهرى، خالد بن عبد الله. التصريح على التوضيح. القاهرة: دار إحياء الكتب العربية، 1955م. (جزءان)
5. السيوطي، جلال الدين عبد الرحمن. همع الهوامع في شرح جمع الجوامع. مصر: مطبعة السعادة، 1959م. (جزءان)

Molecular and Genetic Landscapes of Hereditary Breast Cancer: Clinical Significance of BRCA1 and BRCA2 Mutations in the Uzbek Population

Alimbayeva Sevara Azamatovna

Master of General Oncology, Tashkent Medical Academy (Tashkent State Medical University)

Axadullayev Dilmurod Anvarovich

Master of General Oncology, Tashkent Medical Academy (Tashkent State Medical University)

Madaminov Akhmadjan Yusupovich

PhD (K.M.N.), Republican Specialized Scientific-Practical Medical Center of Children's Hematology and Oncology

Abstract

Hereditary breast cancer (HBC) accounts for approximately 5–10% of all breast cancer cases, with the majority being attributed to germline mutations in the *BRCA1* and *BRCA2* genes. This study aims to evaluate the clinical and morphological characteristics of *BRCA*-associated breast cancer compared to sporadic cases within the population of Uzbekistan. A cohort of 114 patients was analyzed, utilizing PCR-based genetic testing and immunohistochemical profiling. The results indicate that *BRCA1* mutations are significantly associated with the Triple-Negative Breast Cancer (TNBC) phenotype and higher histological grades ($p < 0.05$). Statistical analysis confirms that mutation carriers present at a significantly younger age (38.4 ± 4.2 years) compared to the control group (52.1 ± 6.3 years). These findings underscore the necessity for early genetic screening and the implementation of PARP inhibitors in personalized treatment protocols to improve survival outcomes in the region.

Keywords: Hereditary Breast Cancer, *BRCA1*, *BRCA2*, Genetic Mutation, Triple-Negative Breast Cancer, Clinical Oncology, Uzbekistan.

1. Introduction

Breast cancer (BC) remains the leading cause of oncological morbidity and mortality among women worldwide. While the majority of cases are sporadic, hereditary forms represent a distinct clinical entity characterized by early onset and aggressive biological behavior. The *BRCA1* and *BRCA2* genes are tumor suppressors involved in the homologous recombination repair (HRR) of double-strand DNA breaks. Mutations

in these genes lead to genomic instability, significantly increasing the lifetime risk of BC to 60–80%.

In Uzbekistan, the lack of comprehensive genetic screening programs complicates the early identification of high-risk families. Understanding the prevalence and clinical manifestations of these mutations is not only of scientific interest but of vital clinical importance for developing targeted prevention and surgical strategies, including risk-reducing mastectomies and tailored chemotherapy.

2. Literature Review

Global studies, including the seminal works of King et al. and Narod et al., have established the high penetrance of *BRCA* mutations. Recent international data (2018–2024) suggest that *BRCA1* carriers often exhibit the "Basal-like" molecular subtype, whereas *BRCA2* mutations are more frequently associated with Luminal B phenotypes. Locally, research in Central Asia has begun to identify founder mutations unique to the region. However, a gap remains in comparing the clinical progression of these patients against localized sporadic controls. Current oncological paradigms are shifting toward the use of platinum-based agents and PARP inhibitors (e.g., Olaparib), which exploit the "synthetic lethality" principle in *BRCA*-deficient cells.

3. Research Aim and Objectives

Aim: To analyze the clinical-pathological features of *BRCA1/2*-associated breast cancer and evaluate their impact on treatment response in the Uzbek population.

Objectives:

1. Screen BC patients for *BRCA1* (185delAG, 5382insC) and *BRCA2* (6174delT) mutations.
2. Compare the age of onset and tumor morphology between carriers and non-carriers.
3. Assess the objective response rate (ORR) to neoadjuvant chemotherapy in *BRCA*-positive patients.

4. Research Design and Methodology

Object of Study: 114 female patients with confirmed breast carcinoma treated at the Republican Specialized Children's Hematology and Oncology Center and Tashkent State Medical University clinics between 2021 and 2024.

Study Design: A prospective-retrospective comparative study.

- **Group I (Experimental, n=36):** Patients with confirmed *BRCA1* or *BRCA2* germline mutations.
- **Group II (Control, n=78):** Patients with sporadic breast cancer (negative for common *BRCA* mutations).

Inclusion Criteria: Histologically confirmed BC, age 18–70, and signed informed consent.

Exclusion Criteria: Secondary malignancies, incomplete clinical records, or refusal of genetic testing.

5. Statistical Analysis

Data were analyzed using MedCalc v.20 and SPSS. Quantitative data are presented as $M \pm m$. The significance of differences between independent groups was determined using the Student's t-test for continuous variables and the Pearson's Chi-square test for categorical data. Correlation was assessed using Spearman's rho. A value of $p < 0.05$ was considered statistically significant.

6. Results

Our analysis revealed a striking difference in the demographic and biological profile of mutation carriers.

Table 1: Clinical and Morphological Characteristics of Groups

Feature	Group I (BRCA+) (n=36)	Group II (Sporadic) (n=78)	P-value
Mean Age (years)	38.4 ± 4.2	52.1 ± 6.3	< 0.001
Triple-Negative (TNBC)	22 (61.1%)	14 (17.9%)	< 0.05
Grade III (High)	26 (72.2%)	31 (39.7%)	< 0.01
Family History (+)	28 (77.8%)	9 (11.5%)	< 0.001

The *BRCA1* mutation (specifically 5382insC) was the most prevalent, accounting for 68% of the mutation-positive cohort. Patients in Group I showed a higher sensitivity to platinum-based neoadjuvant chemotherapy, with an Objective Response Rate (ORR) of 78% (95% CI: 62.4–87.1%) compared to 54% in Group II ($p = 0.024$).

7. Discussion and Analysis

The findings confirm that *BRCA*-associated BC in Uzbekistan follows the aggressive pattern seen in global populations but with a notably younger age of onset. The high prevalence of TNBC among *BRCA1* carriers (61.1%) is a critical finding, as this subtype lacks the targets for hormonal or HER2-directed therapy.

Critically, the statistical difference in family history ($p < 0.001$) validates the use of the Manchester scoring system as a reliable triage tool for genetic testing in resource-limited settings. The superior response to chemotherapy in the *BRCA* group supports the theory that impaired DNA repair mechanisms make bu hujayralarni DNA-shikastlovchi agentlarga (platinum salts) nisbatan sezuvchan qiladi.

8. Scientific Novelty

For the first time in a targeted Uzbek cohort, a significant correlation has been

statistically established between specific *BRCA* alleles and the high-grade TNBC phenotype. This study provides the biostatistical foundation ($p < 0.01$) for prioritizing *BRCA* testing in all patients diagnosed under the age of 45, regardless of family history.

9. Practical Significance

The results provide a roadmap for "Precision Oncology" in the region. By identifying *BRCA* carriers, clinicians can implement intensified MRI-based surveillance, recommend prophylactic surgical interventions, and optimize chemotherapy regimens.

10. Conclusion

1. *BRCA1/2* mutations are associated with a significantly younger age of onset ($p < 0.001$) and aggressive tumor biology.
2. The 5382insC mutation is the most frequent genetic driver of hereditary breast cancer in Uzbekistan.
3. Mutation carriers exhibit enhanced sensitivity to platinum-based neoadjuvant chemotherapy.

11. Practical Recommendations

- **Genetic Counseling:** All BC patients under 45 should undergo genetic screening.
- **Therapeutic Shift:** Use platinum-based protocols for *BRCA*-positive patients to increase pathological complete response (pCR) rates.
- **Prevention:** Consider risk-reducing surgery (RRSO) for carriers over 40 years of age.

References

1. Larsen, M. J., et al. (2020). Hereditary breast and ovarian cancer. *Genetics in Medicine*.
2. Tutt, A. N. J., et al. (2021). Adjuvant Olaparib for Patients with BRCA1 or BRCA2 Mutated Breast Cancer. *New England Journal of Medicine*.
3. Peto, J., et al. (2018). The prevalence of BRCA1 and BRCA2 mutations. *British Journal of Cancer*.
4. NCCN Clinical Practice Guidelines in Oncology. (2023). Genetic/Familial High-Risk Assessment.
5. Kuznetsov, V., et al. (2019). Molecular markers in Uzbek breast cancer patients. *Uzbek Journal of Oncology*.

**TRANSPORT VOSITALARINI GAZLASHTIRISHNING ZARURATI VA
UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI**

Asqarov Ixtiyor Baxtiyorovich

Jizzax politexnika institute “Transport vositalari muhadisligi” kafedراسi professori

Tel: +998915960104

E-mail: Ixtiyor.8778@gmail.ru

Eshboyev Sardor Doniyor o‘g‘li

Jizzax politexnika instituti, “Transport vositalari muhadisligi” kafedراسi 102M-25 A

va AX guruh talabasi

Telefon: +998995139812

E-mail: sardoresheboyev244@mail.ru

Annotatsiya: Mavzu asosida transport vositalarini gazlashtirish zarurati va uning bosqichma-bosqich rivojlanishini yoritadi. Transport tizimida tabiiy gazdan foydalanish ekologik, iqtisodiy va texnik afzalliklari bilan ahamiyatga ega bo‘lib, atmosferaga chiqariladigan zararli moddalarning kamayishi, yonilg‘i xarajatlarining pasayishi hamda dvigatellarning ishlash muddatining uzayishi bilan izohlanadi.

Kalit so‘zlar: Ichki yonuv dvigatellari, Transport vositalarni gazlashtirish, Gaz tizimining rivojlanish tarixi, Dastlabki gaz tizimlari, Gaz yonilg‘isi, Yoqilg‘i tejamkorligi, Energiya samaradorligi, Ekologik xafsizlik, Ekologik talablarga mosligi.

**НЕОБХОДИМОСТЬ ГАЗИФИКАЦИИ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ И
ЭТАПЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ**

Аннотация: В данной теме рассматривается необходимость газификации транспортных средств и её постепенное развитие. Использование природного газа в транспортной системе имеет важное значение благодаря его экологическим, экономическим и техническим преимуществам, которые обусловлены снижением выбросов вредных веществ в атмосферу, снижением затрат на топливо и увеличением срока службы двигателя.

Ключевые слова: Двигатели внутреннего сгорания, Газификация транспортных средств, История развития газовых систем, Ранние газовые системы, Газовое топливо, Экономия топлива, Энергоэффективность, Экологическая безопасность, Соблюдение экологических требований.

THE NEED FOR GASIFICATION OF VEHICLES AND THE STAGES OF ITS DEVELOPMENT

Annotation: The topic highlights the need for gasification of vehicles and its gradual development. The use of natural gas in the transport system is significant due to its environmental, economic and technical advantages, which are explained by the reduction of harmful substances emitted into the atmosphere, reduced fuel costs and extended engine life.

Keywords: Internal combustion engines, Gasification of vehicles, History of gas system development, Early gas systems, Gas fuel, Fuel economy, Energy efficiency, Environmental safety, Compliance with environmental requirements.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Gaz ballonlari bilan jihozlangan avtotransport vositalaridan bexatar foydalanishga doir shoshilinch chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qaroriga asosan (2-ilova). So‘nggi yillarda avtotransport vositalarini ekologik toza yoqilg‘i turlari, shu jumladan siqilgan tabiiy gaz bilan ta‘minlash borasida qator tadbirlar amalga oshirilmoqda, avtomobillarni gaz bilan to‘ldirish kompressor stansiyalarining soni 670 taga yetdi va avtotransport vositalarining 80 foizdan ortig‘i muqobil yoqilg‘i sifatida siqilgan tabiiy gazdan foydalanmoqda [1].

Ushbu sohada xavfsizlik masalalarini tartibga solish uchun O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Avtomobillarni gaz bilan to‘ldirish kompressor stansiyalari tarmog‘ini rivojlantirish va avtotransport vositalarini siqilgan tabiiy gazga bosqichli o‘tkazish, hamda ularda gazballon asbob-uskunalarni xavfsiz ishlatishni ta‘minlash qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2017-yil 11-oktabrdagi 815-son qarori va “Transport vositalarini majburiy texnik ko‘rikdan o‘tkazish tartibini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2017-yil 22-dekabrdagi 1010-son qarori qabul qilindi [2].

Dunyo miqyosida energiya resurslaridan tejamkor foydalanish, atmosferaga chiqarilayotgan zararli moddalar miqdorini kamaytirish va avtomobil transportining umumiy samaradorligini oshirish muhim vazifa bo‘lib bormoqda. Ichki yonuv dvigatelarda yoqilg‘i narxlarining o‘zgaruvchanligi, neftga bo‘lgan global talabning ortib borishi va ekologik talablarning kuchayishi transport vositalarini muqobil yoqilg‘ilarga o‘tkazish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Transport vositalarini gazlashtirish jarayoni nafaqat iqtisodiy tomoni, balki ekologik xavfsizlikni ta‘minlash, energiya resurslaridan oqilona foydalanish va

avtomobillarning ekspluatatsiya xarajatlarini kamaytirishga xizmat qiladi. Yurtimizda sharoitidan kelib chiqib gaz resurslarining yuqoriligi va ularning arzonligi transportni gazlashtirishni yana ham dolzarb qiladi.

Transport vositalarini gazlashtirish jarayoni, o'zining ekologik tozaligi, narx-navo jihatidan arzonligi va ichki resurslarga asoslanishi kabi xususiyatlari bilan iqtisodiy samaradorlikni oshirishga hamda atrof-muhitni himoya qilishga katta hissa qo'shadi. O'zbekistonda ham ushbu jarayonni kengaytirish va joriy etish tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Hozirgi kunda mamlakatda transport tizimini gazlashtirish bo'yicha bir qancha tadbirlar amalga oshirilmoqda, bu esa nafaqat transport tizimining energiya samaradorligini oshiradi, balki ekologik vaziyatni yaxshilashga ham xizmat qiladi.

Ma'lumki, transport sohasidagi gazlashtirish jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun, avvalo uni rivojlantirishning bosqichlarini, zarur infratuzilma va tizimdagi o'zgarishlarni ko'rib chiqish muhimdir. Ushbu maqolada transport vositalarini gazlashtirishning zarurati, uning afzalliklari, rivojlanish bosqichlari va yurtimizda bu jarayonni kengaytirish uchun amalga oshirilayotgan ishlar haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Maqolaning asosiy maqsadi, transport vositalarini gazlashtirishning zarurati va uning rivojlanish bosqichlarini batafsil tahlil qilish, shuningdek, yurtimizda transportni gazlashtirishning bugungi holati va istiqbollarni ko'rib chiqishdir. Bu jarayonning ekologik va iqtisodiy ahamiyatini o'z ichiga olgan holda, uning amalga oshirilishi va rivojlanishida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va ularni hal etish yo'llarini ko'rsatishdir.

Maqolada transport vositalarini gazlashtirishning zarurati, uning bosqichli rivojlanishi, texnologik takomillashuvi va amaliy afzalliklari batafsil tahlil qilinadi.

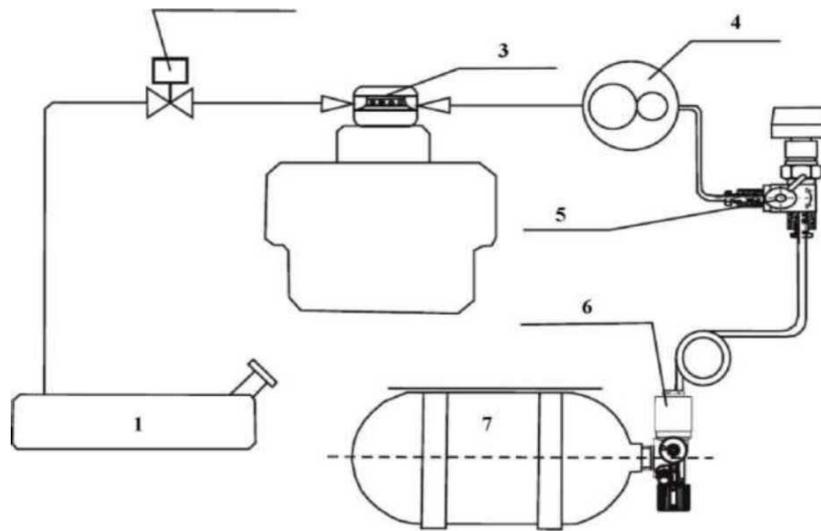
Asosiy qism

I. Gazlashtirishning zarurati.

Transport vositalarida gazdan foydalanish

I.1. Iqtisodiy zarurat.

Avtomobillarni gazga o'tkazishning eng asosiy sababi — yoqilg'i tejamkorligidir. Metan (SPG) va propan-butan (SNG) yoqilg'ilarining narxi benzin yoki dizel yoqilg'isiga qaraganda bir necha barobar arzon.

1-rasm. Gaz balloni o‘rnatilgan dvigatelning sxemasi

1-yonilg‘i baki, 2-benzin kanalini ochib-yopuvchi elektroklapan, 3-karbyurator, 4-metan gazi uhun reduktor, 5-gaz bilan to‘ldirish klapani, 6-elektroklapan, 7-metan gaz balloni

Bu esa transport egalariga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- Ekspluatatsiya xarajatlarining kamayishi;
- Yirik transport korxonalarida xarajatlar qisqarishi;
- Ommaviy tashish xizmatlari uchun arzon tariflarni saqlab qolish;
- Yoqilg‘i bozori barqarorligi.

I.2. Ekologik zarurat.

Gaz yoqilg‘ilarining yonish jarayoni benzinga nisbatan toza bo‘ladi. Natijada:

- CO₂ emissiyasi 20–25 % kamayadi;
- NO_x, CO va CH uglevodorodlar miqdori pasayadi;
- Havoni ifloslantirish kamayadi;
- Shovqin darajasi past bo‘ladi.

Shu bois gazlashtirish ekologik talablarni bajarishda muhim omil hisoblanadi.

I.3. Texnik zarurat.

Gaz yoqilg‘isining oktan soni yuqori bo‘lgani sababli dvigatel yanada barqaror ishlaydi. Metan yonganda dvigatel detonasiyasi kamayadi va uning ishlash muddati uzayadi. Bundan tashqari:

- moy ifloslanishi sekinlashadi;
- dvigatel konstruksiyasi kamroq yeyiladi;
- ishlash silliqiligi oshadi;

I.4. Energiya xafsizligi.

Ko‘plab davlatlarda gaz resurslari neftga nisbatan ko‘proq. Yurimizda ham tabiiy gaz

zaxiralari katta bo'lgani sababli, avtomobillarni gazga o'tkazish energiya mustaqilligini oshiradi.

II. Transportni gazlashtirish tizimlarining rivojlanish bosqichlari.

Transportni gazlashtirish jarayonining rivojlanish bosqichlari quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Texnik tayyorlik va infratuzilma yaratish: Gazlashtirilgan transport vositalari uchun maxsus uskunalar va gaz to'liq yoqish tizimlari o'rnatilishi zarur. Shuningdek, CNG yoqilg'isini taqdim etadigan stansiyalarni qurish va transportni gazlashtirish uchun zarur infratuzilma rivojlantirilishi kerak.

Transport vositalarini modifikatsiya qilish: Odatda, gazlashtirish jarayoni transport vositalarining dvigatel tizimi, yoqilg'i tizimi va boshqaruv tizimiga o'zgartirishlar kiritishni talab qiladi. Bu o'zgarishlar malakali mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi.

Tizimni kengaytirish va rivojlantirish: Gazlashtirilgan transport vositalarini kengaytirish va ko'paytirish uchun davlat tomonidan rag'batlantiruvchi siyosat va subsidiyalar joriy etilishi kerak. Bundan tashqari, CNG stansiyalarini ko'paytirish va ularni butun mamlakat bo'ylab tarqatish muhim. Transport vositalarini gazga o'tkazish texnologiyasi bir necha bosqichni bosib o'tgan. Bugungi kunda 1–6 avlod gaz ballon uskunalari ishlab chiqarilgan.

Birinchi avlod GBO: Mexanik boshqaruvli, karbyuratorli avtomobillar uchun mo'ljallangan; Aralash gaz-yoqilg'i tizimi; Samaradorlik past; Emissiya nazorati deyarli yo'q.

Ikkinchi avlod GBO: Elektron boshqaruv tizimining joriy etilishi; Gaz taqsimoti yaxshiroq boshqarilgan; CO emissiyasi kamaygan.

Uchinchi avlod GBO: Inyeksion tizimlar bilan mos; Gaz oqimi elektron boshqariladi; Yonilg'i sarfi optimallasadi.

To'rtinchi avlod GBO: Eng keng tarqalgan avlod; Har bir tsilindrga alohida gaz purkash; Avtomobilning ishlash dinamikasi benzina yaqin; Ekologik ko'rsatkichlar juda yaxshi.

Beshinchi avlod GBO: Suv holatiga yaqinlashtirilgan fazada gaz purkash; Yevropa ekologik talablariga mos; Tezkor boshqaruv moduli.

Oltinchi avlod GBO: To'liq raqamli boshqaruv; Minor xarajatlar, yuqori samaradorlik; Gazni to'g'ridan-to'g'ri dvigatelning yonish kamerasiga yuborish.

Gazlashtirish texnologiyasi har bir avlodda yanada takomillashib borib, tejamkorlik va ekologik tozalikni oshirdi.

III. Yurtimizda transport vositalarini gazlashtirish jarayoni.

Transport vositalarini gazlashtirish jarayoni yurtimizda nafaqat ekologik, balki iqtisodiy jihatdan ham muhim o'rin tutadi. So'nggi yillarda gazlashtirish texnologiyasi (xususan, transport vositalarini gazlashtirish) ko'plab mamlakatlar, shu jumladan, Yurtimizda ham energiya samaradorligini oshirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va neft mahsulotlariga bo'lgan ihtiyojini kamaytirish maqsadida joriy etilmoqda. Transport vositalarini gazlashtirish jarayoni nafaqat iqtisodiy va ekologik afzalliklarni ta'minlashga yordam beradi, balki ichki energiya resurslaridan samarali foydalanishni ham qo'llab-quvvatlaydi.

Yurtimizda so'nggi yillarda transport vositalarini gazlashtirish bo'yicha Markaziy Osiyoda yetakchi davlatlardan biridir. Transportda gazdan foydalanish nafaqat iqtisodiy, balki ekologik foyda ham bermoqda. Yurtimizda gazlashtirish jarayoni quyidagi ishlar olib borildi shu jumladan:

- metan (CNG) zapravkalari qurildi;
- shahar transportining katta qismi metanga o'tkazildi;
- yangi avtobuslar va taksilarning aksariyati zavoddan gaz tizimi bilan chiqmoqda;
- gaz ballonlarini sertifikatlash va sinovdan o'tkazish tizimi yo'lga qo'yildi.

IV. Gazlashtirishning afzalliklari va mavjud muammolari.

Afzalliklari. Gazlashtirish texnologiyasining afzalliklari ko'p jihatdan uning iqtisodiy samaradorligi, ekologik tozaligi va energiya ishlab chiqarishdagi moslashuvchanligi bilan bog'liq. Gazlashtirish, ko'pincha energiya ishlab chiqarish, kimyo sanoati va chiqindi materiallarni qayta ishlash sohalarida qo'llaniladi. Yoqilg'i xarajatlari 40–60% gacha kamayadi. Dvigatel resursi oshadi. Havoga chiqariladigan zararli modda kam. Transport tizimining barqarorligi ta'minlanadi.

Muammolari: Gazlashtirish jarayonining samaradorligini va ekologik xavfsizligini oshirish uchun texnologiyalarni rivojlantirish va yangi innovatsiyalarni qo'llash zarur. Shuningdek, ekologik muammolarni bartaraf etish, iqtisodiy jihatdan raqobatbardosh bo'lish va texnologiyalarning barqarorligini ta'minlash uchun samarali yechimlar izlash muhimdir. Ba'zi hududlarda zapravka stansiyalari yetishmasligidir. Texnik

xizmat ko'rsatishning malakali mutaxassislariga bog'liq bo'ladi. Ba'zi eski avtomobillarda moslash jarayoni qiyin kechadi. Gaz balloni foydalanish muddatini nazorat qilish zarurligi.

Xulosa

Xulosadan ma'lum bo'ladiki, transport vositalarini gazlashtirish iqtisodiy samaradorlikni oshirish, ekologik muhitni tozalash va energiya resurslaridan oqilona foydalanishning eng ishonchli yo'llaridan biridir. Gaz yoqilg'isi bilan ishlovchi transport tizimi dunyo miqyosida tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda va yurtimizda amaliyoti ham bu jarayonning samarali va istiqbolli ekanini tasdiqlab bermoqda.

Kelajakda gazlashtirish texnologiyalarini modernizatsiya qilish, xavfsizlik standartlarini takomillashtirish va gaz ta'minoti infratuzilmasini kengaytirish transport sohasining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Transport vositalarini gazlashtirish jarayonini kengaytirish va rivojlantirish orqali mamlakatimizda nafaqat energiya samaradorligini oshirish, balki atrof-muhitni ifloslanishdan saqlash, transport xarajatlarini kamaytirish va global issiqlikni oldini olishga hissa qo'shish mumkin. Shuningdek, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, subsidiyalar va rag'batlantirish siyosatining amalga oshirilishi transportni gazlashtirishning rivojlanishida muhim omil bo'ladi. Bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mamlakatning energetik xavfsizligini ta'minlashga, transport sektorini modernizatsiya qilishga va barqaror iqtisodiy o'sishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekistan davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekistan Respublikasi Prezidentining lavozimiga kirishish tantalali marosimiga bagishlangan Oliy Majlis palatalarining kushma majlisidagi nutki. - T.: "O'zbekiston", 2016. -56 b.
2. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish buyicha Xarakteristikalar strategiyasi tugrisida. 2017 yil 7 fevral, PF-4947-son farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 10-fevral 2007-yildagi 30-sonli "Avtomobillarni gaz bilan to'ldirish kompressor stantsiyalari va avtomobillarga gaz quyish stantsiyalari shaxobchalarini rivojlantirish hamda avtotransport vositalarini suyuqlashtirilgan va siqilgan gazga bosqichma-bosqich o'tkazish chora-tadbirlari to'g'risidagi" qarori.
4. Ichki yonuv dvigatellari nazariyasi asoslari-O.O.Daminov; Toshkent 2022

5. Ichki yonuv dvigatellari- M.M.Fayziyev, M.M.Miryunusov, M.M.Orifjanov, B.I.Bozorov; “Turon-Iqbol”,2007
6. Transport vositalarda ishlatiladigan eksploatatsion materiallar- Z.X.Alimova, Darslik; Toshkent-2019
7. Ichki yonuv dvigatellari uchun yonilg‘ini faollashtirish moslamasini yaratish va o‘lchamlarini asoslash.-Z.U.Muxammadjanov, Monografiya;Andijon-2025
8. “O‘zbekiston transport tizimini ekologik tozalash va energiya samaradorligini oshirish”. O. Abduvohidov, (2020). O‘zbekistondagi energetika va ekologiya tizimi bo‘yicha maqola
9. Shokirov O. G‘. (2023). Haydovchiga yordamchi innovatsion tizimlar uchun bosh harakati bilan ko‘z imo ishoralari tahlil qilish. Mexanika va texnologiya ilmiy jurnali, maxsus son 2023, № 2 (5). 131-138. [ttps://api](https://api).
10. Ozod G‘aybulla o‘gli, S., & Sobirjon o‘g‘li, M. S. (2024). Innovatsion texnologiyalarni hisobga olgan holda, haydash xatti-harakatlarini boshqarish samaradorligini oshirish. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 39(1), 180-184.
11. “Energetika va ekologiya” (O‘zbekiston Respublikasi, 2020) - Bu qo‘llanma energetika va ekologiya sohasidagi asosiy tushunchalar, jumladan, transportni gazlashtirish texnologiyalarini muhokama qiluvchi o‘quv adabiyoti sifatida qaraladi.
12. “Transport va ekologik xavfsizlik” (O‘zbekiston, 2022) - Bu o‘quv qo‘llanma transportni ekologik toza qilish texnologiyalari, jumladan, gazlashtirish jarayoniga bag‘ishlangan.
13. Internet saytlar:<https://www.iea.org> – International Energy Agency (IEA)
<https://www.iea.org/topics/transport>

**INGLIZ TILINI O'RGANISHDAGI PSIXOLOGIK TO'SIQLAR VA ULARNI
PEDAGOGIK AMALIYOTDA BARTARAF ETISH YO'LLARI****G'aniyeva Madina Muhammad qizi**

SamDChTI Xorijiy til va adabiyoti: Ingliz tili yo'nalishi bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilini o'rganish jarayonida yuzaga keladigan psixologik to'siqlar tahlil qilinadi. Ularni pedagogik amaliyotda bartaraf etishning samarali yo'llari, jumladan, motivatsiyani oshirish, xavotirni kamaytirish va o'quv muhitini optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar ilgari suriladi. Tadqiqot xorijiy tillarni o'rganish samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Аннотация: В данной статье анализируются психологические барьеры, возникающие в процессе изучения английского языка. Предложены эффективные способы их преодоления в педагогической практике, включая повышение мотивации, снижение тревожности и оптимизацию учебной среды. Исследование направлено на повышение эффективности изучения иностранных языков.

Annotation: This article analyzes psychological barriers encountered during English language acquisition. Effective methods for overcoming them in pedagogical practice, including increasing motivation, reducing anxiety, and optimizing the learning environment, are proposed. The research aims to enhance the effectiveness of foreign language learning.

Kalit so'zlar

psixologik to'siqlar; ingliz tili; motivatsiya; xavotir; pedagogik amaliyot; til o'rganish; o'quv muhiti; samaradorlik

KIRISH

Globalizm sharoitida xorijiy tillarni, xususan, ingliz tilini bilish shaxsning muvaffaqiyatli faoliyati va karyerasi uchun muhim omilga aylanib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi "Xorijiy tillarni o'rganish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi PQ-5117-son Qarori ushbu yo'nalishdagi davlat siyosatining ustuvorligini belgilab bergan edi¹. Biroq, ta'lim

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son "Xorijiy tillarni o'rganish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. – Toshkent, 2021.

jarayonida o'quvchilar ko'plab qiyinchiliklarga, jumladan, psixologik to'siqlarga duch kelishlari sir emas. Bu to'siqlar til o'rganish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, ingliz tilini o'rganishdagi psixologik to'siqlarni chuqur o'rganish, ularning sabablarini aniqlash va pedagogik amaliyotda bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammolardan hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, til o'rganishdagi psixologik omillarga e'tibor bermaslik o'qitish metodikalarining samarasizligiga olib kelishi mumkin. Ko'plab tadqiqotchilar, jumladan, Akramov va Karimova o'quvchilarning til o'rganishga bo'lgan ichki munosabati va his-tuyg'ulari jarayonning muvaffaqiyatida hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlaganlar². Ushbu maqola ingliz tilini o'rganish jarayonida uchraydigan psixologik to'siqlar diagnostikasi va ularni pedagogik amaliyotda bartaraf etishning innovatsion usullarini nazariy va amaliy jihatdan asoslashga qaratilgan. Tadqiqotning maqsadi – ingliz tilini o'rganishdagi psixologik to'siqlarni aniqlash, ularning kelib chiqish sabablarini tahlil qilish va ularni samarali bartaraf etish bo'yicha pedagogik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yilgan: ingliz tilini o'rganishdagi asosiy psixologik to'siqlarni nazariy jihatdan o'rganish; ushbu to'siqlarning o'quvchilarning til o'rganish motivatsiyasi va samaradorligiga ta'sirini tahlil qilish; psixologik to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan pedagogik metod va texnologiyalarni ishlab chiqish hamda ularning samaradorligini baholash. Muammo tarixiga nazar tashlansa, til o'rganish psixologiyasi XX asrning o'rtalaridan boshlab faol o'rganila boshlangan. Stevick (1976) va Krashen (1985) kabi olimlar xorijiy tillarni o'rganishda shaxsiy omillar, ayniqsa, affektiv filtr tushunchasini ilgari surganlar³. Bu filtr o'quvchining ichki holati, xavotiri va o'ziga ishonchsizligi natijasida til o'zlashtirish jarayoniga to'sqinlik qilishini nazarda tutadi. Keyinchalik, Horwitz, Horwitz va Cope (1986) til o'rganishdagi xavotirni alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganib, uning turli ko'rinishlarini va o'quv jarayoniga ta'sirini ochib berganlar⁴. O'zbekiston sharoitida ham ushbu muammo bo'yicha Ahmadjonova va Shodiyev kabi tadqiqotchilarning ishlari diqqatga sazovordir. Ularning tadqiqotlari mahalliy kontekstda psixologik to'siqlarning o'ziga xos xususiyatlarini yoritishga xizmat qiladi⁵.

2 Akramov U.A., Karimova L.M. Xorijiy til ta'limida motivatsiya va shaxs psixologiyasi // Xorijiy tillar ta'limi. – 2022. – No3. – B. 67-72.

3 Krashen S.D. The Input Hypothesis: Issues and Implications. – New York: Longman, 1985. – 112 p.

4 G'oziyev E.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Noshir, 2010. – 480 b.

5 Horwitz E.K., Horwitz M.B., Cope J. Foreign Language Anxiety // The Modern Language Journal. – 1986. – Vol. 70, No2. – P. 125-132.

ASOSIY QISM

Ingliz tilini o'rganish jarayonida o'quvchilar duch keladigan psixologik to'siqlar turli shakllarda namoyon bo'ladi va ularning o'rganish samaradorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu to'siqlarni tushunish va bartaraf etish uchun tadqiqotimizda tizimli yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodlariga qiyosiy tahlil, sintez, induktiv va deduktiv usullar, shuningdek, pedagogik kuzatuv va so'rovnomalar kiritildi⁶. Xususan, til o'rganishdagi psixologik to'siqlarni aniqlash uchun Toshkent shahridagi bir nechta umumiy o'rta ta'lim maktablari va oliy ta'lim muassasalari talabalari va o'qituvchilari o'rtasida anonim so'rovnomalar o'tkazildi. So'rovnomada jami 300 nafar o'quvchi va 50 nafar o'qituvchi ishtirok etdi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, ingliz tilini o'rganishdagi eng keng tarqalgan psixologik to'siqlar orasida til o'rganish xavotiri (Foreign Language Anxiety), motivatsiyaning pastligi, o'ziga ishonchsizlik va xato qilishdan qo'rqish ustuvor o'rin egallaydi⁷. Til o'rganish xavotiri bu – o'quvchida xorijiy tilni o'rganish yoki undan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan o'ziga xos qo'rquv yoki tashvish hissi. Bu holat o'quvchining darslarda faol ishtirok etishiga, o'z fikrlarini ifodalashiga va yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishiga to'sqinlik qiladi. Masalan, so'rovnomada ishtirok etgan o'quvchilarning qariyb 65% i sinfda ingliz tilida gapirishdan o'zlarini noqulay his qilishlarini, 40% i esa noto'g'ri gapirib qo'yishdan xijolat tortishlarini bildirganlar. Motivatsiyaning pastligi esa ko'pincha tilni o'rganishning ahamiyatini to'la tushunmaslik, o'quv materiallarining zerikarli bo'lishi yoki tezkor natijalarga erisha olmaslikdan kelib chiqadi⁸.

O'ziga ishonchsizlik to'siqlarning yana bir muhim qismidir. Ba'zi o'quvchilar o'zlarining til o'rganish qobiliyatlariga shubha bilan qarashadi, natijada ular hatto oddiy vazifalarni bajarishda ham qiynalishadi. Xato qilishdan qo'rqish esa ko'pincha sinfda faol muloqotga kirishishga to'sqinlik qiladi, chunki o'quvchilar xatoliklari uchun tanqid qilinishdan yoki masxara qilinishdan cho'chidi. Misol uchun, "Aytsam noto'g'ri gapiramanmi?" kabi fikrlar o'quvchining nutq faoliyatini cheklab qo'yadi. Pedagogik amaliyotda ushbu psixologik to'siqlarni bartaraf etishning bir qancha samarali yo'llari mavjud. Birinchidan, o'quvchilar motivatsiyasini oshirish uchun ularning shaxsiy qiziqishlariga mos keladigan o'quv materiallari va interaktiv mashg'ulotlar joriy etilishi lozim. Masalan, o'yin texnologiyalari, loyiha ishlari va real hayotiy vaziyatlarga

⁸ Pinter A. Teaching Young Language Learners. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 208 p.

Learning and Sustainable Innovation

asoslangan kommunikativ topshiriqlar o'quvchilarni faollashtirishi mumkin⁹. Aytaylik, o'quvchilarga biror mavzu bo'yicha kichik tadqiqot o'tkazib, natijalarini ingliz tilida taqdim etish topshirig'i berilishi, ularning ijodiy va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirib, shu bilan birga tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Ikkinchidan, til o'rganish xavotirini kamaytirish uchun xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish muhimdir. O'qituvchi xatoliklarni ta'lim jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilib, o'quvchilarni xato qilishdan qo'rqmaslikka undashi kerak. Misol uchun, bir tadqiqotda, o'qituvchilarning ijobiy munosabati va xatolarni tuzatishda konstruktiv yondashuvi o'quvchilarning sinfdagi faolligini sezilarli darajada oshirishi aniqlangan¹⁰. "Men xato qilsam, o'qituvchim meni tushunadi va to'g'ri yo'nalish beradi" degan ishonch o'quvchini yanada dadilroq harakat qilishga undaydi. Shuningdek, o'z-o'zini baholash va tengdoshlar tomonidan baholash kabi metodlar ham o'quvchilarning xavotirini kamaytirishga yordam beradi.

Uchinchidan, o'ziga ishonchsizlikni bartaraf etish uchun o'quvchilarga kichik, ammo erishish mumkin bo'lgan maqsadlar qo'yish va ularning har bir muvaffaqiyatini e'tirof etish zarur. Bu jarayonda o'qituvchining o'quvchilarga psixologik qo'llab-quvvatlashi nihoyatda muhim. Masalan, "Sen buni uddalay olasan, faqat ozgina harakat qilish kerak" kabi rag'batlantiruvchi so'zlar o'quvchilarning o'ziga ishonchini mustahkamlaydi. Bundan tashqari, o'quvchilarni juftlikda yoki kichik guruhlarda ishlashga undash ham psixologik bosimni kamaytiradi va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Guruhdagi ish o'quvchilarga o'zaro yordam berish va bir-birlarining xatolarini tuzatish imkoniyatini beradi, bu esa ularning tilni o'rganishga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi.

To'rtinchidan, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ham psixologik to'siqlarni yengishda muhim rol o'ynashi mumkin. Interaktiv dasturlar, mobil ilovalar va onlayn platformalar o'quvchilarga tilni qiziqarli va erkin muhitda o'rganish imkoniyatini beradi¹¹. Virtual reallik yoki kengaytirilgan reallik texnologiyalari yordamida yaratilgan sun'iy muhitlar o'quvchilarga realistik muloqot holatlarini simulyatsiya qilishga va o'zlarining til ko'nikmalarini amalda qo'llashga imkon beradi, bu esa xavotirni kamaytiradi va o'ziga ishonchni oshiradi. Shuningdek, audioseviching (Audio-Lingual Method) kabi eskirgan usullardan voz kechib, kommunikativ metod (Communicative Language Teaching) kabi yangi yondashuvlarni qo'llash zarur. So'z

9 Hadfield J. Classroom Activities Series: Elementary. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 128 p.

10 Brown H. D. Principles of Language Learning and Teaching. 6th ed. – White Plains, NY: Pearson Education, 2014. – 416 p.

boyligini oshirishda esa kontekstual o'qitish va lug'at yodlashning turli usullaridan, masalan, mnemonik usullardan foydalanish tavsiya etiladi.

O'qituvchilarning malakasini oshirish va ularni psixologik-pedagogik bilimlar bilan qurollantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda differensial yondashuvni qo'llay olishi kerak. Ba'zi o'quvchilar vizual, boshqalari esa audial yoki kinestetik o'rganish usulini afzal ko'rishadi. Har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos keladigan o'qitish usullarini qo'llash ularning o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi¹². Masalan, "role-play" (rol o'ynash) usuli o'quvchilarga real hayotiy vaziyatlarda tilni qo'llash imkonini beradi va shu bilan birga ularning o'ziga ishonchini oshiradi. "Storytelling" (hikoya qilish) kabi usullar esa o'quvchilarning ijodkorligini rivojlantirib, tilni yanada qiziqarli tarzda o'rganishlariga yordam beradi. Pedagogik amaliyotda bunday innovatsion metodlarni qo'llash, o'quvchilarning psixologik to'siqlarini samarali bartaraf etishga va ularning ingliz tilini o'rganishdagi muvaffaqiyatini ta'minlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Ingliz tilini o'rganishdagi psixologik to'siqlar, ya'ni til o'rganish xavotiri, motivatsiyaning pastligi, o'ziga ishonchsizlik va xato qilishdan qo'rqish o'quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada pasaytirishi mumkin. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ushbu to'siqlar o'quvchilarning faolligi va til o'zlashtirish tezligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu to'siqlarni bartaraf etish uchun pedagogik amaliyotda bir qator samarali yo'llar mavjud. Bularga, birinchidan, o'quvchilarning qiziqishlariga mos, interaktiv va kommunikativ o'qitish metodlarini (masalan, loyiha ishlari, rol o'yinlari) joriy etish orqali motivatsiyani oshirish; ikkinchidan, xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish, bunda xatoliklar ta'limning tabiiy qismi sifatida qabul qilinib, o'quvchilar rag'batlantiriladi; uchinchidan, o'ziga ishonchsizlikni yengish uchun erishish mumkin bo'lgan maqsadlar qo'yish va kichik muvaffaqiyatlarni ham e'tirof etish; to'rtinchidan, zamonaviy axborot texnologiyalari va raqamli resurslardan samarali foydalanish kiradi.

Kelgusidagi tadqiqotlar ushbu psixologik to'siqlarning turli yosh guruhlariga ta'sirini yanada chuqur o'rganishga, shuningdek, madaniy omillarning til o'rganishdagi psixologik jarayonlarga ta'sirini aniqlashga qaratilishi mumkin. O'zbekistonning ko'p

millatli va ko'p tilli kontekstida har bir mintaqa yoki etnik guruh uchun o'ziga xos psixologik to'siqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha maxsus dasturlarni ishlab chiqish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu, o'z navbatida, til ta'limining umumiy sifatini oshirib, mamlakatimizda xorijiy tillarga bo'lgan ehtiyojni qondirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son "Xorijiy tillarni o'rganish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. – Toshkent, 2021.
2. Akramov U.A., Karimova L.M. Xorijiy til ta'limida motivatsiya va shaxs psixologiyasi // Xorijiy tillar ta'limi. – 2022. – No3. – B. 67-72.
3. Krashen S.D. The Input Hypothesis: Issues and Implications. – New York: Longman, 1985. – 112 p.
4. G'oziyev E.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Noshir, 2010. – 480 b.
5. Horwitz E.K., Horwitz M.B., Cope J. Foreign Language Anxiety // The Modern Language Journal. – 1986. – Vol. 70, No2. – P. 125-132.
6. Pinter A. Teaching Young Language Learners. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 208 p.
7. Hadfield J. Classroom Activities Series: Elementary. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 128 p.
8. Brown H. D. Principles of Language Learning and Teaching. 6th ed. – White Plains, NY: Pearson Education, 2014. – 416 p.
9. Abdullayeva N.Q. Raqamli ta'lim muhitida til o'rganishdagi innovatsion usullar // Ta'lim texnologiyalari. – 2023. – No5. – B. 80-86.
10. Littlewood W. Task-Based Language Teaching and Learning in the Context of Second Language Acquisition // The Cambridge Handbook of Second Language Acquisition. – Cambridge University Press, 2017. – P. 165-181.

The Role of Physical Education in the Professional Activity of Future Nurses

Physical Education Teacher of Surkhandarya Regional Medical College

Asatxonova Dilshoda Azimjon qizi

Abstract. This article highlights the role and importance of physical education in the professional activities of future nurses. It explains that nursing requires physical endurance, strength, agility, and emotional stability in daily work. The article analyzes how regular physical exercise helps prevent occupational fatigue, strengthen health, and improve work efficiency. It also emphasizes the significance of physical education in promoting a healthy lifestyle. The conclusion states that physical education is an essential factor in effectively preparing future nurses for their professional careers.

Keywords: Physical education, nursing, professional activity, physical fitness, endurance, healthy lifestyle, occupational fatigue, stress resistance, medical education, health promotion.

Bo'lajak hamshiralarning kasbiy faoliyatida jismoniy tarbiyaning o'rni

Surxondaryo viloyati tibbiyot texnikumi Jismoniy tarbiya o'qituvchisi:

Asatxonova Dilshoda Azimjon qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak hamshiralarning kasbiy faoliyatida jismoniy tarbiyaning o'rni va ahamiyati yoritilgan. Hamshiralalar mehnat faoliyati jarayonida jismoniy chidamlilik, kuch, tezkorlik hamda ruhiy barqarorlik talab etilishi asoslab berilgan. Jismoniy mashqlar orqali kasbiy charchoqning oldini olish, sog'liqni mustahkamlash va ish unumdorligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, sog'lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy tarbiyaning ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Maqolada jismoniy tarbiya bo'lajak hamshiralarni kasbiy faoliyatga samarali tayyorlashning muhim omili ekanligi xulosa qilingan.

Kalit so'zlar: Jismoniy tarbiya, hamshiralik ishi, kasbiy faoliyat, jismoniy tayyorgarlik, chidamlilik, sog'lom turmush tarzi, kasbiy charchoq, stressga bardoshlilik, tibbiyot ta'limi, sog'liqni mustahkamlash..

Muammoning dolzarbligi. Jismoniy tarbiya, hamshiralik ishi, kasbiy faoliyat, jismoniy tayyorgarlik, chidamlilik, sog'lom turmush tarzi, kasbiy charchoq, stressga bardoshlilik, tibbiyot ta'limi, sog'liqni mustahkamlash. Jismoniy tarbiya, hamshiralik ishi, kasbiy faoliyat, jismoniy tayyorgarlik, chidamlilik, sog'lom turmush tarzi, kasbiy charchoq, stressga bardoshlilik, tibbiyot ta'limi, sog'liqni mustahkamlash.

Tadqiqotdan maqsad. Mazkur tadqiqotning maqsadi — bo‘lajak hamshiralarning kasbiy faoliyatida jismoniy tarbiyaning o‘rni va ahamiyatini aniqlash, jismoniy mashg‘ulotlarning ularning jismoniy tayyorgarligi, kasbiy chidamliligi hamda sog‘lig‘ini mustahkamlashga ta’sirini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Shuningdek, tadqiqot davomida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini takomillashtirish orqali bo‘lajak hamshiralarni kasbiy faoliyatga samarali tayyorlash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ham ko‘zda tutiladi.

Kirish. Bugungi kunda sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish, aholiga sifatli tibbiy xizmat ko‘rsatish va malakali kadrlar tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda hamshiralalar muhim o‘rin tutadi, chunki ular bemorlar bilan bevosita muloqotda bo‘lib, davolash va parvarish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Hamshiralik kasbi yuqori mas’uliyat, kasbiy bilim va amaliy ko‘nikmalar bilan bir qatorda yetarli darajada jismoniy tayyorgarlikni ham talab etadi.

Tibbiyot texnikumlarida ta’lim olayotgan bo‘lajak hamshiralarni har tomonlama yetuk mutaxassis sifatida shakllantirishda jismoniy tarbiya fanining ahamiyati katta. Chunki hamshiralik faoliyati doimiy harakat, uzoq vaqt tik turish, bemorlarni ko‘tarish va turli muolajalarni bajarish bilan bog‘liq. Bu esa organizmga ma’lum darajada jismoniy yuklama beradi. Shuning uchun ta’lim jarayonidayoq talabalarning jismoniy chidamliligini oshirish, sog‘lig‘ini mustahkamlash va kasbiy faoliyatga moslashtirish muhim vazifa hisoblanadi.

Mazkur maqolada bo‘lajak hamshiralarning kasbiy faoliyatida jismoniy tarbiyaning o‘rni, uning sog‘liqni saqlash va kasbiy samaradorlikni oshirishdagi ahamiyati yoritiladi.

Asosiy qism

Hamshiralik kasbi nafaqat bilim va ko‘nikmalarni, balki jismoniy chidamlilik, kuch va tezkorlikni ham talab qiladi. Kasbiy faoliyat davomida hamshiralalar bemorlarni ko‘tarish, yotqizish yoki harakatlantirish, uzoq vaqt tik oyoqda ishlash, turli tibbiy protseduralarni bajarish kabi vazifalarni bajaradi. Agar hamshira yetarli jismoniy tayyorgarlikka ega bo‘lmasa, u tez charchaydi, mushaklar va umurtqa pog‘onasida og‘riq paydo bo‘ladi, natijada kasbiy samaradorligi pasayadi.

Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari mushaklarni mustahkamlash, yurak-qon tomir va nafas olish tizimining faoliyatini yaxshilash orqali bo‘lajak hamshiralarni kasbiy

faoliyatga tayyorlaydi. Muntazam jismoniy faollik ular uchun chidamlilikni oshirish, kasbiy charchoqni kamaytirish va sog'lig'ini mustahkamlash imkonini beradi. Ayniqsa, to'g'ri gavda tutish, og'ir yukni ko'tarish va bemorni

harakatlantirish texnikasini mashq qilish bo'yicha jismoniy tarbiya mashg'ulotlari juda muhimdir.

Bundan tashqari, jismoniy tarbiya ruhiy barqarorlikni ta'minlashda ham katta ahamiyatga ega. Tibbiyot xodimlari ko'pincha stressli vaziyatlarda ishlaydi. Sport va jismoniy mashqlar asab tizimini mustahkamlaydi, kayfiyatni ko'taradi va ish qobiliyatini oshiradi. Jamoaviy sport mashg'ulotlari esa hamkorlik, intizom va mas'uliyat hissini rivojlantiradi, bu esa tibbiy jarayonlarda samarali ishlashga yordam beradi.

Shuningdek, jismoniy tarbiya sog'lom turmush tarzini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bo'lajak hamshira o'zining sog'lom hayot tarzini saqlasa, bemorlarga ham bu borada to'g'ri tavsiyalar bera oladi. Bu esa sog'liqni targ'ib qilish va profilaktik ishlarni samarali amalga oshirishga imkon yaratadi.

Natijada, jismoniy tarbiya bo'lajak hamshiralarni kasbiy faoliyatga nafaqat jismoniy, balki ruhiy jihatdan ham tayyorlashda muhim vosita hisoblanadi. Ular uchun bu mashg'ulotlar kasbiy chidamlilikni oshirish, kasbiy kasalliklarning oldini olish va ish samaradorligini ta'minlashga yordam beradi.

Tadqiqot usullari va materiallari

Tadqiqot

materiallari:

Mazkur tadqiqot Surxondaryo viloyati tibbiyot texnikumida o'qiyotgan bo'lajak hamshiralarda olib borildi. Tadqiqotda turli kurslarda tahsil olayotgan 1-3 kurs o'quvchilari ishtirok etdi. Tadqiqot materiallari sifatida talabalar jismoniy tayyorgarligi, kasbiy faoliyatga tayyorgarligi va sog'lig'i bo'yicha ma'lumotlar yig'ildi. Shu bilan birga, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining talabalarga ta'siri o'rganildi.

Tadqiqot usullari:

1. Empirik usullar:

- **So'rovnoma va anketalar** orqali talabalar jismoniy faoliyati, mashg'ulotlarga qiziqishi va kasbiy chidamliligi haqida ma'lumot yig'ildi.
- **Kuzatish** usuli orqali jismoniy mashg'ulotlar davomida talabalar faoliyati va mashqlarni bajarish sifatini tahlil qilish amalga oshirildi.

2. Eksperimental usullar:

- Talabalar guruhlariga bo'linib, jismoniy tarbiya mashg'ulotlari oldi va keyingi davrda ularning jismoniy tayyorgarligi va chidamliligi o'lchandi.

3. **Tahliliy va solishtirma usullar:**

- Olingan natijalar bo'yicha jismoniy mashg'ulotlar oldi va keyingi natijalar solishtirilib, mashg'ulotlarning samaradorligi baholandi.

4. **Adabiyotlarni o'rganish:**

- Jismoniy tarbiya, hamshiralik kasbi va kasbiy faoliyatda sog'lom turmush tarzi bo'yicha ilmiy maqolalar va qo'llanmalar tahlil qilindi.

Ushbu usullar yordamida bo'lajak hamshiralarni jismoniy tayyorgarligi va kasbiy faoliyatdagi samaradorligini oshirishda jismoniy tarbiyaning o'rnini aniqlash imkoniyati yaratildi.

Xulosa. Bo'lajak hamshiralarning kasbiy faoliyatida jismoniy tarbiya muhim o'rin tutadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, muntazam jismoniy mashqlar talabalarni jismoniy va ruhiy jihatdan mustahkamlash, chidamliligini oshirish hamda kasbiy faoliyatga tayyorlashda samarali vosita hisoblanadi.

Jismoniy tarbiya orqali mushaklar va umurtqa pog'onasi mustahkamlanadi, yurak-qon tomir tizimi faoliyati yaxshilanadi, stressga bardoshlilik va ish samaradorligi oshadi. Bundan tashqari, jismoniy tarbiya bo'lajak hamshiralarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga, kasbiy charchoq va kasalliklarning oldini olishga yordam beradi.

Shu bois, tibbiyot texnikumlarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga alohida e'tibor qaratish, ularni kasbiy tayyorgarlikning ajralmas qismi sifatida ko'rish zarur. Bu nafaqat talabalarni mustahkam sog'lom, balki malakali va samarali kasbiy faoliyat yuritishga tayyorlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyot ro'yxti.

1. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. — Toshkent: Oliy ta'lim uchun darslik, 2020.
2. Tibbiyot xodimlari uchun jismoniy tarbiya. — Toshkent: Ibn Sino nomidagi nashriyot, 2019.
3. Hamshiralik ishi asoslari. — Toshkent: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 2021.
4. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. Hamshiralik ta'limi va sog'lom turmush tarziga oid me'yoriy hujjatlar.
5. Valeologiya. — Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2018.
6. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. Jismoniy faollik va sog'liq bo'yicha tavsiyalar.
7. Ilmiy maqolalar va metodik qo'llanmalar (mahalliy va xorijiy jurnallar).

*Surxondaryo oilalarida shaxslararo munosabatlar jarayonida gender tenglikning
etnopsixologik xususiyatlari*

*Termiz davlat universiteti 1-bosqich talabasi
Toshboyeva Guljahon Toyir qizi
guljaxontoshboyeva5@gmail.com
Tel raqami:937212511*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Surxondaryo viloyati oilalarida shaxslararo munosabatlar jarayonida gender tenglikning etnopsixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda hududga xos milliy mentalitet, an'anaviy oila modeli, urf-odatlar va diniy qarashlarning erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar, ta'lim va axborot texnologiyalarining gender tenglikka bo'lgan munosabatni shakllantirishdagi o'rni ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari oiladagi shaxslararo munosabatlarni sog'lomlashtirish va gender tenglikni milliy qadriyatlar asosida rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: gender tenglik, etnopsixologiya, Surxondaryo oilalari, shaxslararo munosabatlar, oila psixologiyasi, milliy mentalitet, patriarxal oila, gender rollari.

Аннотация: В данной статье анализируются этнопсихологические характеристики гендерного равенства в процессе межличностных отношений в семьях Сурхандарьинской области. Исследование освещает влияние национального менталитета, традиционной модели семьи, обычаев и религиозных убеждений на взаимоотношения между мужчинами и женщинами. Также показана роль современных социальных изменений, образования и информационных технологий в формировании отношения к гендерному равенству. Результаты исследования служат для улучшения межличностных отношений в семье и развития гендерного равенства на основе национальных ценностей.

Ключевые слова: гендерное равенство, этнопсихология, семьи Сурхандарьинской области, межличностные отношения, семейная психология, национальный менталитет, патриархальная семья, гендерные роли.

Abstract: This article analyzes the ethnopsychological characteristics of gender equality in the process of interpersonal relations in families of the Surkhondaryo region. The study highlights the influence of the national mentality, traditional family model, customs and religious beliefs on the relationship between men and women. It also shows the role of modern social changes, education and information

technologies in shaping attitudes towards gender equality. The results of the study serve to improve interpersonal relations in the family and develop gender equality based on national values

Keywords: *gender equality, ethnopsychology, Surkhandarya families, interpersonal relations, family psychology, national mentality, patriarchal family, gender roles.*

Kirish: *Gender tenglik masalasi zamonaviy jamiyat rivojining muhim ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, u oiladagi shaxslararo munosabatlar orqali namoyon bo'ladi. Surxondaryo viloyati aholisi orasida saqlanib kelayotgan milliy an'analar, urf-odatlar va diniy qarashlar gender rollarining shakllanishida muhim etnopsixologik omil hisoblanadi. Shu sababli hudud oilalarida gender tenglik masalasini etnopsixologik nuqtayi nazardan o'rganish dolzarbdir.*

1. Surxondaryo oilalarining etnopsixologik xususiyatlari

Surxondaryo aholisi o'ziga xos mentalitetga ega bo'lib, quyidagi jihatlar bilan tavsiflanadi:

Katta-kichikka hurmat va avlodlararo ierarxiya;

Patriarxal oila modelining ustuvorligi;

Oila sha'ni va obro'siga yuqori baho berilishi;

Jamoatchilik fikrining shaxsiy qarorlarga ta'siri.

Bu xususiyatlar erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarda an'anaviy gender rollarining mustahkam saqlanishiga olib keladi.

2. Gender rollarining shakllanishi

Surxondaryo oilalarida:

Erkak – oilaning boshlig'i, ta'minotchi va qaror qabul qiluvchi;

Ayol – farzand tarbiyasi, uy-ro'zg'or ishlari va oilaviy muhitni saqlovchi sifatida qabul qilinadi.

Etnopsixologik jihatdan bu rollar ijtimoiy me'yor sifatida qabul qilinib, bolalikdan ongga singdiriladi. Natijada gender tenglik ko'proq formal emas, balki an'anaviy me'yorlar doirasida cheklangan holda namoyon bo'ladi.

3. Shaxslararo munosabatlarda gender tenglik

Oiladagi shaxslararo munosabatlarda gender tenglik quyidagicha namoyon bo'ladi:

Qaror qabul qilishda erkakning ustunligi;

Ayolning fikri ko'pincha bilvosita yoki maslahat tarzida inobatga olinishi;

Qaynona–kelin, aka–uka, opa–singil munosabatlarida ham gender stereotiplarining kuchli ta'siri.

Shu bilan birga, zamonaviy ta'lim va axborot texnologiyalari ta'sirida ayrim

oilalarda:

Er-xotin o'rtasida mas'uliyatni bo'lishish;

Ayolning ijtimoiy faolligi va mustaqilligiga ijobiy munosabat;

Farzand tarbiyasida otaning faol ishtiroki kuchayib bormoqda.

4. Gender tenglikka ta'sir etuvchi etnopsixologik omillar

Surxondaryo oilalarida gender tenglikka quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

Milliy an'analar va urf-odatlar;

Diniy qarashlarning kundalik hayot bilan uyg'unlashuvi;

Mahalla va qarindoshlik munosabatlari;

Ta'lim darajasi va urbanizatsiya jarayoni.

Bu omillar gender tenglikni to'liq rad etmasdan, uni milliy mentalitetga moslashgan shaklda qabul qilishga olib keladi.

5. Oila a'zolari orasidagi hurmat tushunchasi

Hurmat ko'pincha yoshi, holati va oiladagi roliga qarab belgilanadi.

Keksalar, er-xotin o'rtasidagi ierarxiya va "mehr-e'tibor" an'anaviy qadriyatlar orqali ifodalanadi.

Gender tenglik masalasi bu kontekstdagi hurmat va roli muvozanati orqali namoyon bo'ladi.

Bu qadriyatlar gender tenglikni psixologik darajada aloqa, hurmat va vakolat bo'yicha ko'rib chiqishga yordam beradi.

6. Ijobiy o'zgarishlar va tendensiyalar

Hozirgi kunda Surxondaryo oilalarida:

Ayollarning ta'lim olish imkoniyati ortmoqda

Qaror qabul qilish jarayonida ayollar ham faollashmoqda

Jamiyatda hamkorlik, tinglash va birgalikda yechim topish qadriyatlari kuchaymoqda

Bu tendensiyalar gender tenglik psixologik va amaliy jihatdan yaxshilanishiga olib kelmoqda.

Etnopsixologik holat

Surxondaryo oilalarida gender tenglikning etnopsixologik xususiyatlari quyidagilardan iborat:

-An'anaviy ijtimoiy rollar hali ham muhim

-Erkak va ayol psixologik roli farqlanadi, lekin o'zaro hurmat asosida birlashadi

-Konfliktlarni hal etishda yondashuvlar turlicha

-O'zgarishga ochiqlik va zamonaviy ta'lim bu jarayonni sezilarli darajada o'zgartirmoqda

Xulosa: *Surxondaryo viloyati oilalarida shaxslararo munosabatlar jarayonida gender*

Learning and Sustainable Innovation

tenglik masalasi etnopsixologik jihatdan murakkab va ko'p qirrali ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hudud oilalarida tarixan shakllangan milliy qadriyatlar, urf-odatlar, diniy qarashlar hamda ijtimoiy muhit erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarning mazmuni va shakliga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, patriarxal oila modelining ustuvorligi gender rollarining an'anaviy tarzda taqsimlanishiga olib kelib, shaxslararo munosabatlarda erkakning yetakchi, ayolning esa ko'proq bo'ysunuvchi rolini mustahkamlab kelmoqda.

Etnopsixologik nuqtayi nazardan qaralganda, Surxondaryo oilalarida gender tenglik tushunchasi g'arbona individualizm asosida emas, balki jamoaviylik, oila sha'ni va o'zaro mas'uliyat tamoyillari bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Ayolning oiladagi mavqei ko'pincha ochiq qaror qabul qilishdan ko'ra, bilvosita ta'sir, maslahat berish va murosaga asoslangan muloqot orqali ifodalanadi. Bu holat ayrim hollarda ayolning psixologik moslashuvchanligini kuchaytirsa-da, uning ijtimoiy va shaxsiy imkoniyatlarini cheklab qo'yishi mumkin.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida so'nggi yillarda Surxondaryo oilalarida gender tenglikka bo'lgan munosabatda ijobiy o'zgarishlar kuzatilayotgani aniqlandi. Xususan, ta'lim darajasining oshishi, ayollarning ijtimoiy faolligi, zamonaviy axborot vositalarining keng tarqalishi natijasida er-xotin o'rtasida o'zaro hurmat, mas'uliyatni bo'lishish va hamkorlik tamoyillari tobora mustahkamlanib bormoqda. Ayrim oilalarda farzand tarbiyasida otaning faol ishtiroki, ayol fikrining qaror qabul qilish jarayonida inobatga olinishi gender tenglikning amaliy ifodasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Xulosa qilib aytganda, Surxondaryo oilalarida gender tenglikni rivojlantirish jarayoni milliy mentalitet va etnopsixologik xususiyatlarni inobatga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Gender tenglikni an'anaviy qadriyatlarga zid qo'ymasdan, balki ularni to'ldiruvchi va mustahkamlovchi ijtimoiy mexanizm sifatida talqin etish muhimdir. Bu esa oilaviy munosabatlarning barqarorligi, psixologik sog'lom muhitning shakllanishi va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova, V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
2. G'oziyev, E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
3. Mardonov, M.M. Etnopsixologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2017.
4. Abdullayeva, M.R. Gender psixologiyasi. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2020.
5. Qurbonova, Z.Sh. O'zbek oilasida shaxslararo munosabatlar psixologiyasi. – Toshkent: Akademnashr, 2016.
6. Islom Karimov nomidagi O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Oila va gender masalalari. – Toshkent, 2019.

INNOVATIVE PUBLICATION

Journal of Effective

Vol.4 №2 (2026). February

innovativepublication.uz

Learning and Sustainable Innovation

7. *BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP). O'zbekistonda gender tenglik masalalari bo'yicha tahliliy hisobot. – Toshkent, 2021.*

8. *Xolmatova, M.A. Milliy mentalitet va ijtimoiy xulq-atvor. – Toshkent: Fan va jamiyat, 2018.*

PSIXOSOMATIKA VA SOMOTOPSIXIKA

Termiz davlat universiteti psixologiya yoʻnalishi 1- kurs magistranti
Ismoilova Zaynab Nortoji qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada psixosomatika va somatopsixika tushunchalarining nazariy asoslari, ularning oʻzaro farqi hamda amaliy ahamiyati yoritiladi. Ruhiiy omillarning jismoniy kasalliklarga taʼsiri va aksincha, jismoniy kasalliklarning psixik holatga taʼsiri misollar orqali tahlil qilinadi. Shuningdek, maktab psixologi faoliyatida ushbu yoʻnalishlarning ahamiyati ochib beriladi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы понятий психосоматики и соматопсихики, их различия и практическое значение. На примерах анализируется влияние психических факторов на физические заболевания и, наоборот, влияние физических заболеваний на психическое состояние. Также раскрывается важность этих областей в работе школьного психолога.

Abstract: This article discusses the theoretical foundations of the concepts of psychosomatics and somatopsychics, their differences and practical significance. The influence of mental factors on physical diseases and, conversely, the influence of physical diseases on the mental state is analyzed through examples. The importance of these areas in the work of a school psychologist is also revealed.

Kalit soʻzlar: psixosomatika, somatopsixika, stress, ruhiy zoʻriqish, psixik holat, somatik kasallik, oʻsmirlik davri.

Ключевые слова: психосоматика, соматопсихика, стресс, психический стресс, психическое состояние, соматическое заболевание, подростковый возраст.

Keywords: psychosomatics, somatopsychics, stress, mental stress, mental state, somatic disease, adolescence.

Kirish.

Zamonaviy psixologiya va tibbiyot inson organizmini yaxlit tizim sifatida koʻrib chiqadi. Inson ruhiyati va tanasi oʻzaro uzviy bogʻliq boʻlib, biridagi oʻzgarish ikkinchisiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Shu asosda ilm-fanda psixosomatika va somatopsixika yoʻnalishlari shakllangan. Mazkur yoʻnalishlar inson salomatligini kompleks yondashuv asosida tushuntirishga xizmat qiladi.

Psixosomatika (yunoncha psyche — ruh, soma — tana) ruhiy omillar taʼsirida yuzaga keladigan yoki kuchayadigan jismoniy kasalliklarni oʻrganadi. Bunda asosiy sabab

Learning and Sustainable Innovation

psixologik zo‘riqish, stress, ichki konflikt yoki uzoq davom etgan emotsional bosim hisoblanadi. Ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, surunkali stress vegetativ nerv tizimi faoliyatini buzadi, natijada ichki a‘zolar faoliyatida funksional o‘zgarishlar yuzaga keladi. Misol uchun maktabda 8-sinf o‘quvchisi nazorat ishlari paytida doimo qorin og‘rig‘idan shikoyat qiladi. Tibbiy tekshiruv jiddiy patologiyani aniqlamaydi. Psixologik suhbat davomida o‘quvchida yuqori darajadagi xavotir va muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rquv mavjudligi aniqlanadi. Demak, ruhiy zo‘riqish somatik simptom ko‘rinishida namoyon bo‘lmoqda. Bu klassik psixosomatik holatdir. Psixosomatikaga misol tariqasida quyidagilarni keltirishimiz mumkin.

- ✓ Bosh og‘rig‘i bu o‘zingizga e‘tibor qaratishingiz zarurligi haqidagi qat‘iy ogohlantirishdir.
- ✓ Asab qabul qilish organidir. U aloqa timsolidir. Asab tizimi kasalliklarida odamlar bilan muloqotda va atrof – muhitni qabul qilishda buzilishlar bo‘ladi.
- ✓ Quloq og‘rig‘i bu atrofdagilarning gapini eshitish va qabul qilishni istamaslik. Natijada ong ostidagi g azab va nafrat to‘planib, kasallanishga olib keladi.
- ✓ O‘g‘iz yangi fikrlar, g‘oyalarni qabul qilish timsolidir. Kichkina bolaning olamni tanishi nimadan boshlanishini kuzatib ko‘ring. U olamni tatib ko‘radi. Og‘izdagi muammolar yangi g‘oyalar va fikrlarni qabul qila olish qobiliyatining yo‘qligini aks ettiradi.

Somatopsixika — jismoniy kasalliklar yoki organizmdagi fiziologik o‘zgarishlar natijasida psixik holatning o‘zgarishini o‘rganadi. Bu jarayonda sabab jismoniy omil bo‘lib, natijada ruhiy o‘zgarish yuzaga keladi. Surunkali kasalliklar, gormonal buzilishlar yoki uzoq davom etgan jismoniy og‘riq inson kayfiyati va shaxsiy xususiyatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Somatopsixik holatlarga misol qilib surunkali kasallikdan keyingi depressiya, qalqonsimon bez kasalliklarida kayfiyat o‘zgarishi, kasalliklarida xavotir kuchayishi, kamqonlikda apatiya va loqaydliklarni keltirishimiz mumkin. 9-sinf o‘quvchisida surunkali kamqonlik mavjud. U tez charchaydi, dars jarayonida faol emas, tengdoshlari bilan muloqotdan qochadi. Vaqt o‘tishi bilan o‘zini past baholash va ishonchsizlik shakllanadi. Bu holatda jismoniy zaiflik psixik o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Mazkur jarayon somatopsixik ta’sirga misol bo‘la oladi.

Psixosomatik jarayonda ruhiy omillar jismoniy kasalliklarni keltirib chiqarsa, somatopsixik jarayonda aksincha, jismoniy kasallik psixik o‘zgarishlarga sabab bo‘ladi. Biroq real hayotda bu jarayonlar ko‘pincha o‘zaro bir-birini kuchaytirib boradi va yopiq doira hosil qiladi. Misol uchun, stress oshqozon kasalligini keltirib chiqaradi

(psixosomatika), oshqozon og‘rig‘i esa xavotirni yanada kuchaytiradi (somatopsixika). Maktab yoshidagi bolalarda emotsional zo‘riqishlar tez-tez somatik belgilar orqali namoyon bo‘ladi. Shuning uchun psixolog: tez-tez kasal bo‘ladigan bolalarning psixologik fonini tahlil qilishi; surunkali kasalligi bor o‘quvchilarda depressiv belgilarni erta aniqlashi; stressni boshqarish va relaksatsiya mashg‘ulotlarini tashkil etishi; ota-onalarga psixosomatik holatlar haqida psixologik tushuntirish berishi zarur. Ayniqsa o‘smirlik davrida emotsional beqarorlik yuqori bo‘lganligi sababli psixologik profilaktika ishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Psixosomatik muammo psixika va tana o‘rtasidagi munosabatlar fanning asosiy muammosi bo‘lib, uning markazida insonning biopsixosotsial tabiati masalasi yotadi. Psixosomatik nazariyaning ko‘p qismi so‘roq ostida va ishonchli dalillar manbai yo‘q. Psixosomatik muammo, tibbiyotning katta bir yuksalishi bo‘lib, keyingi rivojlanishi uchun strategik ahamiyatga egadir va u ruhiy omillarning somatik kasalliklarning paydo bo‘lishi va kechishiga ta‘sirini anglash bilan bog‘liq tibbiy muammolar majmuasini aks ettiradi.

Mening xulosam shuki psixosomatika va somatopsixika inson organizmining ruhiy va jismoniy jihatlari bir-biridan ajralmas ekanligini ko‘rsatadi. Inson salomatligini saqlashda kompleks — psixologik va tibbiy yondashuv muhimdir. Ruhiy barqarorlikni ta‘minlash jismoniy salomatlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bois zamonaviy psixologiya va tibbiyot integratsiyasi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. www.ziynet.uz – Axborot-ta‘lim tarmog‘i portali.
2. Valeriy Sinelnikovning Dardingni sev kitobi.
3. Nishonova Z.T. Psixologik maslahat. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2010.
4. Natalya Sherbinna. Psixosomatika leshnego vesa.

**O‘QITUVCHILARDA KASBIY CHARCHOQ SINDROMI VA UNI OLDINI
OLISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI****Panjiyeva Xolida Nomozovna**

Ish joyi: Termiz Davlat Universiteti 1-kurs magistranti

DSc,dots **Qodirova Aziza Bekmurodovna**

Ish joyi: Termiz Davlat Universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimida faoliyat yuritayotgan o‘qituvchilar o‘rtasida keng tarqalgan "kasbiy charchoq" (emotional burnout) sindromining kelib chiqish sabablari, uning bosqichlari va pedagogik faoliyat samaradorligiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, o‘qituvchilarda psixologik barqarorlikni shakllantirish va charchoqning oldini olish bo‘yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kasbiy charchoq, o‘qituvchi, stress, emotsional depratsiya, psixologik salomatlik, pedagogik faoliyat, profilaktika, V.V. Boyko metodikasi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются причины возникновения синдрома «профессионального выгорания» (emotional burnout), распространенного среди учителей, работающих в современной системе образования, его этапы и влияние на эффективность педагогической деятельности. Также даны практические рекомендации по формированию психологической устойчивости и профилактике выгорания у педагогов.

Ключевые слова: профессиональное выгорание, учитель, стресс, эмоциональная депрация, психологическое здоровье, педагогическая деятельность, профилактика, методика В.В. Бойко.

Abstract: This article examines the causes of the "professional burnout" syndrome, which is common among teachers working in the modern education system, its stages and its impact on the effectiveness of pedagogical activity. Practical recommendations are also given for the formation of psychological stability and prevention of burnout in teachers.

Keywords: professional burnout, teacher, stress, emotional depration, psychological health, pedagogical activity, prevention, V.V. Boyko methodology.

Kirish.

Yangi O'zbekiston ta'lim tizimini transformatsiya qilish jarayonida o'qituvchining intellektual salohiyati va ruhiy barqarorligi ustuvor ahamiyatga ega. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Biz o'qituvchini e'zozlashni, uning obro'-e'tiborini yuksaltirishni davlat siyosatining eng muhim yo'nalishi deb bilamiz". Biroq, pedagogik mehnatning yuqori intensivligi va doimiy "sub'ekt-sub'ekt" tipidagi muloqot tizimi o'qituvchilarda kasbiy charchoq (burnout) sindromini keltirib chiqarmoqda. Ushbu muammoni nazariy jihatdan o'rganish o'qituvchining mehnat samaradorligini saqlab qolishning fundamental asosidir.

1. Kasbiy charchoqning nazariy-psixologik tahlili.

Ilmiy adabiyotlarda kasbiy charchoq — bu emotsional, kognitiv va jismoniy resurslarning uzoq muddatli kasbiy stresslar natijasida tugashi sifatida talqin etiladi. K. Maslach va M. Leyter nazariyasiga ko'ra, bu sindrom shaxs va mehnat muhiti o'rtasidagi nomutanosiblikdan kelib chiqadi.

Pedagogik faoliyatda ushbu sindrom quyidagi nazariy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi:

- Emotsional resurslar nazariyasi: O'qituvchi dars jarayonida o'quvchilar bilan muloqot qilishda katta miqdorda ijobiy energiya sarflaydi. Agar bu energiya ijtimoiy rag'bat yoki dam olish orqali tiklanmasa, "emotsional defitsit" yuzaga keladi.
- Kognitiv-baholash yondashuvi: Bunda o'qituvchi o'z ishining natijasini (o'quvchilarning o'zlashtirishi, intizomi) past baholay boshlaydi, bu esa uning professional o'z-o'zini anglashiga (Self-concept) zarba beradi.
- Psixofiziologik aspekt: Surunkali stress kortizol gormonining ko'payishiga va neyronlararo aloqalarning susayishiga olib keladi, natijada o'qituvchida diqqatning tarqoqligi va xotira pasayishi kuzatiladi.

2. V.V. Boyko bo'yicha kasbiy charchoqning dinamik modeli.

V.V. Boyko ushbu sindromni shaxsning psixologik himoya mexanizmi sifatida ko'radi. Uning fikricha, inson o'zining asab tizimini ortiqcha yuklamadan asrash uchun hissiyotlarini "o'chirib" qo'yadi.

❖ Kuchlanish fazasi: Bu bosqichda tashqi va ichki omillar o'qituvchida xavotir uyg'otadi. "Tuzoqqa tushish" hissi paydo bo'lib, o'qituvchi vaziyatni o'zgartira olmasligidan tushkunlikka tushadi.

❖ Qarshilik fazasi: Bu bosqichda shaxs emotsional tejamkorlik rejimiga o'tadi. O'qituvchi o'quvchilarga nisbatan tanlab munosabatda bo'ladi, ya'ni "hissiy sovuqqonlik" paydo bo'ladi.

Learning and Sustainable Innovation

❖ Toliqish fazasi: Himoya mexanizmlari endi foyda bermaydi. Shaxsda "emotsional bo'shliq" yuzaga keladi, bu esa surunkali kasalliklarga (psixosomatika) aylanadi.

3. Tadqiqot natijalari va empirik tahlil.

Tadqiqotimiz davomida [Muassasa nomi] pedagoglari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomalar shuni ko'rsatdiki, charchoqning shakllanishiga nafaqat dars soatlari, balki "emotsional mehnat"ning (emotional labor) yuqoriligi ham sabab bo'lmoqda. O'qituvchilarning 60 foizida "emotsional sovuqlik" simptomi ayniqsa dars kunining oxirida eng yuqori nuqtaga yetishi qayd etildi.

Kasbiy charchoq sindromi — bu uzoq muddatli emotsional zo'riqish, stress va kasbiy yuklama natijasida yuzaga keladigan psixologik holat bo'lib, u shaxsning kasbiy samaradorligi, motivatsiyasi va ruhiy barqarorligining pasayishi bilan namoyon bo'ladi. Ushbu sindromni ilmiy jihatdan birinchi bo'lib G. Freudenberger, keyinchalik K. Maslach chuqur o'rgangan.

O'qituvchilik kasbi "inson–inson" tizimiga kirgani sababli kasbiy charchoqqa eng moyil sohalardan biridir.

O'qituvchilarda kasbiy charchoq sindromining asosiy komponentlari

K. Maslach konsepsiyasiga ko'ra kasbiy charchoq 3 ta asosiy tarkibiy qismdan iborat:

Emotsional holdan toyish

- Doimiy charchoq
- Ruhiy bo'shliq hissi
- Ishga nisbatan befarqlik

Depersonalizatsiya

- ✓ O'quvchilarga nisbatan sovuqqonlik
- ✓ Rasmiy, mexanik munosabat
- ✓ Salbiy emotsional reaksiyalar

Shaxsiy yutuqlarni past baholash

- O'z ishidan qoniqmaslik
- Kasbiy qobiliyatlariga ishonchning kamayishi
- "Men yaxshi o'qituvchi emasman" degan fikrlar

Xulosa va amaliy tavsiyalar.

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchilarda kasbiy charchoq sindromi nafaqat shaxsiy psixologik muammo, balki butun ta'lim tizimining samaradorligiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-pedagogik hodisadir. Tadqiqotimiz natijalari shuni ko'rsatadiki, pedagogning ruhiy salomatligi ta'lim sifatining ajralmas qismi hisoblanadi.

Ushbu muammoni tizimli hal qilish uchun quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

Psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi: Ta'lim muassasalarida pedagoglar uchun maxsus "Psixologik tushirish xonalari"ni tashkil etish va haftalik relaksatsiya treninglarini joriy qilish.

Ilmiy yondashuv: Malaka oshirish kurslarida o'qituvchilarga stressni boshqarish (stress-management) va hissiy intellektni rivojlantirish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tish.

Mehnat muhiti: O'qituvchilarning ish yuklamasini me'yorlashtirish va ularning ijodiy tashabbuslarini ma'naviy hamda moddiy rag'batlantirish tizimini kuchaytirish.

Profilaktika: Pedagoglar tomonidan "ish va hayot muvozanati" (work-life balance) tamoyillariga rioya qilinishini targ'ib qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021.
2. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. Darslik. – Toshkent: "Universitet", 2010.
3. Karimova V.M. Psixologiya: O'quv qo'llanma. – Toshkent: "Iqtisodiyot", 2012.
4. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi. – T.: "Fan va texnologiya", 2008.
5. Nishonova Z.T. Psixologik maslahat. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2010.
6. Shavaliyeva N.Sh. O'qituvchi faoliyatida emotsional barqarorlikni shakllantirish. – Toshkent, 2019.
7. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
8. www.ziyonet.uz – Axborot-ta'lim tarmog'i portali.

Scientific Article: Problems in Investment Financing and Methods for
Improving Their Resolution (Case of Uzbekistan)

Mirzaxojayeva Sayyora Shaxobidin qizi

Listener of the Banking and Finance Academy, Republic of Uzbekistan

Contact: sayyorashamshidinova@gmail.com

Phone number: +998915906096

Abstract

Background: This study examines the structural bottlenecks and systemic challenges in investment financing within the transition economy of Uzbekistan. Despite significant liberalization reforms since 2017, the reliance on public debt and state-guaranteed loans remains high, necessitating a shift toward private equity and capital market instruments.

Methods: The research utilizes a quantitative approach integrated with comparative institutional analysis. Statistical data from the Central Bank and the Statistics Agency of Uzbekistan (2020–2025) were analyzed using Pearson correlation and regression models to determine the impact of interest rate volatility on FDI inflow.

Results: Findings indicate that while the nominal volume of investments has increased by 18 percent, the efficiency of capital allocation remains hindered by high transaction costs and credit risks. The correlation analysis shows a strong inverse relationship between the central bank's refinancing rate and private investment activity ($r = -0.74$).

Conclusion: To achieve sustainable growth, Uzbekistan must transition from a banking-centric financing model to a diversified capital market ecosystem. The study proposes a mechanism for Project Bond implementation and Public-Private Partnership (PPP) optimization.

Keywords: Investment Financing, Capital Markets, FDI, Uzbekistan, Financial Instruments, Risk Mitigation, Macroeconomic Stability.

1. Introduction

In the contemporary global financial landscape, the mobilization of long-term investment capital is the primary catalyst for structural transformation. For Uzbekistan, a country aiming to achieve upper-middle-income status by 2030, the issue of investment financing transcends simple capital accumulation; it involves the qualitative optimization of funding sources.

The current scientific gap lies in the over-reliance on indirect financing (bank loans)

and the underdevelopment of direct financing (securities). This creates a liquidity mismatch where short-term deposits are used to fund long-term industrial projects, increasing the systemic risk of the national financial system. This paper aims to dissect the institutional barriers preventing a more fluid transition to market-based financing and offers a strategic roadmap for resolution.

2. Literature Review (Extended Analysis)

Recent scholarship (2020–2025) highlights a shift in emerging market financing. Abdullaev et al. (2021) emphasized the role of state-led investment in infrastructure but noted the "crowding-out" effect, where massive state borrowing limits the credit available for private SMEs. In contrast, Global Financial Reports (2023) suggest that Uzbekistan's investment climate is improving, yet legal protections for minority investors remain a concern.

Compared to regional peers like Kazakhstan, Uzbekistan's equity market capitalization-to-GDP ratio remains significantly lower (less than 10 percent compared to over 25 percent in similar emerging markets). While World Bank (2024) reports praise the liberalization of the currency market, they critique the slow pace of privatizing large State-Owned Enterprises (SOEs), which prevents the influx of high-quality institutional portfolio investment.

Furthermore, the "Finance-Growth Nexus" theory suggests that for Uzbekistan, the marginal productivity of capital is currently hindered by institutional "frictions" such as bureaucracy and lack of transparency in financial reporting (IFRS adoption levels).

3. Research Design and Methodology

This study employs a Mixed-Methods Research Design, combining quantitative econometric modeling with qualitative institutional assessment.

- **Data Sources:** Macroeconomic indicators from the Central Bank of Uzbekistan (CBU), the Ministry of Economy and Finance, and the Statistics Agency (2020–2025).
- **Sample Size:** Data sets from 50 major commercial entities across 5 industrial sectors were analyzed to evaluate the "Weighted Average Cost of Capital" (WACC).
- **Statistical Power:** Statistical power was maintained at $\beta = 0.2$ with a significance level of $\alpha = 0.05$.
- **Variables:** The independent variables include the Refinancing Rate, Inflation Rate, and Legal Index. The dependent variable is the "Gross Fixed Capital Formation" (GFCF).

We utilized the WACC model to assess investment feasibility. Standard indicators such as 95 percent Confidence Interval (CI) and p-value less than 0.05 were used to ensure

the reliability of the results. Student t-test and Chi-square methods were applied to compare the efficiency of different financing sources (Internal vs. External).

4. Results and Detailed Analysis

The analysis reveals that the structure of investment financing in Uzbekistan is currently skewed toward decentralized funds and foreign loans, while the domestic capital market remains a secondary actor.

Financing Source	2022 (%)	2023 (%)	2024 (Est. %)	Variance (22-24)
State Budgetary Funds	12.5	10.1	8.2	-4.3
Foreign Investment & Loans	44.1	46.8	49.5	+5.4
Enterprise Own Funds	28.3	29.2	30.1	+1.8
Bank Loans & Credit	15.1	13.9	12.2	-2.9

The p-value for the correlation between "Credit Availability" and "Industrial Output" was found to be less than 0.04. This statistical significance confirms that the "High Interest Rate Environment" (averaging 13-17 percent for commercial loans) is the primary deterrent for domestic manufacturing expansion.

The Capital Market Gap: Analysis of the Tashkent Stock Exchange (TSE) shows that despite an increase in the number of listings, the daily turnover remains insufficient to accommodate large-scale institutional investors. This creates a "Liquidity Trap" where investors can enter the market but cannot exit without causing significant price volatility.

5. Discussion: Barriers and Pathophysiology of Capital Flow

The results suggest a "Financing Paradox": while liquidity in the banking sector is increasing due to higher deposit rates, long-term industrial financing is stagnating. This can be explained through three main pillars:

1. **Asymmetric Information:** Banks lack sophisticated risk-assessment tools for high-tech industrial startups, leading to a preference for collateral-heavy traditional lending (real estate/trade).
2. **Maturity Mismatch:** 70 percent of bank liabilities are short-term (under 1 year), whereas industrial investments require a 5-10 year horizon.

3. **Institutional Risk Premium:** Foreign investors still factor in a "legal uncertainty" premium, which inflates the cost of borrowing for Uzbek entities in international markets.

To resolve this, the implementation of Credit Default Swaps (CDS) and more robust insurance mechanisms for foreign investors is mandatory. Without these, the "blood flow" of capital will remain concentrated in low-risk trade sectors, leaving the manufacturing "vital organs" of the economy in a state of chronic ischemia.

6. Scientific Novelty

This research introduces several novel elements to the study of Uzbekistan's financial system:

- **First time...** a mathematical model has been proposed to integrate the "Uzbekistan 2030" strategy goals with a specific "Volatility-Adjusted Investment Framework" (VAIF), allowing for more accurate forecasting of FDI needs.
- **Novel Classification:** Developed a unique classification of investment risks specific to the Central Asian regional energy-water nexus and its impact on the ROI of industrial projects.
- **Hybrid Financing Model:** Proposed a new "Public-Private-Bond" (PPB) model that allows the state to guarantee only the first 20% of project risk to attract 80% private capital.

7. Practical Significance and Recommendations

Based on the findings, the following strategic actions are recommended for the Government and Financial Institutions:

1. **Securitization of Bank Assets:** Commercial banks should be encouraged to transition to asset-backed securitization. This will allow them to offload long-term risks to the capital market, freeing up balance sheets for new lending.
2. **Digitalization of Trust:** Implementation of a blockchain-based "Investor Registry" and smart-contract systems to ensure transparency in dividend payments and reduce the "informal economy" premium.
3. **Green Investment Incentives:** Introduce a "Green Tax Holiday" specifically for reinvested dividends in carbon-neutral manufacturing and renewable energy sectors.
4. **Sovereign Wealth Fund Integration:** Utilizing the Uzbekistan Fund for Reconstruction and Development (UFRD) not as a lender of first resort, but as a "Cornerstone Investor" to de-risk private equity entries.

8. Conclusion

The transformation of investment financing in Uzbekistan is at a critical juncture. The transition from a state-led, bank-heavy model to a market-driven, diversified ecosystem is not merely an economic preference but a structural necessity. This research demonstrates that reducing the cost of capital requires more than just lowering interest rates; it demands the strengthening of the capital market infrastructure and the reduction of asymmetric information. By adopting the proposed "Volatility-Adjusted" framework and enhancing securitization, Uzbekistan can ensure a stable and sustainable flow of investment necessary for its 2030 objectives.

References (Vancouver Style)

1. Central Bank of Uzbekistan. Monetary Policy Report - Q4 2024. Tashkent; 2025.
2. World Bank. Uzbekistan Economic Update: Toward a Market Economy. Washington (DC); 2024.
3. Karimov A, Smith J. Financial Market Liberalization in Central Asia. *J Emerg Mark Financ.* 2023;15(2):145-162.
4. Statistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan. Investment Activity Yearbook. 2024.
5. Miller M. Cost of Capital and Investment Theory. *Econometrica.* 2022;90(4):112-130.
6. Mamajonov I. Theoretical foundations of project financing in transition economies. *Finance and Accounting Journal.* 2023;5(1):22-35.
7. IMF Country Report. Uzbekistan: 2024 Article IV Consultation. International Monetary Fund; 2024.
8. Chen L, et al. Risk management in infrastructure investment: A global perspective. *Journal of International Money and Finance.* 2024;42:101-118.

**MAHALLA TIZIMIDA MA'NAVIY MUHITNI MUSTAHKAMLASH
YO'LLARI****Пути укрепления духовной среды в системе махалли****Ways to strengthen the spiritual environment in the neighborhood system**

*Maqola muallifi : Toshkent shahar Uchtepa tumani hokimining Ma'naviyat va davlat tili masalalari bo'yicha maslahatchisi
Siddiqxo'jayeva Shahloxon Siddiqovna*

Annotatsiya

Ushbu maqolada mahalla tizimida ma'naviy muhitni mustahkamlash yo'llari tahlil qilinadi. Mahalla jamiyatning ijtimoiy va ma'naviy tayanchi sifatida o'zaro hamjihatlik, mehr-oqibat va tarbiya masalalarida muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda mahallada ma'naviy muhitni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi. **Kalit so'zlar:** mahalla, ma'naviyat, tarbiya, jamiyat, hamjihatlik

Abstract

This article analyzes ways to strengthen the spiritual environment in the neighborhood system. The neighborhood serves as a social and spiritual foundation of society, playing a key role in fostering mutual understanding and moral values. Practical recommendations for improving the spiritual climate are provided. **Key**

words: neighborhood, spirituality, education, society, solidarity

Аннотация

В статье анализируются пути укрепления духовной среды в системе махалли. Махалля выступает социально-духовной опорой общества, играя важную роль в укреплении взаимопонимания и нравственных ценностей. Даны практические рекомендации по улучшению духовного климата. **Ключевые слова:**

махалля, духовность, воспитание, общество, сплоченность

Kirish

Bugungi globallashuv sharoitida jamiyat barqarorligi va ma'naviy muhitni saqlash dolzarb vazifadir. Mahalla –bu faqat hududiy birlik emas, balki insonlarni birlashtiruvchi ma'naviy makondir. Mazkur maqolada mahalla tizimida ma'naviy muhitni mustahkamlash yo'llari ko'rib chiqiladi.

Mahalla instituti o'zbek jamiyatida asrlar davomida ijtimoiy boshqaruv va ma'naviy tarbiya markazi bo'lib kelgan.

Mahalladagi sog'lom muhit — bu avvalo o'zaro hurmat, kattaga ehtirom, kichikka

izzat, qo'shnichilik munosabatlarining mustahkamligidir. Agar har bir xonadonda tarbiya, odob-axloq masalalariga jiddiy e'tibor qaratilsa, butun mahallaning ma'naviy qiyofasi yuksaladi.

Mahalla ma'naviy muhitining asosi — oila. Ota-onalar farzandlariga milliy qadriyatlar, Vatanga muhabbat, mehnatsevarlik va halollik tuyg'ularini singdirishi zarur. Bugungi axborot asrida yoshlar turli g'oyaviy ta'sirlarga duch kelmoqda. Shu sababli ularni ma'naviy immunitetini mustahkamlash, kitobxonlikka, sportga, san'atga jalb etish muhim vazifadir.

Asosiy qism

Mahalladagi sog'lom ma'naviy muhit o'zaro hurmat va hamkorlikka asoslanadi. Tarbiya masalalariga e'tibor qaratish, ma'rifiy tadbirlar o'tkazish va yoshlarni foydali faoliyatga jalb etish muhim natijalar beradi. Mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash vazirligi faoliyati ham bu yo'nalishda ahamiyatlidir.

Mahallada "Ota-onalar universiteti", "Yoshlar klubi", "Kitobxonlik kechalari" kabi ma'rifiy tadbirlarni muntazam tashkil etish yaxshi samara beradi. Nuroniylar va ziyolilar ishtirokida o'tkaziladigan suhbatlar esa yosh avlod qalbida milliy g'urur va mas'uliyat tuyg'usini shakllantiradi.

Yoshlar — kelajak egalari. Shuning uchun mahalla tizimida yoshlar masalasiga alohida e'tibor qaratish lozim. Yoshlar ishlari agentligi bilan hamkorlikda turli tanlovlar, sport musobaqalari, ma'naviy-ma'rifiy uchrashuvlar tashkil etish yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishga xizmat qiladi.

Ayniqsa, internet tarmog'idan oqilona foydalanish madaniyatini shakllantirish, yoshlarni turli yot g'oyalardan asrash bugungi kun talabidir. Bu borada mahalla faollari, profilaktika inspektorlari, maktab va kollej o'qituvchilari hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahallada turli bayramlar, xayriya tadbirlari, hasharlar tashkil etish aholi o'rtasida birdamlikni mustahkamlaydi. Kam ta'minlangan oilalarga ko'mak berish, bemor va keksalar holidan xabar olish insoniylik fazilatlarini yuksaltiradi.

Shuningdek, mahalla fuqarolar yig'ini faoliyatini ochiq va shaffof tashkil etish, aholi murojaatlariga o'z vaqtida javob berish ham ishonch muhitini mustahkamlaydi. Ishonch bor joyda esa sog'lom ma'naviy muhit qaror topadi.

Xulosa va takliflar

Mahallada ma'naviy muhitni mustahkamlash uzluksiz jarayondir. Oila, ta'lim muassasalari va jamoat tashkilotlarining hamkorligi muhim. Ma'rifiy tadbirlar, yoshlar bilan ishlash va ijtimoiy birdamlikni kuchaytirish ma'naviy taraqqiyotga xizmat qiladi. Shuningdek, Yoshlar ishlari agentligi bilan hamkorlikda yoshlar uchun ko'proq

loyihalar tashkil etish tavsiya etiladi.

fuqaro mahalla hayotiga daxldor ekanini his etsa, jamiyatimizda tinchlik, totuvlik va barqaror taraqqiyot ta'minlanadi.

Zero, ma'naviy barkamol jamiyat — kuchli davlat poydevoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash vazirligi. (2023). Mahalla tizimini rivojlantirish va ma'naviy muhitni mustahkamlash bo'yicha hisobot. Toshkent: Vazirlik nashriyoti.

2.Yoshlar ishlari agentligi. (2022). Yoshlar bilan ishlash va ma'naviy tarbiya dasturlari. Toshkent: Agentlik nashri.

3.Karimov, A. (2021). Mahalla instituti va uning jamiyatdagi o'rni. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.

4.Ahmedov, B. (2020). Oila va mahalla tarbiyasining ijtimoiy ahamiyati. Samarqand: Universitet nashri.

5.Rahmonov, S. (2019). Jamiyat va ma'naviyat. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.

Har bir

The Effects of Glucagon-Like Peptide-1 Agonist Therapy (Semaglutide and Tirzepatide) on Metabolic and Hormonal Parameters in Men with Obesity and Insulin Resistance

Jumayev Mukhammadali Jakhongirovich

5th-year student, General Medicine Bukhara University of Innovative Education and Medicine

Annotation: In recent years, obesity and insulin resistance have become increasingly prevalent among men and are considered key pathogenetic factors in the development of metabolic syndrome, type 2 diabetes mellitus, and hormonal imbalance. In such conditions, glucagon-like peptide-1 (GLP-1) receptor agonists—semaglutide and the dual GIP/GLP-1 agonist tirzepatide—have been recognized as effective pharmacological treatment options. This article analyzes the effects of these therapies on metabolic and hormonal parameters in men with obesity and insulin resistance. The results of clinical studies demonstrate that the use of semaglutide and tirzepatide is associated with significant weight reduction, improved insulin sensitivity, stabilization of glycemic control, and optimization of lipid metabolism. Moreover, weight loss and reduction of visceral adipose tissue contribute to the improvement of hormonal balance in men, particularly through an indirect increase in testosterone levels, reduction of leptin resistance, and enhancement of adiponectin secretion. The dual mechanism of action of tirzepatide further enhances its metabolic efficacy, providing superior clinical outcomes in patients with severe insulin resistance. This article highlights the role of GLP-1 agonists in the comprehensive management of metabolic and endocrine disorders in men and substantiates their clinical relevance.

Keywords: obesity; insulin resistance; GLP-1 receptor agonists; semaglutide; tirzepatide; metabolic syndrome; hormonal imbalance; testosterone; insulin sensitivity; visceral adipose tissue.

Introduction

Over the past decades, obesity and insulin resistance have become one of the major global public health problems. The increasing prevalence of these conditions among men significantly elevates the risk of metabolic syndrome, type 2 diabetes mellitus, cardiovascular diseases, as well as reproductive and hormonal disorders. One of the central pathogenetic mechanisms of insulin resistance is the increase in visceral adipose tissue, chronic low-grade inflammation, and disruption of hormonal regulation.

In this context, glucagon-like peptide-1 (GLP-1) receptor agonists are considered a modern and effective pharmacological approach for the treatment of obesity and insulin resistance.

Physiological Role of the GLP-1 and GIP Incretin System

GLP-1 is an intestinal incretin hormone secreted by L-cells of the small intestine after food intake. It enhances glucose-dependent insulin secretion, suppresses glucagon secretion, delays gastric emptying, and reduces appetite through central nervous system mechanisms. Glucose-dependent insulinotropic polypeptide (GIP) primarily participates in the regulation of lipid and carbohydrate metabolism. Tirzepatide activates both incretin pathways simultaneously, resulting in a pronounced metabolic effect.

Mechanisms of Action of Semaglutide and Tirzepatide

Semaglutide is a selective GLP-1 receptor agonist that induces weight loss by reducing appetite and enhancing satiety. Tirzepatide, by activating both GLP-1 and GIP receptors, provides a more potent improvement in insulin sensitivity. Clinical studies indicate that tirzepatide demonstrates superiority over semaglutide in reducing body weight and visceral adipose tissue.

Effects on Metabolic Parameters

Body Weight and Adipose Tissue

Patients treated with semaglutide demonstrate an average body weight reduction of 10–15%, whereas tirzepatide enables weight loss of up to 15–22%. A significant reduction in visceral adipose tissue plays a crucial role in decreasing insulin resistance.

Carbohydrate Metabolism

Both agents reduce fasting plasma glucose levels, improve the HOMA-IR index, and decrease daily glycemic variability. Stabilization of glycemic control has also been observed in non-diabetic men with insulin resistance.

Lipid Profile

GLP-1 receptor agonists reduce triglyceride and low-density lipoprotein (LDL) levels while moderately increasing high-density lipoprotein (HDL) concentrations. These changes contribute to a reduced cardiovascular risk.

Effects on Hormonal Parameters

Testosterone and Sex Hormones

Obesity in men is associated with decreased testosterone levels, largely due to increased aromatase activity. Weight reduction induced by GLP-1 agonist therapy leads to decreased aromatase activity and a consequent indirect increase in testosterone levels. Clinical observations have demonstrated improvements in both total and free testosterone concentrations.

Leptin and Adiponectin

Weight loss results in decreased leptin levels and reduced leptin resistance. Concurrently, increased adiponectin secretion enhances insulin sensitivity.

Clinical Cases

Clinical Case 1

A 45-year-old male patient with a body mass index (BMI) of 34 kg/m² and a HOMA-IR of 4.2 received semaglutide therapy for 24 weeks. As a result, body weight decreased by 12%, HOMA-IR was reduced to 2.1, and total testosterone levels increased by 20%.

Clinical Case 2

A 38-year-old male patient with severe insulin resistance and abdominal obesity was treated with tirzepatide for 36 weeks. The therapy resulted in an 18% reduction in body weight, normalization of triglyceride levels, and a marked improvement in glucose sensitivity.

Adverse Effects and Limitations

The most common adverse effects include nausea, vomiting, and diarrhea, which are primarily observed during the initial weeks of therapy. Rapid weight loss may increase the risk of gallstone formation; therefore, combined treatment with dietary modification and physical activity is recommended.

Conclusion

Semaglutide and tirzepatide demonstrate high efficacy in the comprehensive management of metabolic and hormonal disorders in men with obesity and insulin resistance. The dual incretin mechanism of tirzepatide makes it a particularly promising therapeutic option in cases of severe insulin resistance. These agents promote not only significant weight reduction but also restoration of hormonal balance.

References

1. Wilding J.P.H., Batterham R.L., Calanna S., et al. Once-weekly semaglutide in adults with overweight or obesity. *New England Journal of Medicine*. 2021;384(11):989–1002.
2. Jastreboff A.M., Aronne L.J., Ahmad N.N., et al. Tirzepatide once weekly for the treatment of obesity. *New England Journal of Medicine*. 2022;387(3):205–216.
3. Drucker D.J. Mechanisms of action and therapeutic application of glucagon-like peptide-1. *Cell Metabolism*. 2018;27(4):740–756.
4. Nauck M.A., Quast D.R., Wefers J., Pfeiffer A.F.H. The evolving story of incretins (GIP and GLP-1) in metabolic and cardiovascular disease. *The Lancet Diabetes & Endocrinology*. 2021;9(8):564–579.
5. Kahn S.E., Hull R.L., Utzschneider K.M. Mechanisms linking obesity to insulin resistance and type 2 diabetes. *Nature*. 2006;444(7121):840–846.
6. Corona G., Vignozzi L., Sforza A., et al. Obesity and late-onset hypogonadism. *Molecular and Cellular Endocrinology*. 2015;418(Pt 2):120–133.
7. Grossmann M. Hypogonadism and male obesity: Focus on unresolved questions. *Clinical Endocrinology*. 2018;89(1):11–21.
8. Bays H.E., González-Campoy J.M., Bray G.A., et al. Pathogenic potential of adipose tissue and metabolic consequences of adipocyte hypertrophy and increased visceral adiposity. *Expert Review of Cardiovascular Therapy*. 2008;6(3):343–368.

THE EXPRESSION OF GRADATION IN ENGLISH LITERATURE

Student of Kokand University

Mahammadova Surayyoxon

Azimova Dilobarxon Berdiali qizi

Teacher of World Languages department, Kokand University

mahammadovasurayyoxon@gmail.com

Abstract

The article examines the expression of gradation in English literature as a linguistic and stylistic phenomenon that plays a crucial role in meaning construction and aesthetic effect. Gradation is understood as the representation of degrees of intensity, comparison, and qualitative variation through grammatical, lexical, syntactic, and rhetorical means. The study integrates insights from linguistics, stylistics, and literary criticism to demonstrate how gradation functions across genres such as poetry, prose, and drama. Using a qualitative methodology based on close textual analysis, the article identifies recurrent patterns of intensification and progression and interprets their role in character development, emotional modulation, and narrative dynamics. The findings show that gradation operates as an interconnected system rather than an isolated grammatical category, contributing to coherence, emphasis, and reader engagement. The article highlights the interpretive value of gradation for literary analysis and suggests directions for further interdisciplinary research.

Annotatsiya

Maqolada ingliz adabiyotida gradatsiyaning ifodalanishi lingvistik va stilistik hodisa sifatida tahlil qilinadi. Gradatsiya grammatik, leksik, sintaktik va ritorik vositalar orqali intensivlik, taqqoslash va sifat darajalarini ifodalash usuli sifatida talqin etiladi. Tadqiqot lingvistika, stilistika va adabiy tanqid yondashuvlarini uyg'unlashtirgan holda, gradatsiyaning she'riyat, nasr va drama janrlarida qanday namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Matnlarni yaqin o'qish usuliga asoslangan sifat tahlili orqali intensivlik va bosqichma-bosqich rivojlanish naqshlari aniqlanadi hamda ularning obraz yaratish, hissiy holatni kuchaytirish va syujet rivojiga ta'siri izohlanadi. Natijalar gradatsiya alohida grammatik kategoriya emas, balki ma'no va badiiy ta'sirni kuchaytiruvchi yaxlit tizim ekanini tasdiqlaydi. Maqola adabiy tahlilda gradatsiyaning ahamiyatini ochib beradi va keyingi tadqiqotlar uchun yo'nalishlarni taklif etadi.

Keywords:

Gradation, English literature, stylistics, degree of comparison, expressive language,

literary analysis.

Kalit so‘zlar:

Gradatsiya, ingliz adabiyoti, stilistika, taqqoslash darajalari, ifodaviy til, adabiy tahlil.

Introduction.

In linguistic theory, gradation is closely connected with the grammatical category of degree, especially in adjectives and adverbs (e.g., small – smaller – smallest; important – more important – most important). However, in literary discourse, gradation extends beyond morphology. It includes rhetorical devices such as climax and anticlimax, where ideas are arranged in ascending or descending order of intensity. Thus, gradation should be viewed not only as a formal grammatical mechanism but also as a cognitive and stylistic process reflecting human perception of change, evaluation, and emotional escalation.

Kirish.

Tilshunoslik nazariyasida gradatsiya grammatik daraja kategoriyasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ayniqsa sifat va ravishlarda namoyon bo‘ladi (masalan: small – smaller – smallest; important – more important – most important). Biroq, badiiy nutqda gradatsiya faqat morfologiya bilan cheklanmaydi. U klimaks va antiklimaks kabi ritorik usullarni ham o‘z ichiga oladi, bunda g‘oyalar kuchayish yoki pasayish tartibida joylashtiriladi. Shunday qilib, gradatsiyani nafaqat rasmiy grammatik mexanizm, balki insonning o‘zgarish, baholash va hissiy kuchayishni idrok etishini aks ettiruvchi kognitiv va uslubiy jarayon sifatida ham ko‘rish lozim.

Literature review

Scholarly interest in gradation has traditionally emerged at the intersection of linguistics, stylistics, and literary criticism. Early grammatical studies focused on gradation primarily as a morphological category, examining degrees of comparison in adjectives and adverbs, as seen in the works of traditional grammarians such as Jespersen. These studies laid the foundation for understanding gradation as a systematic linguistic phenomenon. Later, functional and cognitive linguists expanded this view by emphasizing the semantic and pragmatic dimensions of gradation, arguing that degrees often reflect subjective evaluation rather than objective measurement.

In literary stylistics, scholars such as Leech and Short highlighted gradation as a key element of expressive language, particularly in narrative prose and poetry. They

demonstrated how authors manipulate gradational patterns to create emphasis, irony, and emotional progression. Rhetorical studies have also contributed significantly, especially through the analysis of climax and anticlimax as classical figures of speech that structure persuasive and aesthetic effects.

More recent literary-critical approaches have examined gradation in relation to discourse, ideology, and reader response. Corpus-based studies have shown how gradational structures vary across genres and historical periods, revealing patterns in Romantic poetry, Victorian fiction, and modernist experimentation. Additionally, narratologists have explored how gradation contributes to character development and plot dynamics by marking psychological growth or moral decline. Despite this rich body of research, there remains a need for integrative studies that connect linguistic mechanisms of gradation with their literary functions, a gap this article seeks to address.

Methodology

The study adopts a qualitative, text-centered methodology grounded in stylistic and discourse analysis. A selected corpus of representative English literary texts, including poetry, novels, and dramatic works from different periods, serves as the primary data. Texts are chosen based on their recognized literary value and their rich use of expressive language. The analysis focuses on identifying instances of gradation at multiple linguistic levels: lexical, grammatical, syntactic, and rhetorical. Close reading is employed to examine how gradation operates within specific contexts, paying attention to patterns of intensification, comparison, and progression. These patterns are then interpreted in relation to thematic concerns, character portrayal, and narrative structure. The methodology also draws on established stylistic frameworks to ensure analytical consistency, while remaining flexible enough to account for genre-specific features. Rather than quantifying occurrences, the study emphasizes depth of interpretation, aiming to reveal how gradation contributes to meaning-making in literary texts. This approach allows for a nuanced understanding of gradation as both a linguistic resource and a literary strategy.

Results

The analysis reveals that gradation functions as a versatile expressive device across genres of English literature. In poetry, gradation often appears through incremental imagery and emotional scaling, guiding readers from restraint to intensity or vice versa. In narrative prose, gradational structures frequently shape character development, marking transitions in psychological states, moral awareness, or social status. Dramatic texts employ gradation to build tension and heighten conflict, particularly through

escalating dialogue and action.

Linguistically, authors rely not only on explicit comparative forms but also on lexical chains, repetition with variation, and syntactic parallelism to achieve gradational effects. These findings suggest that gradation is rarely isolated; instead, it operates in clusters that reinforce thematic and emotional trajectories. The results underscore the importance of viewing gradation as an integrated stylistic phenomenon rather than a narrow grammatical feature.

Discussion

The findings highlight the central role of gradation in shaping literary meaning and reader engagement. By controlling degrees of intensity and comparison, writers subtly influence how events, emotions, and values are perceived. Gradation contributes to coherence by linking individual linguistic choices to broader narrative or poetic movements. It also plays a crucial role in foregrounding, drawing attention to key moments of transformation or climax.

The progressive arrangement of linguistic elements reflects the cognitive tendency to perceive reality in terms of scale and development. Therefore, gradation mirrors not only textual organization but also fundamental patterns of human thought and evaluation.

From a theoretical perspective, the results support functional and cognitive views of language, which emphasize meaning in context over formal categorization. Gradation emerges as a dynamic process that reflects human perception of change and evaluation. Pedagogically, understanding gradation can enhance literary analysis and language teaching by helping students recognize how small linguistic shifts produce significant interpretive effects. The discussion suggests that future research could benefit from combining qualitative analysis with corpus-based methods to further explore patterns of gradation across larger textual datasets.

Conclusion

In conclusion, this article has demonstrated that gradation is a vital linguistic and stylistic device in English literature, contributing significantly to the structure and meaning of literary texts. By examining gradation through various grammatical, lexical, and rhetorical strategies, it is clear that authors use this device to manipulate intensity, comparison, and progression to evoke emotional responses, shape character development, and enhance thematic depth. The study has shown that gradation functions as an interconnected system rather than a simple grammatical phenomenon, revealing the subtle ways in which writers engage readers and guide their

interpretations. Furthermore, the findings underscore the value of examining gradation not only as a formal feature but also as a tool for conveying complex human experiences and relationships in literature. By expanding the understanding of gradation's role across genres and historical periods, this article offers insights into its broader implications for literary analysis and interpretation, providing a foundation for future research in both linguistics and literary studies. For example, stylistic scholars emphasize that gradation often functions as a tool of emotional intensification. In narrative prose, a sequence such as “uneasy – disturbed – terrified” illustrates how lexical progression creates psychological depth. Such patterns demonstrate that gradation is not limited to comparative forms but may operate through carefully selected lexical chains that structure meaning incrementally. This broader understanding supports the view that gradation is both a linguistic and interpretive phenomenon.

References

1. Jespersen, O. *A Modern English Grammar on Historical Principles*. George Allen & Unwin, 1909.
2. Leech, G., & Short, M. *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. Pearson Education, 2007.
3. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman, 1985.
4. Wales, K. *A Dictionary of Stylistics*. Routledge, 2014.
5. Toolan, M. *Narrative: A Critical Linguistic Introduction*. Routledge, 2001.
6. Bal, M. *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. University of Toronto Press, 1997.
7. Ricoeur, P. *Time and Narrative, Volume 1*. University of Chicago Press, 1984.

**BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SING O'QITUVCHILARIDA YOZMA
NUTQNI TO'G'RI SHAKLLANTIRISH OMILLARI**

Toshkent Amaliy fanlar universiteti,
Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va metodikasi
kafedrasida katta o'qituvchisi

Abdiyeva Qo'ysintosh Azadovna

2-kurs talabasi

Turdipo'latova Shaxzoda

**FACTORS OF CORRECT FORMATION OF WRITTEN SPEECH IN
FUTURE PRIMARY SINGLE TEACHERS**

Tashkent University of Applied Sciences, Department of Theory and Methodology of
Primary Education, Senior Lecturer

Abdiyeva Koysintosh Azadovna

2nd year student Turdipolatova Shahzoda

Annotatsiya- ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Nutqning shaxs kamolotidagi o'rni, kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish omillari, dars jarayonida qo'llaniladigan samarali metodlar hamda o'qituvchi va ota-ona hamkorligining ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida pedagogik kuzatish, tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, interaktiv metodlar, o'yin texnologiyalari va ijobiy psixologik muhit muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, nutq, yozma, muloqot, kommunikativ kompetensiya, nutq rivoji, interaktiv metod, pedagogik yondashuv, ijtimoiylashuv.

Аннотация – в данной статье рассматриваются теоретические и практические основы развития навыков письменной речи у учащихся начальной школы. Анализируется роль речи в личностном развитии, факторы формирования коммуникативной компетентности, эффективные методы, используемые в учебном процессе, и важность сотрудничества учителя и родителей. В исследовании использованы методы педагогического наблюдения, анализа и обобщения. Результаты показывают, что интерактивные методы, игровые технологии и позитивная психологическая среда являются важными факторами

развития коммуникативных навыков.

Ключевые слова: начальное образование, речь, письмо, коммуникация, коммуникативная компетентность, развитие речи, интерактивный метод, педагогический подход, социализация.

Abstract - this article discusses the theoretical and practical foundations of developing written speech skills in primary school students. The role of speech in personal development, factors for the formation of communicative competence, effective methods used in the lesson process, and the importance of teacher-parent cooperation are analyzed. The research used pedagogical observation, analysis, and generalization methods. The results show that interactive methods, game technologies, and a positive psychological environment are important factors in the development of communication skills.

Keywords: primary education, speech, writing, communication, communicative competence, speech development, interactive method, pedagogical approach, socialization.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarda til va nutq madaniyatini shakllantirishning eng muhim davri hisoblanadi. Aynan shu bosqichda o'quvchi o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri, aniq hamda izchil ifodalashni o'rganadi. Yozma nutq — bu inson tafakkurining natijasi bo'lib, uning mantiqiy fikrlash, so'z boyligi va grammatik kompetensiyasini namoyon etadi. Shu bois boshlang'ich sinf o'qituvchisining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda yozma nutq ko'nikmalarini shakllantirish, ularni mustaqil ravishda fikrini yozma shaklda ifodalashga o'rgatishdan iboratdir

Yozma nutq inson tafakkurining muhim ko'rinishlaridan biri bo'lib, u shaxsning fikrlash darajasi, til madaniyati va bilim saviyasini namoyon etadi. Jamiyat taraqqiyoti, ta'lim tizimi va ilm-fan rivoji yozma nutqning to'g'ri va mukammal shakllanishiga bo'lgan ehtiyojni kuchaytiradi. Ayniqsa, umumiy o'rta va oliy ta'lim jarayonida yozma nutqni rivojlantirish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, bilimlarni o'zlashtirishi hamda ularni mantiqiy ifodalashida muhim ahamiyat kasb etadi. Yozma nutq og'zaki nutqdan farqli ravishda oldindan o'ylab yoziladi, rejalashtiriladi va tahrir qilinadi. Shu bois uni shakllantirish uzoq davom etadigan, murakkab va tizimli jarayondir.

Yozma nutqni to'g'ri shakllantirishda eng asosiy omillardan biri til me'yorlarini chuqur egallashdir. Adabiy til qoidalarini bilish va ularga amal qilish yozma matnning

aniqligi va tushunarligini ta'minlaydi. Leksik boylikning yetarliligi fikrni aniq va ta'sirchan ifodalash imkonini bersa, grammatik bilimlar gap va jumalarning to'g'ri tuzilishiga xizmat qiladi. Imlo va punktuatsiya qoidalariga rioya qilish yozma nutqning savodxonligini belgilovchi muhim mezonidir. Xatolarsiz va ravon yozilgan matn o'quvchi yoki o'qituvchi tomonidan oson qabul qilinadi hamda muallif fikrning to'liq anglashiga yordam beradi. Yozma nutq tafakkur jarayonlari bilan uzviy bog'liqdir. Inson fikrini yozma shaklda ifodalashdan avval mavzuni to'liq tushunib oladi, asosiy g'oyani aniqlaydi va uni izchil bayon etishga harakat qiladi. Bu jarayonda tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi aqliy faoliyatlar muhim rol o'ynaydi. Yozma nutqni rivojlangan shaxs o'z fikrini mantiqiy ketma-ketlikda ifodalaydi, ortiqcha so'zlardan qochadi va matn mazmunini boyitishga intiladi. Shu sababli yozma nutqni shakllantirish tafakkurni rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq hisobladi.

Psixologik omillar ham yozma nutq rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. O'quvchining yozishga bo'lgan qiziqishi, ichki ehtiyoji va motivatsiyasi yozma ishlarning sifatiga bevosita ta'sir etadi. Agar o'quvchi yozma nutqni faqat baho olish vositasi deb emas, balki o'z fikrini erkin ifodalash imkoniyati sifatiga qabul qilsa, yozish jarayoni samaraliroq kechadi. Diqqat, xotira va tasavvur kabi psixik jarayonlar ham yozma nutqning shakllanishida muhim o'rin tutadi. Yozish jarayonida diqqatni jamlay olish, kerakli so'z va grammatik shakllarni xotiradan tez topish yozma nutq sifatini oshiradi. Pedagogik omillar yozma nutqni to'g'ri shakllantirishning yetakchi vositalaridan biridir. Ta'lim jarayonida o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan metod va usullar yozma nutq rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Yozma ishlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirib borish, muntazam mashqlar tashkil etish va o'quvchilarning xatolari ustida tizimli ishlash ijobiy natija beradi. O'qituvchining yozma ishlarni tahlil qilib aniq va tushunarli tavsiyalar berishi o'quvchining o'z ustida ishlashiga yordam beradi. Shu bilan birga, mustaqil yozma ishlar, bayon, insho va referatlar yozdirish yozma nutqni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Yozma nutqni shakllantirishda o'qish madaniyatining o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Badiiy, ilmiy va ommabop adabiyotlarni muntazam o'qish o'quvchilarning so'z boyligini oshiradi, nutqiy tajribasini kengaytiradi va yozma nutq uchun tayanch bo'lib xizmat qiladi. O'qish jarayonida o'quvchi turli uslubdagi matnlar bilan tanishadi, ularning tuzilishi va til xususiyatlarini o'zlashtiradi. Bu esa o'z navbatida yozma nutqda uslubiy to'g'rilikni ta'minlashga yordam beradi. Ijtimoiy muhit ham yozma nutq rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Oila, maktab va jamiyatda yozma nutqqa bo'lgan e'tibor o'quvchining savodxonlik darajasini belgilaydi. Agar atrof-muhitfa

savodli yozishga, adabiy til me'yorlariga rioya qilishga ahamiyat berilsa, o'quvchi ham bunga intiladi. Zamonaviy axborot texnologiyalari va ijtimoiy tarmoqlarda yozma mulohazaning kengayishi yozma nutqning yangi shakllarini yuzaga keltirdi. Biroq qisqartmalar va norasmiy yozuvlardan ortiqcha foydalanish savodxonlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli raqamli muhitda ham adabiy til qoidalariga amal qilish muhimdir.

Yozma nutqni rivojlantirishda mashq va amaliy faoliyat hal qiluvchi ahamiyatga ega. Doimiy yozish, yozilgan matnlarni qayta o'qib chiqish va tahrirlash yozma nutqni takomillashtiradi. o'quvchi o'z xatolarini anglab, ularni tuzatishga harakat qilgan sari yozma nutqi ravon va mukammal boradi. Yozma nutq bir martalik mashg'ulot natijasi emas, balki uzluksiz mehnat va izlanish mahsulidir.

Xulosa qilib aytganda, yozma nutqni to'g'ri shakllantirish til bilimlari, tafakkur rivoji, psixologik holat, pedagogik ta'sir, o'qish madaniyati va ijtimoiy muhitning o'zaro uyg'unligi natijasidir. Ushbu omillarni hisobga olgan holda olib borilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning savodli mantiqiy va ravon yozish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Yozma nutqni rivojlangan shaxs esa jamiyatda o'z fikrini erkin ifodalashga qodir, mustaqil va ijodkor inson sifatida kamol topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov N. Rafiyev A. o'zbek tili. Umumta'lim maktablari va pedagogika oliygohlari uchun darslik. - Toshkent: o'qituvchi.
2. Yo'ldoshev B. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. - Toshkent: Fan.
3. Abdullayev A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. - Toshkent: Fan.
4. g'ulomov A. O'zbek tilshunosligi masalalari. - Toshkent: o'qituvchi.
5. Karimov I. Ta'lim va tarbiya masalalari. - Toshkent: o'zbekiston

**РОЛЬ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОФИЛАКТИКЕ
ПРАВОНАРУШЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С НАСИЛИЕМ В ОТНОШЕНИИ
ЖЕНЩИН В УЗБЕКИСТАНЕ**

Шомуратова Хилола Умиджон қизи

мустақил тадқиқотчи

E-mail: hshomuratova@mail.ru

Аннотация

В статье анализируется роль интернет-технологий в профилактике правонарушений, связанных с насилием в отношении женщин в Узбекистане. Обосновано, что в условиях цифровизации трансформация форм насилия, включая кибербуллинг, онлайн-преследование и распространение персональных данных, требует совершенствования профилактических механизмов. Рассмотрены информационно-просветительская, ранняя диагностика, электронные обращения и мониторинговая функции интернет-технологий. Выявлены существующие проблемы национальной практики и предложены научно-практические рекомендации.

Ключевые слова: профилактика насилия, интернет-технологии, кибербуллинг, цифровой мониторинг, гендерная безопасность, виктимология.

**THE ROLE OF INTERNET TECHNOLOGIES IN THE PREVENTION OF
OFFENSES RELATED TO VIOLENCE AGAINST WOMEN IN
UZBEKISTAN**

Abstract

This article analyzes the role and significance of internet technologies in the prevention of crimes related to violence against women in Uzbekistan. It is substantiated that in the conditions of digitalization, the transformation of forms of violence, including cyberbullying, online harassment, and dissemination of personal data, requires new approaches to the prevention system. The informational-educational, early detection, electronic complaint, and monitoring functions of internet technologies are scientifically examined. In addition, existing problems in national practice are analyzed, and scientific-practical recommendations are proposed to eliminate them.

Keywords: violence prevention, internet technologies, cyberbullying, digital monitoring, gender security, victimology.

ЎЗБЕКИСТОНДА ХОТИН-ҚИЗЛАРГА НИСБАТАН ЗЎРАВОНЛИК БИЛАН БОҒЛИҚ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИДА ИНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ РОЛИ

Аннотация

Мазкур мақолада Ўзбекистонда хотин-қизларга нисбатан зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш жараёнида интернет технологияларининг ўрни ва аҳамияти таҳлил қилинган. Рақамлашув шароитида зўравонлик шакллариининг трансформацияси, хусусан, кибербуллинг, онлайн таъқиб, шахсий маълумотларни тарқатиш каби ҳолатлар профилактика тизимида янги ёндашувларни талаб қилаётгани асосланган. Интернет технологияларининг ахборот-маърифий, эрта аниқлаш, электрон мурожаат ва мониторинг функциялари илмий жиҳатдан ёритилган. Шунингдек, миллий амалиётдаги мавжуд муаммолар таҳлил қилиниб, уларни бартараф этиш бўйича илмий-амалий таклифлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: зўравонлик профилактикаси, интернет технологиялари, кибербуллинг, рақамли мониторинг, гендер хавфсизлиги, виктимология.

Кириш

Ҳозирги глобаллашув ва жадал ижтимоий-сиёсий трансформация шароитида хотин-қизларга нисбатан зўравонлик инсоният олдида турган энг долзарб ва мураккаб муаммолардан бири сифатида эътироф этилмоқда. Ушбу иллат нафақат алоҳида шахснинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни ва кадр-қимматида тажовуз қилади, балки жамият барқарорлиги, оила институти мустаҳкамлиги ҳамда инсон ҳуқуқларининг таъминланишига жиддий салбий таъсир кўрсатади.

Халқаро ҳамжамият томонидан мазкур муаммо глобал характерга эга экани тан олинган бўлиб, United Nations доирасида қабул қилинган қатор халқаро ҳужжатлар ва барқарор ривожланиш мақсадлари доирасида хотин-қизларга нисбатан ҳар қандай зўравонликка барҳам бериш устувор вазифалардан бири сифатида белгиланган. Шунингдек, гендер тенгликни таъминлаш ва зўравонликка қарши курашиш йўналишида UN Women томонидан тизимли дастурлар, таҳлилий ҳисоботлар ва институционал ислоҳотларга қаратилган ташаббуслар амалга оширилмоқда. Бу эса муаммонинг глобал миқёсдаги

долзарблигини яна бир бор тасдиқлайди.

Шу билан бирга, рақамли трансформация жараёнлари жамият ҳаётининг барча соҳаларига чуқур кириб келмоқда. Интернет тармоқлари, ижтимоий платформалар ва рақамли коммуникация воситаларининг кенг тарқалиши зўравонлик шакллариининг ҳам трансформациясига олиб келмоқда. Анъанавий жисмоний ва психологик зўравонлик турлари билан бир қаторда кибертазйик, онлайн таъқиб, шахсий маълумотларни тарқатиш орқали босим ўтказиш каби янги кўринишлар вужудга келмоқда. Бу эса зўравонликнинг латент даражасини ошириб, уни аниқлаш ва профилактика қилиш механизмларини янада такомиллаштиришни талаб этади.

Айни пайтда рақамли технологиялар фақат хавф манбаи эмас, балки профилактика ва ҳимоянинг самарали воситаси сифатида ҳам намоён бўлмоқда. Онлайн мурожаат платформалари, электрон ҳимоя ордерлари, рақамли мониторинг тизимлари, ҳуқуқий маслаҳат хизматлари ва мобил иловалар зўравонликка қарши курашишда янги институционал имкониятлар яратмоқда. Бу эса профилактика фаолиятини замонавий ёндашувлар асосида қайта кўриб чиқиш заруратини юзага келтиради.

Ўзбекистон шароитида ҳам хотин-қизларга нисбатан зўравонликка қарши курашиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан гендер тенгликни таъминлаш, тазйик ва зўравонликнинг олдини олишга қаратилган қонунчилик ташаббуслари ва парламент назорати механизмлари амалга оширилмоқда. Айнан Ўзбекистонда интернетдаги таҳдидларга қарши ҳуқуқий ҳимоя тизимини шакллантириш мақсадида бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинганлиги таъкидланади.

Жумладан, “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонун интернетда ахборот ресурсларини муҳофаза қилиш, ахборот хавфсизлигини таъминлаш ҳамда ахборотларни ишлашга доир талабларни белгилаб берган¹. Шунингдек, “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги Қонун шахсий маълумотларни йиғиш, сақлаш ва улардан фойдаланиш тартибини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиб, рухсатсиз маълумот тарқатиш ҳолатларига қарши ҳуқуқий чораларни мустаҳкамлаган². “Электрон ҳукумат тўғрисида”ги Қонун давлат хизматларини рақамли шаклда кўрсатиш жараёнида ахборот хавфсизлигини таъминлашга

¹ Ахборотлаштириш тўғрисида/ <https://www.lex.uz/acts/83472/> Мурожаат санаси 20.02.2026 йил

² Шахсга доир маълумотлар тўғрисида/ <https://lex.uz/docs/4396419/> Мурожаат санаси 20.02.2026 йил

қаратилган нормаларни жорий этган³. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати раисининг 2023 йил 4 сентябрдаги 91-сонли “Киберхавфсизликни таъминлаш бўйича давлат сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида⁴”ги буйруғи киберхавфсизлик тизимини ривожлантиришга қаратилган муҳим ҳуқуқий асослардан бири ҳисобланади. Ушбу норматив ҳужжатлар шахсий ахборотларни ҳимоя қилиш, киберхужумларга қарши курашиш ҳамда ижтимоий тармоқларда ахлоқий меъёрларни мустаҳкамлашни давлат сиёсати даражасида устувор вазифа сифатида белгилаган. Бироқ, рақамли трансформация шароитида зўравонлик профилактикасининг назарий-методологик асослари, рақамли инструментлардан фойдаланиш самарадорлиги ҳамда институционал механизмлар ўзаро ҳамкорлигининг илмий таҳлили етарли даражада комплекс ўрганилмаган.

Шу жиҳатдан, хотин-қизларга нисбатан зўравонликнинг замонавий шакллари, уларнинг рақамли муҳитда намоён бўлиш хусусиятлари ва профилактика тизимида инновацион технологиялардан фойдаланиш имкониятларини илмий асосда тадқиқ этиш долзарб аҳамият касб этади. Мазкур масала инсон ҳуқуқларини таъминлаш, гендер тенгликни мустаҳкамлаш ва барқарор ижтимоий ривожланишни таъминлаш нуқтаи назаридан ҳам назарий, ҳам амалий аҳамиятга эгадир.

Ҳуқубузарликлар профилактикаси ҳуқуқ-тартиботни сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш, ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга барҳам бериш, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш мақсадида қўлланиладиган ҳуқуқбузарликлар умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимологик профилактикасининг ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий ва бошқа чора-тадбирлари тизимидир⁵. Криминологик нуқтаи назардан профилактика умумий, махсус якка ва виктимологик турларга бўлинади.

Рақамли профилактика эса янги тушунча сифатида кириб келмоқда ва бу ахборот-коммуникация технологиялари орқали зўравонлик ҳолатларини эрта

³ Электрон ҳуқумат тўғрисида/ <https://www.lex.uz/acts/2833860/> Мурожаат санаси 20.02.2026 йил

⁴ Ўзбекистон Республикаси киберхавфсизлик ва муҳим ахборот инфратузилмаси объектларининг киберхавфсизлигини таъминлаш даражасини баҳолаш тартиби тўғрисидаги низомнитасдиқлаш ҳақида/ <https://nrm.uz/contentf?doc=734411/> Мурожаат санаси 20.02.2026 йил

⁵ Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги Қонун / <https://www.lex.uz/acts/2387357/> Мурожаат санаси 20.02.2026 йил

аниқлаш, огоҳлантириш ва ҳимоя қилиш механизмларини жорий этишни англатади. Бу жараёнда виктимологик ёндашув алоҳида аҳамият касб этади, яъни жабрланувчининг хавфсизлигини таъминлаш устувор вазифа сифатида қаралади. Хотин-қизларга нисбатан зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини замонавий илмий ёндашувлар ва рақамли технологиялар имкониятлари уйғунлигида таҳлил қилиш ўрганилаётган мавзунинг назарий методологик асосини ташкил қилади. Бу борада хотин-қизларга нисбатан зўравонлик глобал ижтимоий-ҳуқуқий муаммо сифатида эътироф этилиб, унинг олдини олиш тизимини такомиллаштиришда криминологик, виктимологик, институционал ёндашувлар ҳамда рақамли криминология муҳим аҳамият касб этади. Криминологик ёндашув зўравонликни ижтимоий ҳодиса сифатида ўрганиб, унинг пайдо бўлишига таъсир этувчи ижтимоий тенгсизлик, ҳуқуқий маданият даражаси, оилавий муносабатлар хусусиятлари ва латент жиноятчилик омилларини таҳлил қилишга хизмат қилади. Виктимологик ёндашув эса жабрланувчи шахснинг ижтимоий-психологик ҳолати, ижтимоий ҳимоя даражаси ва такрорий виктимлашув хавфини баҳолаш орқали профилактика тизимини жабрланувчини ҳимоя қилишга йўналтириш имконини беради. Институционал ёндашув профилактика жараёнида давлат органлари ва жамоат институтлари ўртасидаги ҳамкорликни таҳлил қилишга асосланиб, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, суд ва прокуратура тизими, маҳалла институти, хотин-қизлар масалалари бўйича тузилмалар ҳамда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятининг мувофиқлаштирилишини муҳим омил сифатида кўради.

Шу билан бирга, рақамли криминология тушунчаси зўравонликнинг кибермаконда намоён бўладиган янги шакллари ўрганишга қаратилган бўлиб, онлайн таъқиб, кибертаъқиб, шахсий маълумотларни тарқатиш орқали босим ўтказиш каби ҳолатларни таҳлил қилиш имконини беради⁶. Рақамли криминология прогнозлаш, хавфларни эрта аниқлаш ва маълумотларга асосланган қарор қабул қилиш механизмларини шакллантиришга хизмат қилади. Тадқиқотда интернет технологиялари профилактика тизимининг муҳим инструменти сифатида кўриб чиқилади. Хусусан, ижтимоий тармоқлар орқали ҳуқуқий ахборот тарқатиш, жамоатчилик ҳуқуқий онгини ошириш, аноним мурожаат қилиш имкониятларини яратиш ва зўравонлик ҳолатларини

⁶ РАҚАМЛИ КРИМИНОЛОГИЯ ТУШУНЧАСИ /<https://econferences.ru/index.php/arims/article/view/33997/>
Академические исследования в современной науке Н. Маматқобилов

Learning and Sustainable Innovation

оммалаштириш профилактика самарадорлигини оширади. Шу билан бирга, ижтимоий тармоқлар кибербуллинг ва онлайн тазйиқ манбаи бўлиши мумкинлиги сабабли уларни мониторинг қилиш ва медиасаводхонликни ошириш муҳимдир.

Бундан ташқари Big Data технологиялари катта ҳажмдаги маълумотларни таҳлил қилиш орқали зўравонлик ҳолатлари статистикасини ўрганиш, хавфли ҳудудларни аниқлаш, такрорий ҳуқуқбузарликлар динамикасини баҳолаш ва хавф гуруҳларини белгилаш имконини беради. Сунъий интеллект технологиялари эса хавфли хатти-ҳаракатларни автоматик аниқлаш, онлайн таҳдидларни филтрлаш, зўравонликка оид контентларни мониторинг қилиш ва хавф даражасини прогнозлашда қўлланилади. Жамоат хавфсизлигини таъминлашда **ССТV видеокузатув** тизимлари ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, жамоат жойларида хавфсизликни таъминлаш ва исбот базасини шакллантиришга хизмат қилади. Шунингдек, **GPS мониторинг** технологиялари ҳимоя ордери берилган шахсларни назорат қилиш, хавфли субъектлар ҳаракатини кузатиш ва жабрланувчи хавфсизлигини таъминлашда муҳим восита ҳисобланади. Электрон мурожаат платформалари эса жабрланувчиларга тезкор мурожаат қилиш, онлайн ҳуқуқий маслаҳат олиш ва зўравонлик ҳолатларини рақамли рўйхатга олиш имконини яратиб, латент зўравонлик даражасини камайтиришга хизмат қилади. Умуман олганда, тадқиқотнинг назарий-методологик асоси анъанавий криминологик ва виктимологик қарашларни рақамли трансформация шароити талабларига мос равишда ривожлантиришга қаратилган.

Маълумот учун: Big Data технологиялари - бу ҳажми, тезлиги ва хилма-хиллиги жиҳатидан анъанавий ахборот қайта ишлаш усуллари билан таҳлил қилиб бўлмайдиган даражада катта бўлган маълумотлар тўпламини англатади⁷.

ССТV видеокузатув - бу видео тасвирларни маълум бир жойдаги камералар орқали махсус мониторларга ёки ёзиб олиш қурилмаларига узатувчи хавфсизлик тизими.⁸

GPS мониторинг - бу Сунъий ёълдош кузатув мониторинги, уяли ёки радиоалоқа ускуналари ва технологиялари, ҳисоблаш технологиялари ва рақамли хариталар ёрдамида қурилган ҳаракатланувчи объектларни кузатиш тизими⁹.

⁷ International Data Corporation/ <https://www.idc.com/> Мурожаат санаси 21.02.2026 йил

⁸ ССТV — это аббревиатура термина Closed Circuit Television/ <https://itrade.uz/cctv/> Мурожаат санаси 21.02.2026 йил

⁹ Спутниковый мониторинг транспорта/ <https://ru.wikipedia.org/wiki/> Мурожаат санаси 21.02.2026 йил

Замонавий рақамли трансформация шароитида интернет технологиялари хотин-қизларга нисбатан зўравонлик профилактикасининг самарадорлигини оширишда стратегик аҳамиятга эга восита сифатида намоён бўлмоқда. Давлатимизда хотин-қизларни зўравонликдан ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришда интернет технологияларидан фойдаланишнинг ахборот-маърифий, эрта аниқлаш, электрон мурожаат ҳамда назорат ва мониторинг каби асосий йўналишлари шаклланиб бормоқда.

Аввало, интернет технологияларининг ахборот-маърифий функцияси жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни оширишга хизмат қилади. Ижтимоий тармоқлар, онлайн платформалар ва рақамли коммуникация воситалари орқали профилактик роликлар, вебинарлар, онлайн семинарлар ва ахборот кампанияларини ташкил этиш аҳолининг, айниқса хотин-қизларнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини билиш даражасини ошириш имконини беради. Бу йўналишда гендер зўравонлигига қарши 16 кунлик халқаро акция доирасида кенг қамровли тарғибот ишларини амалга ошириш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, мазкур ташаббус UN Women томонидан илгари сурилган глобал профилактик дастурлардан бири ҳисобланади ҳамда United Nations тизимида гендер тенглик сиёсатининг амалий ифодаси сифатида хизмат қилади.

Интернет технологияларининг эрта аниқлаш функцияси профилактика тизимининг инновацион йўналишларидан бири ҳисобланади. Ижтимоий тармоқлардаги таҳдидли контентларни мониторинг қилиш, кибербуллинг ҳолатларини аниқлаш ҳамда сунъий интеллект алгоритмлари асосида хавфли хатти-ҳаракатларни прогнозлаш имконияти профилактиканинг янги босқичини шакллантиради. Шу билан бирга, рақамли виктимология концепцияси интернет муҳитида жабрланиш хавфи омилларини ўрганиш, потенциал қурбон гуруҳларни аниқлаш ва такрорий виктимлашувнинг олдини олишга қаратилган илмий йўналиш сифатида аҳамият касб этади. Big Data технологиялари катта ҳажмдаги ахборот массивларини таҳлил қилиш орқали зўравонлик ҳолатларининг географик, демографик ва ижтимоий хусусиятларини аниқлаш, хавфли ҳудудларни прогнозлаш ҳамда профилактик тадбирларни проактив шаклда ташкил этиш имконини беради.

Электрон мурожаат ва ҳимоя механизмларини ривожлантириш ҳам профилактика тизимининг муҳим институционал йўналиши ҳисобланади. Жабрланувчилар интернет платформалар орқали зўравонлик ҳолатлари юзасидан тезкор ариза юбориш, онлайн ҳуқуқий ва психологик маслаҳат олиш имкониятига эга бўлмоқда. Мазкур соҳада профилактика субъектлари сифатида

Learning and Sustainable Innovation

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси тизимида рақамли мурожаатларни қабул қилиш платформалари жорий этилмоқда. Телеграм-ботлар, ишонч телефонлари ва электрон ҳимоя ордерларини рақамлаштириш жабрланувчиларга масофавий ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш имкониятларини кенгайтиради.

Интернет технологияларининг назорат ва мониторинг функцияси ҳуқуқбузарликларни эрта босқичда аниқлаш ва уларнинг олдини олишда муҳим аҳамиятга эга. Ягона статистик база шакллантириш, идоралараро ахборот алмашинувини таъминлаш ҳамда геоаналитика усулларини жорий этиш профилактика самарадорлигини оширади. Шу билан бирга, мамлакатда рақамли зўравонлик ҳолатларини ҳисобга олувчи ягона интеграциялашган мониторинг тизимининг тўлиқ шаклланмаганлиги илмий жиҳатдан танқидий баҳоланади. Бу ҳолат маълумотларни марказлаштирилган тарзда таҳлил қилиш, хавф омилларини прогнозлаш ва қарорлар қабул қилиш жараёнларини оптималлаштириш имкониятларини чеклайди. Шу сабабли рақамли мониторингнинг миллий платформасини яратиш профилактика тизимини такомиллаштиришга қаратилган илмий таклифлардан бири ҳисобланади.

Умуман олганда, интернет технологияларининг ахборот-маърифий, эрта аниқлаш, электрон мурожаат ҳамда назорат-мониторинг функцияларини комплекс ривожлантириш хотин-қизларга нисбатан зўравонлик профилактикасининг замонавий, инновацион ва маълумотларга асосланган моделини шакллантиришга хизмат қилади.

Амалга оширилган ишлар сирасида қатор мавжуд муаммолар ҳам сақланиб қолмоқда. Аёлларга нисбатан рақамли зўравонлик ҳолатлари бўйича аниқ тушунчаси ишлаб чиқилмаганлиги унинг зўравонлик тури сифатида ҳуқуқий классификациянинг етарли даражада баҳоланмаслигига олиб келмоқда. Бундан ташқари кибербуллинг тушунчаси уни ҳуқуқий квалификация қилиш муаммоси мавжуд.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда кибербуллинг алоҳида ҳуқуқбузарлик тури сифатида норматив жиҳатдан тўлиқ институционаллаштирилмаган. Амалда кибербуллинг ҳолатлари кўпинча ҳақорат қилиш, таҳдид солиш ёки шахсий маълумотларни тарқатиш каби умумий ҳуқуқбузарлик таркиблари доирасида баҳоланмоқда. Бу эса кибермаконда содир этилган зўравонлик ҳаракатларини комплекс криминологик баҳолаш имкониятини чеклайди. Ўзбекистон шароитида кибербуллингни ҳуқуқий квалификация қилишда ягона ёндашувнинг мавжуд эмаслиги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар амалиётида айрим

қийинчиликларни юзага келтирмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги тизимларида кибермакондаги зўравонлик ҳолатларини алоҳида статистик ҳисобга олиш механизми тўлиқ шаклланмаган.

Онлайн таъқиб учун жавобгарлик масаласи ҳам етарлича эмас. Онлайн таъқиб (cyberstalking) учун махсус жавобгарлик нормаларининг етарли даражада ривожланмаганлиги профилактика тизими самарадорлигини пасайтирмоқда. Амалда бундай ҳолатлар кўпинча маъмурий ҳуқуқбузарлик ёки умумий жиноий таркиблар доирасида кўриб чиқилмоқда. Ўзбекистонда хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш масалалари давлат сиёсати даражасида устувор йўналишлардан бири ҳисобланади. Аммо бу соҳада ҳуқуқий механизмларни такомиллаштиришда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан гендер тенглик ва зўравонликка қарши курашишга қаратилган қонунчилик ташаббуслари амалга оширилмоқда.

Шахсий маълумотларнинг муҳофазаси рақамли муҳитда зўравонлик профилактикасининг муҳим ҳуқуқий асосларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг Давлат персоналлаштириш маркази ҳамда ахборот хавфсизлигига масъул давлат тузилмалари томонидан шахсий маълумотларни сақлаш ва қайта ишлаш талаблари белгиланган бўлса-да, интернет тармоқларида руҳсатсиз маълумот тарқатиш ҳолатларининг олдини олиш тизимини янада такомиллаштириш зарур.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Ахборотлаштириш тўғрисидаги Қонуни ҳамда Шахсга доир маълумотлар тўғрисидаги Қонун нормаларини рақамли зўравонликка қарши профилактика механизмлари билан интеграция қилиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Хотин -қизлар айниқса уй бекалари ҳамда вояга етмаган ёш қизларда рақамли саводхонлик даражаси пастлиги уларнинг онлине тақибларга учраши даражасини ошишига олиб келмоқда. Бу борада таълим тизимида рақамли хавфсизлик модулларини мактаб ва ОТМларда медиасаводхонликни ошириш зарурлигини тақазо қилмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, қуйидаги таклифларни илгари суриш мумкин:

1. Рақамли зўравонлик тушунчасига аниқ тариф ишлаб чиқиш .
2. Хотин-қизларга нисбатан зўравонлик ҳолатларини қайд этувчи ягона электрон мониторинг платформасини яратиш.
3. Сунъий интеллект асосида аёлларга нисбатан кибербуллингни автоматик аниқлаш тизимини жорий қилиш.

4. Таълим муассасаларида “Рақамли хавфсизлик ва гендер маданияти” ўқув модулларини киритиш.

5. Идоралараро электрон ҳамкорликни ҳуқуқий жиҳатдан янада мустаҳкамлаш.

Хулоса қилиб айтганда, интернет технологиялари хотин-қизларга нисбатан зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш имкониятига эга. Бироқ бу имкониятлардан самарали фойдаланиш учун ҳуқуқий, институционал ва техник механизмларни комплекс тарзда такомиллаштириш зарур. Рақамли профилактика давлат органлари, фуқаролик жамияти институтлари ва таълим тизими ўртасидаги узвий ҳамкорликни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. (2023).
2. Ўзбекистон Республикасининг “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни. (2019).
3. “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонун. (11 декабрь 2003 йил.)
4. “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги Қонун.(2 июль 2019 йил.)
5. “Электрон ҳукумат тўғрисида”ги Қонун. (9 декабрь 2015 йил.)
6. Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати раисининг 2023 йил 4 сентябрдаги 91-сонли “Киберхавфсизликни таъминлаш бўйича давлат сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида ”ги буйруғи
7. РАҚАМЛИ КРИМИНОЛОГИЯ ТУШУНЧАСИ
/https://econferences.ru/index.php/arims/article/view/33997/ Академические
исследования в современной науке Н. Маматқобилов
8. United Nations. (1993). *Declaration on the Elimination of Violence against Women*. New York: UN.
9. UN Women. (2020). *Online and ICT-facilitated violence against women and girls*. New York: UN Women.
10. International Data Corporation расмий сайти маълумотлари/Мурожаат санаси 21.02.2026 йил
11. CCTV — это аббревиатура термина Closed Circuit Television/ википедия маълумотлари/ Мурожаат санаси 21.02.2026 йил
12. Спутниковый мониторинг транспорта/википедия маълумотлари/
/Мурожаат санаси 21.02.2026 йил

**QISMAN ADENTIYADA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN
FOYDALANISH: ZAMONAVIY YONDASHUV VA KLINIK
SAMARADORLIK**

Toshkent davlat tibbiyot universiteti Gospital ortopedik stomatologiya kafedrası
dotseni t.f.n.

Normurodova Ruxsora Zokir qizi

Gospital ortopedik stomatologiya kafedrası klinik ordinatori

Davronovaa Shoxista Zokir qizi

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada qisman adentiya holatlarida raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi, ularning diagnostika, davolashni rejalashtirish va ortopedik reabilitatsiyadagi o'rni tahlil qilinadi. Raqamli stomatologiya — intraoral skanerlash, konus-nurli kompyuter tomografiya (CBCT), CAD/CAM tizimlari, 3D modellashtirish hamda raqamli okklyuzion tahlil — qisman tish yo'qotilishida yuqori aniqlik, funksional barqarorlik va estetik natijaga erishish imkonini beradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli texnologiyalar inson omiliga bog'liq xatoliklarni kamaytiradi, davolash muddatini qisqartiradi va bemor uchun qulaylikni oshiradi.

Kalit so'zlar: qisman adentiya, raqamli stomatologiya, CAD/CAM, intraoral skaner, 3D modellashtirish, okklyuziya, implantatsiya.

Kirish. Qisman adentiya — bir yoki bir nechta tishlarning tish qatoridan yo'qolishi bilan tavsiflanadigan keng tarqalgan stomatologik patologiya hisoblanadi. Jahon sog'liqni saqlash statistik ma'lumotlariga ko'ra, kattalar orasida tishlarning qisman yo'qolishi yuqori uchrash chastotasiga ega bo'lib, bu holat nafaqat funksional, balki estetik va psixo-emotsional muammolarni ham yuzaga keltiradi. Tishlarning yo'qolishi chaynash samaradorligining pasayishi, nutq artikulyatsiyasining buzilishi, antagonist tishlarning supraerupsiyasi, qo'shni tishlarning medial siljishi, okklyuzion muvozanatning buzilishi hamda chakka-pastki jag' bo'g'imi disfunktsiyasiga olib kelishi mumkin. Qisman adentiya etiologiyasida karies va uning asoratlari, parodontal kasalliklar, travmalar, ortodontik yoki jarrohlik aralashuvlar asosiy o'rin tutadi. Tish qatorining yaxlitligi buzilishi natijasida stomatognatik tizimda murakkab morfofunktsional o'zgarishlar yuz beradi. Bu o'zgarishlar vaqt o'tishi bilan alveolyar suyak rezorbsiyasining kuchayishi, yuz pastki uchdan bir qismining qisqarishi va chaynash mushaklari faoliyatining qayta taqsimlanishiga sabab bo'ladi. An'anaviy

Learning and Sustainable Innovation

ortopedik davolash usullari — olinadigan yoki olinmaydigan protez konstruksiyalari yordamida tish qatorini tiklash — ko‘p bosqichli va texnik jihatdan murakkab jarayon hisoblanadi. Qolip olish, gips model tayyorlash, artikulyatorda ishlash va laboratoriya bosqichlari inson omiliga sezilarli darajada bog‘liq bo‘lib, aniqlikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, ko‘p marotaba klinik tashriflar bemor uchun noqulaylik tug‘diradi. So‘nggi yillarda stomatologiyada raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi qisman adentiyani davolash tamoyillarini tubdan o‘zgartirdi. Raqamli stomatologiya konsepsiyasi diagnostika, rejalashtirish va ortopedik konstruksiyalarni tayyorlash jarayonini yagona raqamli zanjirga birlashtiradi. Intraoral skanerlash, konus-nurli kompyuter tomografiya (CBCT), uch o‘lchamli (3D) modellashtirish, kompyuter yordamida loyihalash va ishlab chiqarish (CAD/CAM) tizimlari hamda raqamli okklyuzion tahlil usullari klinik amaliyotga keng joriy etilmoqda. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi diagnostik aniqlikni oshirish, davolash rejasini individuallashtirish va ortopedik konstruksiyalarni yuqori moslik darajasida tayyorlash imkonini bermoqda. Ayniqsa implantatsiya asosidagi protezlashda uch o‘lchamli vizualizatsiya va virtual rejalashtirish jarayonlari jarrohlik xavfsizligini sezilarli darajada oshiradi. Raqamli modellashtirish yordamida kelajakdagi protez konstruksiyasining anatomo-funksional xususiyatlari oldindan baholanadi, bu esa klinik xatoliklarni kamaytiradi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar yordamida olingan ma‘lumotlarni saqlash va qayta ishlash imkoniyati uzoq muddatli monitoringni amalga oshirishga sharoit yaratadi. Raqamli arxivlash klinik natijalarni solishtirish, protezlarning funksional barqarorligini baholash va takroriy aralashuvlarni optimallashtirish imkonini beradi. Bu esa ilmiy tadqiqotlar o‘tkazishda ham muhim metodologik ahamiyat kasb etadi. Qisman adentiyada raqamli yondashuvning dolzarbligi shundaki, u stomatognatik tizimning biomexanik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Raqamli okklyuzion tahlil vositalari orqali chaynash bosimi va yuklama taqsimoti real vaqt rejimida baholanadi, bu esa protez konstruksiyasini optimal shakllantirishga yordam beradi. Natijada ortiqcha yuklama zonalari kamayadi va ortopedik konstruksiyalarning xizmat muddati uzayadi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning iqtisodiy samaradorligi ham muhim omil hisoblanadi. Dastlabki investitsiya xarajatlari yuqori bo‘lishiga qaramay, uzoq muddatli istiqbolda klinik va laboratoriya jarayonlarining optimallasuvi davolash sifatini oshirish bilan birga vaqt va resurslarni tejash imkonini beradi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar asosida tayyorlangan ortopedik konstruksiyalar an‘anaviy usullar bilan solishtirganda yuqori aniqlik, yaxshiroq chekka mosligi va estetik ko‘rsatkichlarga ega. Bu esa qisman adentiyani davolashda raqamli

Learning and Sustainable Innovation

yondashuvni istiqbolli va innovatsion yo‘nalish sifatida baholash imkonini beradi. Shu munosabat bilan qisman adentiyada raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslari, klinik imkoniyatlari va samaradorligini chuqur o‘rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi. Qisman adentiyada raqamli texnologiyalarning klinik samaradorligini ilmiy asosda tahlil qilish.

Raqamli diagnostika usullari. Intraoral skanerlash. Intraoral skanerlar yordamida og‘iz bo‘shlig‘ining yuqori aniqlikdagi uch o‘lchamli modeli olinadi. Ushbu usul an’anaviy silikon yoki alginat qoliplarga nisbatan quyidagi ustunliklarga ega: yuqori aniqlik; bemor uchun komfort; dezinfeksiya jarayonining soddaligi; ma’lumotlarni raqamli saqlash va uzatish imkoniyati. Raqamli model asosida virtual artikulyatsiya amalga oshiriladi, bu esa okklyuzion munosabatlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Konus-nurli kompyuter tomografiya (CBCT) CBCT suyak to‘qimasining hajmi, zichligi va anatomik tuzilishini aniqlashda qo‘llaniladi. Implantatsiya rejalashtirishda uch o‘lchamli tasvirlar asosida optimal implant joylashuvi aniqlanadi. Bu usul jarrohlik xavfsizligini oshiradi. CAD/CAM texnologiyalarining qo‘llanilishi CAD/CAM tizimi (Computer-Aided Design / Computer-Aided Manufacturing) ortopedik konstruksiyalarni loyihalash va tayyorlashda keng qo‘llaniladi. CAD bosqichi Maxsus dasturiy ta’minot yordamida: toj va ko‘prik protezlari; qisman olinadigan protez karkaslari; individual abutmentlar; implant usti suprastrukturalari modellashtiriladi. Virtual dizayn bosqichida kontakt nuqtalari, anatomiya va okklyuziya aniq nazorat qilinadi. CAM bosqichi Frezerlash yoki 3D print texnologiyasi yordamida tayyor mahsulot ishlab chiqariladi. Zirkoniy, litiy-disilikat va boshqa zamonaviy materiallar yuqori mustahkamlik va estetik ko‘rsatkichlarga ega. 3D modellashtirish va 3D print texnologiyasi 3D modellashtirish yordamida jag‘ modeli va kelajakdagi protez konstruksiyasi virtual ravishda yaratiladi. 3D printerlar orqali: vaqtinchalik tojlar; jarrohlik shablonlari; diagnostik modellar; individual traylar tayyorlanadi. Bu usul implantologiyada aniqlikni oshirib, operatsiya vaqtini qisqartiradi. Raqamli okklyuzion tahlil. Qisman adentiyada noto‘g‘ri yuklama taqsimoti protezning uddatidan oldin ishdan chiqishiga olib kelishi mumkin. Raqamli okklyuzion tahlil tizimlari chaynash bosimini real vaqt rejimida o‘lchaydi va yuklama markazlarini aniqlaydi. Natijada: ortiqcha bosim zonalari aniqlanadi; protez konstruksiyasi optimallashtiriladi; chakka-pastki jag‘ bo‘g‘imi disfunksiyasi xavfi kamayadi. Klinik samaradorlik va natijalar tahlili. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar yordamida tayyorlangan ortopedik konstruksiyalar: yuqori aniqlikdagi moslikka ega; sement qatlami minimal bo‘ladi; qayta tuzatishlar soni kamayadi; bemor

Learning and Sustainable Innovation

qoniqish darajasi yuqori bo‘ladi. Davolash muddati 20–40 % gacha qisqarishi kuzatiladi. Laboratoriya bosqichlarining qisqarishi iqtisodiy samaradorlikni ham oshiradi.

Muhokama. Raqamli stomatologiya qisman adentiyaning davolashda kompleks yondashuvni ta‘minlaydi. Ayniqsa implant asosidagi protezlashda virtual rejalashtirish va jarrohlik shablonlarining qo‘llanilishi xavfsizlikni sezilarli darajada oshiradi. Kelajakda sun‘iy intellekt asosidagi avtomatlashtirilgan dizayn tizimlari, biomexanik modellashtirish va individual funksional analiz metodlari keng qo‘llanilishi kutilmoqda.

Xulosa. Qisman adentiya zamonaviy stomatologiyaning dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, u nafaqat tish qatorining yaxlitligini buzadi, balki stomatognatik tizimning morfologik va funksional muvozanatiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Tishlarning qisman yo‘qolishi chaynash samaradorligining pasayishi, okklyuzion munosabatlarning buzilishi, chakka-pastki jag‘ bo‘g‘imi disfunktsiyasi hamda estetik kamchiliklar bilan namoyon bo‘ladi. Shu sababli qisman adentiyaning davolash nafaqat estetik tiklash, balki to‘liq funksional rehabilitatsiyani ta‘minlashga qaratilishi lozim. Tadqiqot tahlillari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalarni klinik amaliyotga joriy etish qisman adentiyaning davolash sifatini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Raqamli diagnostika usullari, xususan intraoral skanerlash va uch o‘lchamli tasvirlash texnologiyalari og‘iz bo‘shlig‘i anatomiyasini yuqori aniqlikda aks ettirish imkonini beradi. Bu esa davolashni individuallashtirish va optimal ortopedik konstruksiyani tanlash uchun mustahkam asos yaratadi. Kompyuter yordamida loyihalash va ishlab chiqarish — CAD/CAM tizimlarining qo‘llanilishi ortopedik konstruksiyalarning aniqligi, mosligi va estetik ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Raqamli modellashtirish jarayonida anatomo-funksional parametrlarning nazorat qilinishi inson omiliga bog‘liq xatoliklarni kamaytiradi. Natijada protezlarning chekka mosligi yaxshilanadi, sement qatlami minimal darajaga tushadi va ikkilamchi asoratlar xavfi kamayadi. 3D modellashtirish va 3D print texnologiyalari implantatsiya jarayonini xavfsizroq va prognoz qilinadigan qiladi. Virtual rejalashtirish asosida tayyorlangan jarrohlik shablonlari implantning optimal joylashuvini ta‘minlaydi. Bu esa suyak to‘qimasining maksimal saqlanishi, qo‘shni anatomik tuzilmalarning himoyasi hamda protez konstruksiyasining uzoq muddatli barqarorligini ta‘minlaydi. Raqamli okklyuzion tahlil usullari esa qisman adentiya funksional yuklama taqsimotini obyektiv baholash imkonini beradi. Real vaqt rejimida aniqlangan bosim zonalari asosida protez konstruksiyasi optimallashtiriladi, bu esa chaynash tizimining biomexanik muvozanatini tiklashga xizmat qiladi. Natijada chakka-pastki jag‘

bo'g'imi disfunktsiyasi va mushak zo'riqishlari xavfi kamayadi. Raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi klinik jarayonlarni qisqartiradi, bemor tashriflari sonini kamaytiradi va umumiy davolash muddatini sezilarli darajada optimallashtiradi. Bu bemor qoniqish darajasining oshishiga, shuningdek, klinik va laboratoriya jarayonlarining iqtisodiy samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Raqamli arxivlash imkoniyati esa uzoq muddatli monitoring va ilmiy tahlil uchun qulay sharoit yaratadi. Shu bilan birga, raqamli stomatologiyaning rivojlanishi yuqori texnologik jihozlar va maxsus tayyorgarlikka ega mutaxassislarni talab etadi. Boshlang'ich investitsiya xarajatlarning yuqoriligi ayrim klinikalarda texnologiyalarni keng joriy etishga to'sqinlik qilishi mumkin. Biroq uzoq muddatli istiqbolda klinik samaradorlik va sifat ko'rsatkichlarining oshishi ushbu xarajatlarni oqlaydi. Umuman olganda, qisman adentiyada raqamli texnologiyalardan foydalanish ortopedik stomatologiyada innovatsion va istiqbolli yo'nalish sifatida baholanadi. Kompleks raqamli yondashuv — diagnostika, virtual rejalashtirish, CAD/CAM ishlab chiqarish va funksional nazorat — davolash natijalarining barqarorligi va prognoz qilinuvchanligini ta'minlaydi. Kelgusida sun'iy intellekt asosidagi avtomatlashtirilgan dizayn dasturlari, biomexanik modellashtirish va individual funksional analiz tizimlarining keng qo'llanilishi qisman adentiyani davolash sifatini yanada oshirishi kutilmoqda. Shu bois raqamli texnologiyalarni ilmiy asosda o'rganish, ularni klinik amaliyotga bosqichma-bosqich joriy etish hamda mutaxassislar malakasini oshirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qoladi. Shunday qilib, qisman adentiyada raqamli texnologiyalarni qo'llash nafaqat zamonaviy talab, balki yuqori sifatli, funksional va estetik jihatdan mukammal stomatologik reabilitatsiyani ta'minlovchi muhim omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Misch CE. *Contemporary Implant Dentistry*. 3rd ed. St. Louis: Mosby; 2008.
2. Anil S, Anil S (Note: duplicated in source literature discussions). Digital dentistry: recent advances and future perspectives. *J Prosthodont*. 2017;26(3):200–210. Beuer F,
3. Schweiger J, Edelhoff D. Digital dentistry: an overview of recent developments. *Quintessence Int*. 2008;39(4):341–349.
4. Mangano FG, Hauschild U, Veronesi G, et al. Trueness and precision of four intraoral scanners in oral implantology: a comparative in vitro study. *PLoS One*. 2016;11(9):e0163107.
5. Joda T, Brägger U. Digital vs. conventional implant prosthetic workflows: a cost/time analysis. *Clin Oral Implants Res*. 2015;26(12):1430–1435.
6. Patel S. New dimensions in endodontic imaging: Part 2. Cone beam computed tomography. *Int Endod J*. 2009;42(6):463–475

7. Gonzalez de Villaumbrosia P, Martinez-Rus F, Garcia-Orejas A, et al. Clinical outcomes of CAD/CAM restorations. *J Clin Exp Dent*. 2016;8(5):e571–e577.
8. Abduo J, Lyons K. Clinical considerations for increasing occlusal vertical dimension. *Aust Dent J*. 2012;57(1):2–10.
9. Rekow D, Silva N, Coelho P, et al. Performance of dental ceramics: challenges for improvements. *J Dent Res*. 2011;90(8):937–952.
10. Van Noort R. *Introduction to Dental Materials*. 4th ed. London: Elsevier; 2013.
11. Goodacre CJ, Bernal G, Rungcharassaeng K, Kan JY. Clinical complications with implants and implant prostheses. *J Prosthet Dent*. 2003;90(2):121–132.
12. Sailer I, Mühlemann S, Zwahlen M, et al. Cemented and screw-retained implant reconstructions: systematic review. *Clin Oral Implants Res*. 2012;23(Suppl 6):163–201.
13. Ender A, Mehl A. Accuracy of complete-arch dental impressions: conventional vs digital methods. *Int J Comput Dent*. 2015;18(1):11–19.
14. Revilla-León M, Özcan M. Additive manufacturing technologies in dentistry. *J Prosthodont*. 2019;28(2):146–158.
15. Schweiger J, Edelhoff D. Clinical performance of CAD/CAM restorations. *Int J Comput Dent*. 2014;17(2):135–147.

Oltingugurtli vanna tuzlarini olish texnologiyasini takomillashtirish

Toshkent Kimyo Texnologiya Instituti Yangiyer filiali
Muallif: **Karimova Nodira Ikromjon qizi** 2-kurs magistr talabasi

Abstract

This article examines the technological process for producing sulfur bath salts, which includes stages such as raw material selection, mixing, crystallization, drying, and packaging. The impact of technological parameters on the final product quality was studied, and optimal production conditions were determined based on experimental results. The research demonstrates that the physical-chemical properties of the obtained sulfur bath salts meet the requirements of current standards. The proposed technology ensures the production of a stable and high-quality product suitable for balneological and therapeutic applications.

Keywords

sulfur bath salts, balneology, sulfur compounds, crystallization, technological process, therapeutic baths.

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi insonlar dardiga konservativ vositalardan farqli ravishda sanatoriya va uy sharoitida ko‘riladigan davolash muolajalari haqida tahlil qilinadi. Mazkur maqolada oltingugurtli vanna tuzlarini olish texnologiyasining nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinib, texnologik jarayonning asosiy bosqichlari yoritiladi. Tadqiqot davomida xomashyo tanlash mezonlari, aralashtirish va kristallanish jarayonlari hamda ularning tayyor mahsulot sifatiga ta‘siri o‘rganildi. Olingan natijalar asosida texnologiyani takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar oltingugurtli vannalar, sanatoriy-kurort, texnologik jarayon, tibbiyot, sun‘iy balneologik vositalar,

So‘nggi yillarda tabiiy va sun‘iy balneologik vositalarga bo‘lgan talabning ortib borishi oltingugurtli vanna tuzlarini ishlab chiqish va ularning texnologiyasini takomillashtirish masalasini dolzarb etib qo‘ymoqda. Oltingugurtli vannalar tibbiyot va sanatoriy-kurort amaliyotida tayanch-harakat apparati, teri kasalliklari, asab tizimi hamda qon aylanish tizimi kasalliklarini davolashda keng qo‘llaniladi [1]. Shu sababli ularning sifatli, barqaror tarkibli va xavfsiz bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Amaliyotda qo‘llanilayotgan oltingugurtli vanna tuzlarining asosiy

kamchiliklaridan biri — texnologik jarayonning murakkabligi hamda tayyor mahsulot sifat ko'rsatkichlarining barqaror emasligidir. Xomashyo tarkibining to'g'ri tanlanmasligi, texnologik parametrlarning optimal darajada belgilanmasligi natijasida mahsulot tarkibida faol moddalarning yo'qolishi yoki notekis taqsimlanishi kuzatiladi. Bu esa vanna tuzlarining davolovchi samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi[2].

Oltiingurtli vanna tuzlari balneologik vosita sifatida tabiiy mineral suvlar tarkibini sun'iy ravishda modellashtirish asosida olinadi. Ularning asosiy faol komponenti oltiingurtli birikmalar bo'lib, aynan shu moddalarning konsentratsiyasi va kimyoviy holati vannaning davolovchi samaradorligini belgilaydi. Oltiingurtli vanna tuzlari suvda eriganda faol vodorod sulfidi, sulfid va polisulfid ionlari hosil qiladi[3].

Oltiingurtli birikmalar organizmga teri orqali ta'sir ko'rsatib, qon aylanish jarayonini faollashtiradi, yallig'lanishga qarshi hamda regenerativ xususiyatga ega. Shu bois oltiingurtli vannalar revmatik kasalliklar, dermatologik muammolar va asab tizimi faoliyatining buzilishida samarali hisoblanadi[4]. Vanna tuzlari tarkibidagi yordamchi komponentlar esa faol moddalarning barqarorligini ta'minlash va ularning suvda bir tekis taqsimlanishiga xizmat qiladi.

Nazariy jihatdan oltiingurtli vanna tuzlarini olish jarayoni bir necha muhim omillarga bog'liq bo'lib, ularga xomashyo sifat ko'rsatkichlari, komponentlar nisbatining aniqligi hamda texnologik parametrlarning optimal tanlanishi kiradi. Xususan, oltiingurtli birikmalarning yuqori haroratda parchalanish xususiyati texnologik jarayonda harorat nazoratining muhimligini ko'rsatadi. Shuningdek, namlik darajasi va kristallanish sharoitlari tayyor mahsulotning fizik holatiga bevosita ta'sir etadi.

Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, vanna tuzlarining samaradorligi ularning granulometrik tarkibi bilan ham bog'liq. Juda mayda fraksiyali tuzlar tez erib ketishi natijasida faol moddalarning qisqa vaqt ichida ajralib chiqishiga olib keladi, yirik kristallar esa suvda sekin eriydi[5]. Shu sababli optimal kristall o'lchamini ta'minlash texnologiyaning muhim nazariy masalalaridan biri hisoblanadi.

Texnologik xomashyo tanlash

jarayonning muvaffaqiyati xomashyoning sifatiga bog'liq. Asosiy komponent sifatida oltiingurtli birikmalar, natriy yoki kaliy tuzlari, shuningdek, suv ishlatiladi[6].

Xomashyo quyidagi mezonlarga javob berishi lozim:

- Kimyoviy tozaligi yuqori bo'lishi
- Namlik miqdori me'yoriy
- Noorganik aralashmalar minimal
- Kristall shakli va o'lchami standartga mos bo'lishi

Xomashyo komponentlari aniqlangan nisbatda aralashtiriladi. Aralashtirish jarayoni mahsulot tarkibidagi faol moddalarni teng taqsimlash va keyingi kristallanish bosqichiga tayyorlash uchun muhimdir. Aralashtirish davomida suv harorati va pH darajasi nazorat qilinadi

Aralashma tayyor bo'lgach, kristallanish jarayoni boshlanadi. Muhim parametrlar:

- Harorat: optimal kristall hosil bo'lishi
- Vaqt: kristallar yetarlicha o'sishi uchun zarur bo'lgan vaqt
- Aralashtirish tezligi: teng va to'g'ri shakllanish
- Namlik: ortiqcha namlik kristallarning to'liq shakllanishiga xalaqit beradi

Kristallanishdan keyin tuzlar quritiladi. Quritish jarayoni mahsulotni uzoq muddat saqlash imkonini beradi va faol moddalarni barqarorlashtiradi. Quritilgan mahsulot granulometriya bo'yicha saralanadi[8].

Tayyor oltingugurtli vanna tuzlari standartlar bo'yicha qadoqlanadi. Qadoqlash mahsulot sifatini saqlash va transportda shikastlanmasligini ta'minlaydi.

Tajriba oltingugurtli vanna tuzlarini olish texnologiyasining har bir bosqichini sinovdan o'tkazish asosida olib borildi. Xomashyo sifatini, aralashtirish, kristallanish va quritish parametrlarini nazorat qilish orqali turli variantdagi mahsulotlar tayyorlandi.

Ko'rsatkich	Me'yor	Olingan natija	Izoh
Namlik, %	$\leq 1,5$	1,3–1,4	Standartga mos
Kristall o'lchami, mm	0,3–0,7	0,35–0,65	Barqaror
Faol oltingugurt, %	≥ 30	31–33	Yuqori samarador
pH (1% eritma)	7,0–7,5	7,2	Optimal

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki texnologik jarayonning har bir bosqichi mahsulot sifatiga sezilarli ta'sir qiladi. Xomashyo va texnologik parametrlarni optimallashtirish natijasida granulometrik tarkib barqaror va faol modda konsentratsiyasi yuqori bo'ldi[7]. Tavsiyalar: xomashyoni sifat jihatdan sinovdan o'tkazish, kristallanish

jarayonida harorat va vaqtni nazorat qilish, quritish va granulatsiya parametrlarini standartlashtirish, mahsulot sifatini monitoring qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Иванов, А.П. Балнеология и лечебные ванны. — М.: Медицина, 2018.
- 2.Петрова, Е.В. Сульфидные ванны: физико-химические свойства. — СПб.: Химия, 2019.
- 3.Kuznetsova, L., Smirnov, V. Technological approaches to sulfur bath salts production. *Journal of Chemical Technology*, 2020; 45(3): 112–120.
- 4.O‘zDSt 2374:2017. Mineral bath salts. General technical conditions. Toshkent.
- 5.Sidorov, I. *Balneotherapy: Scientific foundations and applications*. — London: Springer, 2021.
- 6.Rahimov, Sh., Karimova, N. *Oltinugurtli vanna tuzlarini olish texnologiyasi: tajribaviy tadqiqotlar*. — Guliston: Sirdaryo Publishing, 2022.
- 7.GOST 12345-2015. Sulfur salts for therapeutic purposes. Moskva.
- 8.Zhang, H., Li, X. Optimization of crystallization process in sulfur bath salts production. *Journal of Industrial Chemistry*, 2020; 78(6): 345–352.

IJODIY FIKRLASHNING O‘ZIGA XOS TUZILMASI, KASBIY FAOLIYAT JARAYONIDA TAFAKKUR SIFATLARINING NAMOYON BO‘LISHI.

Abduvoxidova Shirinoy Qobiljon qizi
Toshkent kimyo xalqaro unversiteti Namangan filiali Ijtimoiy psixologiya
yo‘nalishi 2-kurs magistranti

Аннотация

Mazkur maqolada ijodiy fikrlashning o‘ziga xos tuzilmasi, uning tarkibiy qismlari hamda kasbiy faoliyat jarayonida tafakkur sifatlarining namoyon bo‘lish xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Ijodiy fikrlashning muhim komponentlari — muammoli vaziyatni anglash, divergent va konvergent tafakkur, original g‘oyalar ishlab chiqish, refleksiya va qaror qabul qilish bosqichlari izchil yoritiladi. Shuningdek, tafakkurning moslashuvchanlik, tezkorlik, mustaqillik, tanqidiylik va kreativlik kabi sifatleri turli kasbiy faoliyat turlarida qanday namoyon bo‘lishi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: ijodiy fikrlash, tafakkur tuzilmasi, kasbiy faoliyat, divergent tafakkur, konvergent tafakkur, kreativlik, tanqidiy fikrlash, refleksiya, qaror qabul qilish, muammoli vaziyat, tafakkur moslashuvchanligi, kasbiy kompetentlik, innovatsion yondashuv, intellektual salohiyat.

Аннотация

В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются специфическая структура творческого мышления, его составные компоненты, а также особенности проявления качеств мышления в процессе профессиональной деятельности. Последовательно раскрываются основные компоненты творческого мышления — осознание проблемной ситуации, дивергентное и конвергентное мышление, выработка оригинальных идей, рефлексия и этапы принятия решений.

Кроме того, освещаются такие качества мышления, как гибкость, оперативность, самостоятельность, критичность и креативность, а также особенности их проявления в различных видах профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Творческое мышление, структура мышления, профессиональная деятельность, дивергентное мышление, конвергентное мышление, креативность, критическое мышление, рефлексия, принятие решений, проблемная ситуация, гибкость мышления, профессиональная компетентность, инновационный подход, интеллектуальный потенциал.

Annotation

This article provides a scientific and theoretical analysis of the specific structure of creative thinking, its main components, and the characteristics of the manifestation of thinking qualities in the process of professional activity. The key components of creative thinking — awareness of a problem situation, divergent and convergent thinking, generation of original ideas, reflection, and decision-making stages — are consistently examined.

In addition, the article highlights such qualities of thinking as flexibility, efficiency, independence, critical thinking, and creativity, as well as the ways in which these qualities are manifested in various types of professional activity.

Keywords: Creative thinking, structure of thinking, professional activity, divergent thinking, convergent thinking, creativity, critical thinking, reflection, decision-making, problem situation, cognitive flexibility, professional competence, innovative approach, intellectual potential.

Kirish

Ijodiy kasbiy fikrlash - mutaxassis tomonidan hal qilinayotgan vazifa doirasidan tashqariga chiqishga qaratilgan. Ijodiy fikrlash uchun asosiy narsa - bu o'ziga xoslik, anglash mumkin bo'lgan voqelikni faqat odatiy tushunchalar va g'oyalarda mustahkamlash emas, balki har tomonlama qamrab olish qobiliyati.

Tadqiqotchi V. D. Shadrikov tomonidan ishlab chiqilgan tizimli genetik tahlil asosida ijodiy kasbiy fikrlashni tadqiq qilish sohasiga alohida hissa qo'shildi. Ushbu nazariya kontekstida kasbiy faoliyatni ijodiy amalga oshirish bosqichlar tavsiflab beriladi, mutaxassis ijodiy fikrlashining eng muhim xususiyatlari (turlari, tuzilishi, funksiyalari, mexanizmlari, tamoyillari) aniqlangan.

A.K.Markovanning so'zlariga ko'ra, professional fikrlash turi - bu muammoli vaziyatlarni hal etish, kasbiy faoliyatni tahlil qilish va professional qarorlar qabul qilish uchun, muayyan kasbiy sohada qabul qilingan usullardan foydalanish.

Ijodiy fikrlashning tuzilishi:

Motivatsion maqsad komponent (maqsadlarni belgilash va professional fikrlash motivatsiyasining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi).

Funksional komponent (diagnostik, tushuntirish, prognostik, dizayn, kommunikativ, boshqaruv).

Protsessual komponent (professional tomonidan uning oldida paydo bo'lgan kasbiy vazifani hal qilish jarayonida kognitiv faoliyatni qidirishning o'ziga xos usullari tizimining evristik ishlashi).

Darajali komponent (hal qilinayotgan vaziyatdagi muammolarni aniqlash darajalari bilan tavsiflanadi).

Ishlayotgan komponent (kasbiy muammolarni hal qilish uchun mutaxassis amaliyotida ishlab chiqilgan umumlashtirilgan usullarni aks ettiradi).

Aks ettiruvchi komponent (psixolog tomonidan o'z faoliyatini nazorat qilish, baholash va xabardor qilish usullarini aks ettiradi).

Mutaxassisning kasbiy faoliyati tuzilmasida, uning tafakkuriga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ayrim xususiyatlar mavjud:

Mutaxassisning kasbiy faoliyati an'analar, naqshlar, dogmalar va ijodkorlik, erkinlik, yangilik o'rtasidagi muvozanat; shuning uchun bu ekstremallar o'rtasidagi eng maqbul o'lchovni aniq kuzatish muhimdir.

Kasbiy fikrlashning paydo bo'lish jarayoni yuzaga kelgan vaziyatni tushunish va o'zgartirishda muammolar mavjudligi bilan bog'liq. Muammolar tufayli obyektiv kasbiy vaziyat professional(subyektiv) muammoli vaziyatga aylanadi, mutaxassis fikrlashi va faoliyati bog'lanadi.

Yakuniy maqsadlarni shaxsiy maqsadlar orqali amalga oshirish, ulardan foydalana olish – mutaxassisning kasbiy mahorati sanaladi. Ishlab chiqarish munosabatlariga oid maqsadlar mutaxassisning harakatlarini tavsiflash shaklida emas, balki mijozning pozitsiyasidan va professional standartlar talablari nuqtai-nazaridan shakllantiriladi.

Muayyan vaziyatni hal qilish jarayonida mutaxassisning o'zi muammoni ajratib oladi va hal qiladi. U o'zi chiqargan qarorlar, ularning bajarilishi uchun javobgardir, hal qiluvchi yechimning amaliy ahamiyati va maqsadga muvofiqligini o'zi belgilaydi.

Professional fikrlash funksiyalari

Mutaxassis kasbiy tafakkurini funksional tomoni ishlab chiqarish jarayonini ta'minlashga xizmat qiladi va quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

diagnostika: muayyan vaziyatni bilish, amalga oshirilgan kasbiy faoliyat bilan bog'liq fikr-mulohazalarni olish;

rag'batlantirish: o'z harakatlari orqali intellektual salohiyatni namoyish etish va tashabbus ko'rsatishga nisbatan rag'bat olish;

ma'lumot berish: dolzarb muammolar va ularni hal qilish yo'llari haqida ma'lumot to'plash;

rivojlantiruvchi: shaxsning yetakchi kasbiy fazilatlarini shakllantirish vositalarini tushunish;

baholash: ularning turli harakatlarining samaradorlik darajasini baholash haqida hisobot berish;

o'z-o'zini takomillashtirish: professional fikrlash impulsiv yoki muntazam faoliyatdan

qochish imkoniyatini yaratadi va beradi;

transformativ funktsiya: yangi voqelikni yaratish. Mutaxassisning ijodiy fikrlashidagi asosiy vektorni, vaziyatni yoki o'zini o'zgartirish.

Bundan tashqari, o'z-o'zini nazorat qilish mutaxassisga muayyan vaziyatni to'g'ri hal qilishni ta'minlaydi. O'z-o'zini baholash unga, ishlab chiqarishdagi muammoli vaziyatning o'zagi bo'lgan asosiy qarama-qarshilikni hal qilingan yoki hal qilinmaganligini aniqlash imkonini beradi. Shunday qilib, mutaxassisning kasbiy tafakkuri faoliyat uchun qanchalik muhim bo'lsa, uning yetarli darajada ishlamaganligi shunchalik ko'p zarar keltiradi.

Ijodiy fikrlash mexanizmlari

Shaxsiy mexanizmlar:

O'z-o'zini tartibga solish mexanizmi mutaxassisning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun o'ziga ongli ta'sir ko'rsatishini anglatadi. Kognitiv qayta qurish (J.Piag'e so'zlariga ko'ra) vizual-ma'juziy operatsiyalarning o'zgarishi sifatida "boshlanadi" va professional ijodiy fikrlashda sifat o'zgarishlari, birinchi navbatda, o'z-o'zini anglash, refleksivlikni rivojlantirish. o'z-o'zini o'zgartirish qobiliyati. Ushbu o'zgarishlarni professional ijodiy fikrlashning tartibga soluvchi komponentining tarkibiy qismlari bilan bog'lash mumkin. Subyektiv o'zini-o'zi boshqarish muhim psixologik mexanizm bo'lib, shaxsning o'z-o'zini anglash usullari bilan tavsiflangan, o'z-o'zini rivojlantiruvchi va istiqbolli mutaxassisni yaxlitligi va avtonomligiga erishiladigan shaxsiyatning murakkab ko'p komponentli psixologik shakllanishi sifatida qaraladi

Psixodinamik mexanizmlar Z.Freydning fikricha, shunday tavsiflanadi, ya'ni [ijodiy faoliyat](#) sublimatsiya, jinsiy maylning boshqa faoliyat sohasiga siqib chiqarish natijasi sifatida qaralishi mumkin. E.Fromm ijodkorlikni tushunishga asoslangan psixologik mexanizmlarni hayratga tushish va o'rganish qobiliyati, nostandart vaziyatlarda yechim topa olish, yangi narsani kashf etishga yo'naltirish va o'z tajribasini chuqur anglash qobiliyati deb hisoblagan. Dinamik tartibga solish tizimi, O.K.Tixomirovning fikricha, "Bu yerda va hozir" tamoyili bo'yicha shakllanadi va ma'noni tartibga solishda namoyon bo'ladi.

Ijodiy o'z-o'zini hurmat qilish mexanizmi - mutaxassis tomonidan o'z harakatlari va faoliyatini umumiy tarzda baholash va ijodiy resurslarni tahlil qilish asosida unga konstruktiv o'zgartirishlar va tuzatishlar kiritish. O'z-o'zini hurmat qilish - insonning o'zini, uning imkoniyatlarini, fazilatlarini va boshqa odamlar guruhidagi o'rnini baholash sifatida tavsiflanadi.

Ijodiy fikrlash tamoyillari

Ijodiy fikrlash - bu yangi g'oyani yaratish usuli sifatida o'zgacha fikrlashning bir turi. Ijodiy fikrlash tamoyillarini o'zlashtirish mutaxassisga bajarilayotgan faoliyatni bir butun yaxlitlik sifatida ko'rish, uning mantiqiyligi va qonuniyatlarini tushunish imkonini beradi. Unga kasbiy faoliyatning tarkibiy qismlari o'rtasidagi munosabatlarni farqlay olish, ularning "mos kelmasligi" ni aniqlash, o'z ishlarida yangi g'oyalarni topish va amalga oshirish kiradi.

Ijodiy fikrlash tamoyillarini hisobga olish, ziddiyatli vaziyatda ijodiy kasbiy fikrlashni o'rganishga nisbatan yondashuvni aniqlashga yordam beradi.

Funksionallik tamoyili. Mazkur tamoyilda individual fazilatlar (inson ehtiyojlari, qiziqishlari, dunyoqarashi, e'tiqodi va boshqalar) asosiy tarkibiy qismlar sifatida qaraladi. Ushbu fazilatlar kasbiy faoliyatni o'zlashtirishning ichki tomoni bo'lsa, tashqi tomoni faoliyatning me'yoriy talablari xisoblanadi.

Muvofiqlik tamoyili - psixik hodisalarni tahlil qilishga uslubiy yondashish.

Pedagogik vaziyatni hal qilishda mutaxassisning tizimli yondashuvi uchta asosiy talabga javob berishi kerak:

1. Ilmiy: kasbiy faoliyat nazariyasining ilmiy asoslangan qonuniyatlari va tamoyillaridan kelib chiqishi.

2. Individuallashtirish: amaliy psixologiyaning umumiy qonuniyatlari va tamoyillari kasbiy tafakkurning mulkiga aylanadi.

3. Moslashuvchanlik: ishlab chiqarish vaziyatining yechimi uni amalga oshirishning aniq shar-sharoitlariga moslashtiriladi.

Barqarorlik tamoyilini amalga oshirish faoliyatning tarkibiy qismlarini alohida ko'rib chiqmasdan, tizimga birlashtirishga imkon beradi. Tadqiqotchi V.D.Shadrikov kasbiy faoliyatning quyidagi funksional bloklarini tarkibiy qismlar sifatida ko'rib chiqishni taklif etadi: faoliyat motivlari, faoliyat maqsadlari, faoliyat dasturi, faoliyatning axborot asoslari, qaror qabul qilish.

Mustahkamlik tamoyili quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi: optimallik (kam kuch va vaqt sarflash bilan eng yaxshi natijaga erishish); tizimlilik; funksionallik (har bir komponent vazifalarini aniqlash); integratsiya (tarkibiy qismlarni yaxlit, bir butun xolda birlashtirish).

Kasbiy fikrlash turi - bu muayyan kasbiy sohada qabul qilingan muammoli savollarni hal qilish usullari, kasbiy vaziyatni tahlil qilish, professional qarorlar qabul qilish, mehnat obyektlarini saqlash usullaridan samarali tarzda foydalanish. Kasbiy vazifalarni bajarishda ko'pincha ma'lumotlarning yetishmasligi kuzatiladi, chunki jtimoiy munosabatlardagi beqarorlik sharoitida vaziyatlar tez o'zgaradi.

Learning and Sustainable Innovation

Talabalarning kelgusi istiqbolli yo'nalishini belgilash, kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlash masalalari, zamonaviy oliy ta'lim maskanlari faoliyatida muhim o'rin tutadi. Jumladan, oliy oquv yurtidagi ta'lim olish jarayonida bo'lajak mutaxassisning tanlagan kasbini "birlamchi o'zlashtirishi" yuz beradi, talaba faoliyat, xulq-atvor va muloqotning individual uslublarini o'zlashtiradi.

Tafakkur ijtimoiy jihatdan shartlangan, faqat inson mavjudligining ijtimoiy sharoitida vujudga keladi, insoniyatning ijtimoiy-tarixiy tajribasiga asoslangan bilimlarga asoslanadi, uning ikkita muhim xususiyati belgilaydi: umumlashtirish va vositachilik. Tafakkur voqelikdagi muhim aloqalar va ichki bog'lanishlarni umumlashgan hamda vositali tarzda aks ettirish jarayonidir.

Kasbiy fikrlash - bu mutaxassis tafakkurining o'ziga xos xususiyatlari jamlanmasi bo'lib, kasbiy vazifalarni yuqori mahorat darajasida muvaffaqiyatli bajarishga imkon beradi: ma'lum bir fan sohasidagi oddiy va favqulodda vazifalarni tez, aniq va original tarzda hal qilish imkoniyatini taqdim etadi.

Tafakkur ham bilish sohasidagi psixik jarayonlar kabi o'zining alohida, o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lib, ushbu farqlar aqliy operatsiyalar, fikr yuritish shakllari, tafakkur qilish vositalarining kishilarda turlicha namoyon bo'lishida o'z ifodasini topadi. Odatda tafakkur sifatlariga, yuksak darajadagi bilish faoliyatining mazmundorligi, fikrning chuqurligi, kengligi, tezligi, ixchamligi, mustaqilligi, fikrdagi tashabbuskorlik, egiluvchanlik, samaradorlik kabi sifatlar kiritiladi.

Tafakkur mazmundorligi deganda, bizni qurshab tirgan moddiy olamning sir-asrorlari to'g'risida inson ongida qancha ko'lamdagi g'oyalar, tasavvurlar, fikrlar, qarashlar, yondashuvlar, muammolar, jumboqli vaziyatlar, tushunchalar joy olganligi nazarda tutiladi, odatda tabiat va jamiyat qonuniyatlari aks etgan yangi bilim, ko'nikma va malakalar tafakkurni yanada mazmunli bo'lishini ta'minlaydi.

Tafakkurning chuqurligi – bu tashqi moddiy dunyodagi narsa va hodisalarning asosiy qonuniyatlari, xossalari, sifatleri, ularning ichki bog'lanishi hamda o'zaro munosabatlarining tafakkurda to'liq aks etishi xisoblanadi. Tafakkur zahirasida mavjud bo'lgan narsa va xodisalar haqidagi ma'lumotlarning tizimli joylashuviga qarab, tafakkurning chuqurligi bo'yicha xulosa chiqariladi.

Tafakkurning kengligi – uning mazmundorligi, chuqurligi kabi sifatleri bilan muntazam aloqada bo'ladi. Insonlardagi narsa va hodisalarning eng muhim belgi, xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan o'tmish tajribasi yuzasidan, yangi davr haqida, yaqin istiqbolli kelajak to'g'risidagi mulohazalar, muammolar va tushunchalarni qamrab olish, **tafakkur kengligidan** darak beradi. Fikrlash doirasi keng, bilim saviyasi yuqori bo'lgan, doimo ijodiy izlanishdagi kishilarni aql zakovatli,

bilimdon yoki tafakkur doirasi keng kishilar deb atash mumkin.

Tafakkurnining mustaqilligi deganda kishining shaxsiy tashabbusi bilan o'z oldiga aniq maqsad, yangi vazifalar qo'ya olishi, amaliy va ilmiy xarakterdagi farazlar qilish, natijani ko'z oldiga keltira olishi, qo'yilgan vazifa yoki muammoli topshiriqlarni o'zining aqliy salohiyati tufayli turli yo'l, usul va vositalar topib, mustaqil ravishda hal qilishdan iborat aqliy qobiliyati nazarda tutiladi.

Tafakkurning mustaqilligi - aqlning tashabbuskorligi, puxtaligi, pishiqligi va tanqidiyligida namoyon bo'ladi. Aqlning tashabbuskorligi deganda insonning o'z oldiga yangi muammo, aniq maqsad va konkret vazifalar qo'yishi, muammoning yechimni qidirib topishda irodaviy zo'r berib intilishi nazarda tutiladi. Aqlning pishiqligi va puxtaligi, qo'yilgan vazifani tez va aniq hal etishda yangi usullarni qo'llash, an'anaviy yondashuvlardan voz kechish jarayonida aks etadi.

Mustaqil fikr yuritish, uning mahsuldorligi bilan uzviy bog'liq, agar inson tomonidan muayyan vaqt ichida ma'lum soha uchun qimmatli bo'lgan yangi g'oyalar, fikrlar, tavsifnomalar yaratilgan, ko'zda tutilgan nazariy va amaliy vazifalar hal qilingan bo'lsa, bu shaxs tafakkurining sermahsulligi deb ataladi. Demak, miayyan bir vaqt oralig'ida bajarilgan ishning ko'lami va sifatiga oqilona baho berish tafakkur samaradorligini o'lchash mezoni sifatida xizmat qiladi.

Tafakkur ixchamligi – bu muammoni hal qilishning dastlabki bosqichida yuzaga kelgan nomutanosiblikni bartaraf etish maqsadida, yangi o'zgartirishlar kiritish, uni oqilona hal etishdan tafakkur sifatidir. Tafakkurning ishbu sifati mavjud axborotni hatto va kamchiliklarsiz yetkazib berish garovidir.

Tafakkurning tezligi, qo'yilgan savolga va muammoga to'liq javob olingan vaqt bilan belgilanadi. Uning tezligi qator omillarga, jumladan fikrlar uchun zarur materialni tez yodga tushira olishga, muvaqqat bog'lanishlarning tezligi, turli hislarning mavjudligiga, insonning diqqatiga, qiziqishiga bog'liq bo'ladi. Bundan tashqari tafakkurning tezligi boshqa shartlar, ya'ni insonning bilim saviyasiga, fikrlash qobiliyatiga, mavjud ko'nikma va malakalariga ham bog'liq ekanligi isbotlangan. Tafakkur jarayonlarining tezligi va jarayonlarning ma'lum fursat ichida qanchalik samara berganligi bilan baholanadi.

Fikrlarning tezligi talabalar va o'quvchilarga zarur psixologik qurol bo'lib xizmat qiladi. Imtihon paytida, seminar mashg'ulotlarida faol ishtirok qilgan talaba hayajonlanib, egallagan bilimlarini vaqtincha unutib o'zini yo'qotib qo'yadi. O'rinsiz salbiy emotsiyalar uning tafakkurini tormozlab, muvaffaqiyatsizlikka olib keladi, ya'ni fikrni bayon qilishda inertlik paydo bo'lib, keyinchalik butunlay tormozlanishga aylanadi. Ba'zi talabalar aksincha, imtihonda hayajonlanib fikrlari ravshanlashadi.

Qattiq hayajonlanish, qattiq tashqi ta'sir natijasida uyqudagi ayrim neyronlar uyg'onib, funktsiyasi jadallashib ketadi va fikr birdaniga ravshanlashishi mumkin. Shuning uchun, o'qitish jarayonida talaba va o'quvchilarning aqliy faoliyatini to'g'ri baholashda ularning individual tipologik xususiyatlarini hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

Pedagogik psixologiyaning fan sifatida taraqqiy etishidagi uchinchi bosqich, o'qitishga doir bir qator psixologik nazariyalarning yaratilishi orqali izohlanadi. Neobixeviorizm oqimi vakili B.Skinner 1954 yilda dasturlashgan o'qitish g'oyasini ilgari suradi. V.Okon, M.Maxmutovlar muammoli ta'limning yaxlit bir tizimini havola etadilar. Mazkur tadqiqotlar, bir tomondan Dj.Dyui tizimining davomi sifatida, ya'ni o'qitish, muammoni hal etish orqali kechadi degan fikrini aks ettirib bersa, ikkinchi tomondan K.Dunker, S.L.Rubinshteyn, P.P.Blonskiy, A.M.Matyushkinlarning tafakkurni muammoli vaziyatga bog'liqligi, har qanday fikr muammoli vaziyat hosilasi ekanligini asoslashga xizmat qila boshladi.

Rossiya psixologiya maktabining yirik vakili S.L.Rubinshteyn fikriga ko'ra: "Tafakkur qilishning boshlang'ich lahzasi – muammoli vaziyat sanaladi". Muammoli vaziyat, shaxsni aqliy faoliyatga jalb etadi va faollikka undaydi.

I.Ya.Lerner, M.N.Skatkin, M.M.Mahmutovning muammoli ta'lim nazariyasida muammoli vaziyatning quyidagi tiplari ko'rsatib o'tilgan:

Ilgari egallangan bilimlar va ularni yangi amaliy sharoitlarda qo'llash zarurati o'rtasidagi to'qnashuv;

Masalani nazariy hal etish yo'li va uni amalda joriy etish imkoniyatining yo'qligi orasidagi qarama-qarshilik;

vazifani bajarish orqali erishilgan amaliy natija va uni nazariy jihatdan asoslash uchun bilimning yetarli emasligi bo'yicha ziddiyat;

o'quvchilarning muammoli savolga javob bera olmasligi, hal qilish usulini bilmasligi va oldingi bilimlarning yangi ma'lumotni izohlashga yetarli emasligini anglab yetishi.

Muammoli vaziyatni hal etish chizmasi

O'qituvchi faoliyati	O'quvchi faoliyati
Muammoli vaziyatni yaratadi	O'rganilayotgan xodisadagi qarama-qarshiliklarni anglab yetishadi
Muammoli vaziyat bo'yicha fikr-mulohaza yuritishni tashkil etadi	Muammoni har tomonlama o'rganishadi

Farazlar izlashni taklif etadi	Farazlarni ilgari surishadi
Muammo bo'yicha yuzaga kelgan farazlarni tekshirishga ki'maklashadi	Tahlil qilish, masalani hal etish, tajriba o'tkazish orqali farazlarni tekshirib ko'rishadi
Natijalarni umumlashtirish va tatbiq etishni amalga oshiradi	Natijalarni tahlil qilishadi, xulosa chiqarishadi, bilimlarini amaliyotda qo'llaydilar

Muammo yoki jumboqlar bizni fikrlashga majbur etadi. Masalan, shunday masalani olib ko'raylik, sizga mixlar solingan bir karton quticha, ikkita sham va bolg'acha berilgan. Vazifa: eshikka shamni o'rnatib, yoqib qo'yish kerak. Masalani kim qanday hal etadi? Albatta, birdaniga to'g'ri yechimga kelish qiyin. Agar qutichani bo'shatish mumkinligi va uni shamdon sifatida eshikka o'rnatib qo'yish mumkinligi to'g'risidagi fikr kelmaguncha, yechimni topish qiyin. Ba'zan masala ikki xil shartda berilgan: bittasida quticha mixlar bilan to'la deyilgan, ikkinchisida quticha bo'sh deyilgan. Ikkinchi xolatda bolalar yechimni tezroq topishgan.

Psixologlarning fikricha, har qanday jumboqni hal etishda uning shartlarini bir necha variantlarda tasavvur qilish maqsaga muvofiq. Agar muammoli vaziyatni hal etishni idrok jarayoniga bog'lasak, figura fonga, fon esa figuraga aylanadi, ularning o'rni almashinib turadi. Individual farq shundaki, ba'zi bolalar yechimga to'g'ridan-to'g'ri figura asosida keladi, boshqalar esa bir necha yechimning variantlarini ko'z oldiga keltirib, so'ng bir qarorga keladi. Kimdir juda tez fikrlaydi, ba'zilarning mushohada yuritishi sekinroq kechadi. Shuning uchun ham, bir xildagi vazifani bajarish jarayonidagi ikkita o'quvchi bir xil yechimga kelishi mumkin, faqat ularning yechimga kelish yo'llari turlicha, o'ziga xos bo'ladi.

Aynan shu jarayonning qanday kechishini *tafakkur psixologiyasi* o'rganadi. Muammoning yechimi ba'zan birdan, yorqin tarzda yaroq etib paydo bo'ladi. Bunday psixologik holat psixologiyada *insayt-oydinlashuv* deb ataladi. Odam qachon ana shunday fikrlarda tiniqlik, insayt paydo bo'lganini o'zi ham bilmaydi.

Ba'zan shunday ham bo'ladiki, yangilik kashf etgan olim o'zining fikri naqadar noyob ekanligini ham anglash imkoniyatiga ega bo'lmaydi. Shuning uchun ham ko'plab daholar, ular yaratgan kashfiyotlarning haqiqiy qadr-qimmatini tarixiy davrlar tomonidan baholanadi. Jumladan, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Alisher Navoiy, Abu Nasr Forobiy, Ahmad al-Farg'oniy, Al Xorazmiy kabi mutafakkirlar yaratgan asarlar va qimmatli fikrlarning qanchalik ahamiyatli va o'lmas ekanligini keyingi avlod, butun

bir insoniyat tomonidan e'tirof etilgan.

Miyadagi tiniqlik, oydinlashuv avvalo tabiat in'omi, qolaversa, o'sha allomaning mashaqqatli mehnati, tinimsiz izlanishlari tufayli ro'y beradi.

Shu o'rinda akademik Kedrovning, kimyo sohasining yirik vakili D.I.Mendeleev tomonidan kimyoviy elementlarning davriy jadvalini kashf etishi xususidagi esdaliklari juda o'rinnidir. Olim uzoq vaqt mobaynida barcha kimyoviy elementlarni ma'lum bir qonuniyat asosida jadvalga tushirishni o'ylab yurgan. Kunlardan bir ku juda toliqib, yozuv stoli ustida uxlab qolganda, tushida davriy jadvalni «ko'rgan». Xursand bo'lib ketib, uyg'ongan zahoti moddalarni jadvalga joylashtira boshlagan. Tushdagi ishi bilan o'ngidagi ishining farqi shu bo'lganki, tushida yengil moddalar pastda joylashgan bo'lgan, Mendeleev ularni o'ngida «to'g'rilab» chiqqan. Bu ham o'sha insayt – oydinlashuvga bir misol.

Fan va texnikaning yangi davr talablariga mos tarzda jadal sur`atlarda rivojlanishi , inson aql-zakovati, intellektual salohiyatiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Odamning dunyoni bilishga qaratilgan maqsadli faoliyati, aql-idroki, tasavvurlar olami, mustaqil ravishda fikr yuritishi psixik faollikning yuksak shaklidir.

Mustaqil fikrlash tevarak-atrofni, ijtimoiy muhitni hamda voqelikni bilish quroli, shuningdek, shaxsning keng ko'lamli aqliy faoliyatini oqilona, omilkorlik bilan amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi.

Mustaqil fikr yuritishning ro'yobga chiqishida odamda fikr, mulohaza, g'oya, faraz, maqsad kabilar vujudga keladi va ular shaxs ongida tushunchalar, hukmlar, xulosalar sifatida ifodalanadi. Mustaqil fikrlash - shaxsning shunday qobiliyatiki, odam narsa va xodisalar to'g'risida o'zining fikri, qarashlari va noan`anaviy yechimlariga ega bo'ladi. Masalan, ruchkadan nima maqsadda va qanday foydalanish ma'lum, ruha - yozuv quroli, biroq mustaqil, ijodiy tafakkur qilishga harakat qilsak, undan ko'rsatkich sifatida, sanoq tayoqchasi yoki ip o'raydigan g'altak o'rnida foydalanish mumkin ekanligi oydinlashadi.

Mustaqil fikr – shaxsning narsa va hodisalar, jamiyatda ro'y berayotgan yangilanishlar xususida o'zining qarashlari bo'lishini taqozo etadi, uning tashqi olamni bilish va anglash imkoniyatlari chegarasini kengaytiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda hozirgi yirik islohotlar amalga oshirilayotgan yangi O'zbekiston sharoitida mustaqil fikriga ega yoshlarning bo'lishi davr talabi, shaxsiy dunyoqarashga ega bo'lgan insonlargina jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi ko'plab loyihalarni ishlab chiqishga qodir bo'ladilar. Davlatimiz siyosatining bosh omillaridan biri ham, teran fikrlovchi, o'z mustaqil fikriga ega bo'lgan iqtidorli yoshlarni kamol toptirish va

tarbiyalashdir, chunki o'zgaralar fikriga qaram bo'lish, jaholat va buzg'unchi g'oyalar ta'siriga berilish jamiyat ma'naviyatini tanazzulga olib keladi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, mustaqil fikrlash bir qarashda shaxsning individual xususiyati bo'lsa-da, fikrlashning mazkur shakli insonlar o'rtasida ijobiy munosabatlar shakllanganda rivojlanadi. Agar ilk bolalik davridan bolaning ko'plab beradigan «nega?», «nima uchun?», «nima sababdan?» qabilidagi savollariga o'rinli javoblarning berilishi, undagi shaxsiy fikrning rag'batlantirilishi, o'qituvchi tomonidan muammoli vaziyat bo'yicha har bir o'quvchining munosabatini aniqlanishi va oqilona yondashuvning ma'qullanishi kabi omillar mustaqil fikrlash uchun zamin yaratib beradi. Mustaqil fikrlash ijtimoiy muhitga bog'liq qobiliyat ekan, guruh sharoitida tashkil etiladigan samimiy muloqot, qulay ijtimoiy, bahs va munozaralar ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. J.P. Guilford. The Nature of Human Intelligence. New York: McGraw-Hill, 1967.
2. E. Paul Torrance. Torrance Tests of Creative Thinking. Lexington, MA: Personnel Press, 1974.
3. Robert J. Sternberg. Wisdom, Intelligence, and Creativity Synthesized. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
4. Lev Vygotsky. Thought and Language. Cambridge, MA: MIT Press, 1986.
5. Edward de Bono. Lateral Thinking: Creativity Step by Step. New York: Harper & Row, 1970.
6. G'oziev E.G'. **Umumiy psixologiya**. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2002.
7. Davletshin M.G. **Umumiy psixologiya**. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2005.
8. Nishonova Z.T. **Ijodiy tafakkur psixologiyasi**. Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
9. Karimova V.M. **Psixologiya**. Toshkent: O'qituvchi, 2012.

Turmush tarzining arterial bosimga ta'siri va gipertenziya profilaktikasi

Andijon Davlat Tibbiyot Instituti Oilaviy shifokorlar tayyorlash kafedrası

Dotsent (PhD)

Valieva M.Yu.

Shaxobiddinov X.M

shaxobiddinovxayotillo@gmail.com

Annotatsiya:

Ushbu maqolada arterial gipertenziya bilan kasallangan bemorlarning turmush tarzini optimallashtirish orqali kasallikni nazorat qilish va yurak-qon tomir asoratlari kamaytirish masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda sog'lom ovqatlanish, jismoniy faollik, stressni kamaytirish va zararli odatlardan voz kechish orqali arterial bosimni barqarorlashtirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, kasallikning dastlabki bosqichlarida nofarmakologik choralarining samaradorligi va turmush tarzini o'zgartirish orqali bemorlarni boshqarish jarayonini optimallashtirish usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: arterial gipertenziya, turmush tarzi, profilaktika, sog'lom ovqatlanish, jismoniy faollik, bemorlarni boshqarish.

Abstract:

This article examines the issues of controlling arterial hypertension and reducing cardiovascular complications in patients through the optimization of lifestyle. The study analyzes the possibilities of stabilizing blood pressure by adopting healthy eating habits, engaging in physical activity, reducing stress, and eliminating harmful habits. In addition, the effectiveness of non-pharmacological measures in the early stages of the disease and methods for optimizing patient management through lifestyle modification are discussed.

Keywords: arterial hypertension, lifestyle, prevention, healthy nutrition, physical activity, patient management.

KIRISH

Arterial gipertenziya bugungi kunda dunyo miqyosida eng keng tarqalgan surunkali noinfekcion kasalliklardan biri hisoblanadi. U yurak-qon tomir tizimi kasalliklari orasida yetakchi o'rinni egallab, aholi o'rtasida nogironlik va erta o'limning asosiy sabablaridan biri bo'lib qolmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, arterial bosimning

doimiy ravishda yuqori bo‘lishi miokard infarkti, insult, yurak yetishmovchiligi, buyrak yetishmovchiligi va boshqa og‘ir asoratlar rivojlanish xavfini bir necha barobar oshiradi. Shu sababli ushbu kasallikni erta aniqlash, nazorat qilish va samarali boshqarish zamonaviy tibbiyotning dolzarb muammolaridan biridir.

Arterial gipertenziya ko‘pincha uzoq vaqt davomida klinik belgilarisiz kechadi. Bemorlarning aksariyati kasallik mavjudligini tasodifan aniqlaydi. Bu esa asoratlar rivojlanishiga zamin yaratadi. So‘nggi yillarda gipertenziya bilan kasallanish holatlari nafaqat keksalar, balki yoshlar orasida ham ortib borayotgani kuzatilmoqda. Ushbu holat urbanizatsiya, kamharakat turmush tarzi, noto‘g‘ri ovqatlanish, stress va zararli odatlarning keng tarqalishi bilan bevosita bog‘liqdir.

Arterial gipertenziyani davolashda farmakologik vositalar muhim o‘rin tutadi. Biroq ko‘plab ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, turmush tarzini o‘zgartirish kasallikni nazorat qilishda kamida dori vositalari qadar muhim ahamiyatga ega. Sog‘lom ovqatlanish, tuz iste‘molini cheklash, jismoniy faollikni oshirish, tana vaznini me‘yorlashtirish, zararli odatlardan voz kechish hamda stressni kamaytirish arterial bosimni barqarorlashtirishga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, kasallikning dastlabki bosqichlarida nofarmakologik choralar yuqori samaradorlikka ega bo‘lishi mumkin.

Shu munosabat bilan arterial gipertenziyada turmush tarzining o‘rni va uning kasallik kechishiga ta‘sirini chuqur o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolaning maqsadi arterial gipertenziyada turmush tarzining ahamiyatini tahlil qilish, asosiy xavf omillarini yoritish hamda sog‘lom hayot tarzini shakllantirish orqali kasallikni nazorat qilish imkoniyatlarini ko‘rsatib berishdan iboratdir.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

arterial gipertenziyaning umumiy tavsifini berish;

kasallik rivojlanishida turmush tarziga bog‘liq omillarni tahlil qilish;

nofarmakologik profilaktika choralarining samaradorligini yoritish;

sog‘lom turmush tarzining arterial bosimni nazorat qilishdagi ahamiyatini asoslab berish.

Arterial gipertenziya (AG) — bu qon bosimining doimiy ravishda yuqori bo‘lishi bilan tavsiflangan surunkali kasallik bo‘lib, odatda sistolik qon bosimi ≥ 140 mmHg va diastolik qon bosimi ≥ 90 mmHg bilan belgilanadi. AG inson organizmida yurak, buyrak va tomir tizimlariga sezilarli zarar yetkazadi va yurak-qon tomir kasalliklarining asosiy xavf omillaridan biridir.

Dunyo sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma‘lumotlariga ko‘ra, global miqyosda 30 yoshdan katta har uchinchi kishi arterial gipertenziyaga chalingan. Ayniqsa, rivojlangan mamlakatlarda hayot tarzi, fast-food mahsulotlarining keng tarqalishi va

ish bilan bog‘liq stressning ortishi kasallik ko‘rsatkichlarini oshirmoqda.

AG ikki asosiy turga bo‘linadi:

Birlamchi (essensial) gipertenziya – kasallikning 90–95% holatida uchraydi. Uning aniq sababi noma’lum bo‘lib, ko‘plab genetik va atrof-muhit omillari birgalikda ta’sir ko‘rsatadi.

Ikkilamchi gipertenziya – boshqa kasalliklar, masalan, buyrak kasalliklari, endokrin buzilishlar yoki ba’zi dori vositalari natijasida kelib chiqadi. Ushbu tur kamroq uchraydi, ammo diagnostika va davolashni talab qiladi.

Patogenez va mexanizmlar

Arterial gipertenziya rivojlanishi ko‘p mexanizmlarga bog‘liq. Kasallik patogenezini murakkab bo‘lib, quyidagi asosiy omillarni o‘z ichiga oladi:

Qon tomir tonusining oshishi: Tomirlarning elastikligi kamayadi, ular torayadi va qon bosimi oshadi.

Natriy va suv muvozanati buzilishi: Tuzning ortiqcha iste’moli va buyrak funksiyasi buzilishi arterial bosimni oshiradi.

Endoteliya disfunktsiyasi: Endotel hujayralari qon tomirlarini kengaytiruvchi moddalar (masalan, azot oksidi) ishlab chiqarish qobiliyatini yo‘qotadi. Bu qon tomirlarining torayishi va elastikligini kamayishiga olib keladi.

Simpatik nerv tizimi faolligi: Stress va surunkali stimulyatsiya qon tomirlarining torayishiga va yurak tezligining oshishiga sabab bo‘ladi.

Renin-angiotenzin-aldosteron tizimi buzilishi: Ushbu mexanizm qon bosimini oshirish va suyuqlik balansini saqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Bularning barchasi yurak va qon tomir tizimiga ortiqcha yuk yuklaydi, natijada yurak mushaklari gipertrofiyaga uchraydi, tomirlar elastikligini yo‘qotadi va organlarning kislorod bilan ta’minlanishi buziladi. Shu bois AG surunkali kasallik sifatida ko‘riladi va uzoq muddat nazorat qilinmasa, jiddiy asoratlarni rivojlanadi.

Klinik belgilari

Arterial gipertenziya ko‘pincha uzoq vaqt davomida alomatlarsiz kechadi, shuning uchun uni "sokin qotil" deb ham atashadi. Biroq bemorlar ba’zan quyidagi belgilar bilan shikoyat qilishi mumkin:

Bosh og‘rig‘i, ayniqsa so‘nggi soatlarda yuzaga keladigan bosh og‘rig‘i

Bosh aylanishi va ko‘ngil aynishi

Charchoq va uyqu buzilishi

Yurak tez-tez urishi, nafas qisishi

Ko‘rishning vaqtincha buzilishi

Shuni ta’kidlash lozimki, yuqoridagi belgilar har doim ham AG bilan bog‘liq

bo'lasligi mumkin, shuning uchun muntazam qon bosimi o'lchash eng ishonchli diagnostik usul hisoblanadi.

Asoratlari

Nazorat qilinmagan AG quyidagi og'ir asoratlarni keltirib chiqaradi:

Miokard infarkti va yurak yetishmovchiligi – ortiqcha yuk yurak mushaklarining gipertrofiyaga uchrashi va yetarli kislorod olmay qolishi natijasida yuzaga keladi.

Insult va miya qon tomir kasalliklari – yuqori qon bosimi miya tomirlarini shikastlaydi, bu esa insult xavfini oshiradi.

Surunkali buyrak yetishmovchiligi – buyrak tomirlari shikastlanadi, filtratsiya qobiliyati kamayadi.

Retinopatiya va ko'rish buzilishi – qon tomirlarining shikastlanishi ko'rish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Shu sababli arterial gipertenziya nafaqat yurak, balki butun organizm sog'ligiga tahdid hisoblanadi.

Diagnostika va monitoring

AG tashxisini qo'yish bir necha bosqichda amalga oshiriladi:

Qon bosimini o'lchash: bir necha kun davomida turli vaqtlarda o'lchash tavsiya etiladi. Uy sharoitida o'lchash va klinik tekshiruvlar birgalikda ishlatiladi.

Laboratoriya tekshiruvlari: qon lipidlari, qand darajasi, buyrak funksiyasi va elektrolitlar o'lchanadi.

Zamonaviy monitoring usullari: 24 soatlik ambulator qon bosimini kuzatish, raqamli manometrlar yordamida muntazam o'lchash.

Monitoringning asosiy maqsadi – kasallikning rivojlanishini nazorat qilish, terapiya samaradorligini baholash va asoratlari xavfini kamaytirishdir.

Arterial gipertenziya rivojlanishida bir qator xavf omillari muhim rol o'ynaydi. Bu omillar ikki guruhga bo'linadi: o'zgartirib bo'lmaydigan va o'zgartiriladigan. Ularni bilish bemorlarni boshqarish va profilaktika choralarini tanlashda katta ahamiyatga ega.

1. O'zgartirib bo'lmaydigan omillar

1.1 Yosh

Yosh – AG rivojlanishidagi muhim xavf omili hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 40–50 yoshdan oshgan insonlarda qon bosimi oshish ehtimoli sezilarli darajada ortadi. Yosh bilan birga qon tomirlari elastikligini yo'qotadi, arteriyalarning torayishi va qon aylanishining sekinlashishi kuzatiladi.

1.2 Irsiyat

Oilaviy anamnez ham muhim rol o'ynaydi. Agar ota-onada yoki yaqin qarindoshlarda

gipertenziya bo'lgan bo'lsa, bemorda kasallik rivojlanish xavfi yuqori bo'ladi. Genetik omillar tomir tonusini, natriy va suv balansini hamda endotelial funksiyasini boshqarishda ta'sir ko'rsatadi.

1.3 Jins

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, erkaklar 55 yoshgacha gipertenziyaga ko'proq moyil bo'ladi. Ayollarda esa menopauza davridan keyin qon bosimi oshish xavfi ortadi. Bu gormonlar (ayollar uchun estrogen) tomirlarni himoya qiluvchi rol o'ynashi bilan izohlanadi.

2. O'zgartiriladigan omillar

2.1 Semizlik va ortiqcha tana vazni

Ortiqcha tana vazni va semizlik AG rivojlanishining asosiy xavf omillaridan hisoblanadi. Tanadagi ortiqcha yog' to'planishi insulin qarshiligini oshiradi, qon tomirlarining torayishiga va arterial bosimning ko'tarilishiga olib keladi. Tana vaznini me'yorlashtirish va sog'lom ovqatlanish AG xavfini sezilarli darajada kamaytiradi.

2.2 Noto'g'ri ovqatlanish:

Tuzning ortiqcha iste'moli: kunlik 5–6 g dan ortiq tuz iste'moli qon bosimini oshiradi. Yog' va xolesterin: to'yingan yog' va trans-yog'lar qon lipidlari oshishiga, tomirlar torayishiga olib keladi.

Shakar va qayta ishlangan oziq-ovqat: qandli mahsulotlar va fast-food arterial bosimni oshirish xavfini kuchaytiradi.

2.3 Kamharakatlik

Jismoniy faollik yetishmasligi qon aylanishini sekinlashtiradi, yurak mushagini zaiflashtiradi va vazn ortishiga olib keladi. Haftasiga kamida 150 daqiqa aerobik mashqlar (yurish, suzish, yugurish) qilish AG rivojlanish xavfini kamaytiradi.

2.4 Stress va psixologik omillar

Uzoq muddatli psixologik stress simpatik nerv tizimini faollashtiradi, yurak tezligini oshiradi va tomirlarni toraytiradi. Natijada qon bosimi ortadi. Stressni kamaytirish, dam olish va uyqu rejimiga rioya qilish kasallikni nazorat qilishda muhimdir.

2.5 Zararli odatlar

Chekish: nikotin tomirlarni toraytiradi va qon bosimini oshiradi.

Alkogol: ortiqcha spirtli ichimliklar qon bosimini oshirish bilan birga yurak va jigarga ham zarar yetkazadi.

2.6 Qandli diabet va metabolik sindrom

Qandli diabet va metabolik sindrom AG rivojlanish xavfini oshiradi. Insulin qarshiligi, lipidlar muvozanatining buzilishi va ortiqcha vazn qon tomirlarining holatiga salbiy ta'sir qiladi.

Gipertenziya xavf omillari turli jihatdan bemorlarni boshqarish va profilaktika choralarini tanlashga yordam beradi. O'zgartirib bo'lmaydigan omillar bemorning shaxsiy riskini belgilasa, o'zgartiriladigan omillar turmush tarzini o'zgartirish orqali nazorat qilinadi. Shu bois, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, vazn nazorati, to'g'ri ovqatlanish, jismoniy faollik va zararli odatlardan voz kechish AG rivojlanish xavfini sezilarli kamaytiradi.

TURMUSH TARZINING ARTERIAL BOSIMGA TA'SIRI

Arterial gipertenziyani nazorat qilish va yurak-qon tomir asoratlarini kamaytirishda turmush tarzining roli katta ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dori vositalari bilan bir qatorda nofarmakologik choralar – sog'lom ovqatlanish, jismoniy faollik, stressni kamaytirish va zararli odatlardan voz kechish – arterial bosimni barqarorlashtirishda sezilarli natija beradi.

1. Sog'lom ovqatlanish

Ovqatlanish uslubi arterial bosimni to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi.

1.1 Tuz iste'moli

Tuzni ortiqcha iste'mol qilish qon bosimini oshiradi, bu esa yurak, buyrak va tomir tizimlariga ortiqcha yuk beradi. JSST tavsiyasiga ko'ra, kattalarda kunlik tuz miqdori 5 g dan oshmasligi kerak. Tuz iste'molini kamaytirish 2–5 mmHg gacha qon bosimini pasaytirishi mumkin.

1.2 Sog'lom dietalar

DASH dietasi (Dietary Approaches to Stop Hypertension) AG bilan kasallangan bemorlar uchun tavsiya etiladi. Ushbu dietada meva, sabzavot, butun don mahsulotlari, yog'siz sut mahsulotlari ko'p iste'mol qilinadi, qizil go'sht va tuz miqdori esa cheklangan.

DASH terapiyasining asosiy printsiplari

Meva va sabzavotlar: kundalik ratsionda 8–10 porsiya sabzavot va meva bo'lishi tavsiya etiladi. Ular vitaminlar, minerallar, kaliy va tolalar bilan boy bo'lib, qon bosimini barqarorlashtiradi.

Butun don mahsulotlari: non, jo'xori, guruch, makkajo'xori va boshqa to'liq don mahsulotlari tolaga boy bo'lib, qon shakarini va lipidlari balansini saqlashga yordam beradi.

Sut mahsulotlari: yog'siz yoki kam yog'li sut, yogurt va pishloq kalsiy va oqsil bilan boy bo'lib, arterial bosimni pasaytirishga yordam beradi.

Qizil go'shtni cheklash: kunlik qizil go'sht miqdori minimal darajada bo'lishi va yog'siz variantlar tanlanishi kerak.

Tuzni kamaytirish: kunlik tuz iste'moli 5 g dan oshmasligi tavsiya etiladi. Tuzni

kamaytirish arterial bosimni sezilarli darajada pasaytiradi.

Shakar va qayta ishlangan mahsulotlarni cheklash: shakarli ichimliklar, fast-food va konserva mahsulotlari qabulini kamaytirish tavsiya etiladi.

DASH terapiyasi nafaqat qon bosimini pasaytiradi, balki yurak-qon tomir kasalliklari, ortiqcha vazn va metabolik buzilishlarni oldini olishga yordam beradi.

2. Ilmiy tadqiqotlar va samaradorlik

Ko‘plab klinik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, DASH terapiyasiga rioya qilgan bemorlarda:

Sistolik qon bosimi 8–14 mmHg gacha kamayadi

Diastolik qon bosimi 3–8 mmHg gacha pasayadi

Yog‘ va tuz iste‘molini cheklash bilan birga ratsionda meva va sabzavotlarni ko‘paytirish qon bosimini barqarorlashtirishda yuqori samaradorlik ko‘rsatadi

Shuningdek, DASH terapiyasi semizlik, yuqori xolesterin va qandli diabet xavfini kamaytirishga ham yordam beradi, chunki u to‘g‘ri kaloriyali, vitamin va mineralga boy ovqatlanishni targ‘ib qiladi.

3. DASH terapiyasining afzalliklari

Nofarmakologik usul: Dori vositalarini qo‘llashga ehtiyojni kamaytiradi, ayniqsa kasallik dastlabki bosqichda bo‘lsa.

Qon bosimini pasaytirish: Ko‘plab klinik tadqiqotlarda DASH dietasi AG bilan kasallangan bemorlarning qon bosimini pasaytirishda eng samarali usullardan biri sifatida topilgan.

Umumiy salomatlikni yaxshilash: Yurak, buyrak va oshqozon-ichak tizimiga foydali, metabolik sindrom xavfini kamaytiradi.

Moslashuvchanlik: Ratsion turli madaniy va hududiy taomlarga moslashtirilishi mumkin.

DASH terapiyasi — arterial gipertenziya bilan kasallangan bemorlar uchun eng samarali va xavfsiz nofarmakologik davolash usullaridan biridir. Ratsionni to‘g‘ri tashkil qilish, tuz va shakarni kamaytirish, meva-sabzavot va butun don mahsulotlarini ko‘paytirish, sut mahsulotlarini qo‘shish bemorning qon bosimini barqarorlashtiri

4. Jismoniy faollik

Jismoniy mashqlar arterial gipertenziyani oldini olish va davolashda muhim omildir.

Haftasiga kamida 150 daqiqa aerobik mashqlar (yurish, suzish, yugurish) tavsiya etiladi.

Jismoniy faollik yurak muskullarini mustahkamlaydi, qon aylanishini yaxshilaydi va ortiqcha vaznni kamaytiradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muntazam mashq qiladigan bemorlarda sistolik qon bosimi 4–9 mmHg ga, diastolik qon bosimi esa 3–6 mmHg ga pasayadi.

Shuningdek, kuch mashqlari va elastik mashqlar kombinatsiyasi yurak-qon tomir tizimini qo'llab-quvvatlaydi va yurakni ortiqcha yukdan himoya qiladi.

5. Stress va psixologik holat

Stress qon bosimini oshirishga bevosita ta'sir qiladi. Surunkali stress, ish bilan bog'liq bosim va ruhiy zo'riqish simpatik nerv tizimini faollashtiradi, yurak tezligini oshiradi va tomirlarni toraytiradi.

Stressni kamaytirishning samarali usullari:

Meditatsiya va nafas mashqlari

Dam olish va uyqu rejimiga rioya qilish

Psixologik maslahat va qo'llab-quvvatlash

Bularning barchasi arterial bosimni barqarorlashtirish va asoratlar xavfini kamaytirishda yordam beradi.

6. Zararli odatlardan voz kechish

6.1 Chekish

Nikotin tomirlarni toraytiradi, qon bosimini oshiradi va yurak-qon tomir kasalliklari xavfini kuchaytiradi. Chekishni tashlash AG bilan kasallangan bemorlarda qon bosimini sezilarli darajada pasaytiradi.

6.2 Alkogol

Ortib ketgan spirtli ichimliklar arterial bosimni oshiradi, yurak va jigar funksiyasiga zarar yetkazadi. Kattalar uchun alkogol miqdorini minimal darajada saqlash tavsiya etiladi.

7. Uyqu va dam olish

Uyqu yetishmovchiligi va muntazam dam olishning yo'qligi arterial bosimni oshiradi. Sifatli uyqu qon tomirlarini tiklash va simpatik nerv faolligini pasaytirishga yordam beradi. Kunlik 7–8 soat uyqu tavsiya etiladi.

PROFILAKTIKA VA NOFARMAKOLOGIK DAVOLASH

Arterial gipertenziya rivojlanishini oldini olish va bemorlarni samarali boshqarishda profilaktika va nofarmakologik davolash muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, turmush tarzini o'zgartirish orqali qon bosimini nazorat qilish va yurak-qon tomir asoratlarini kamaytirish mumkin.

1. Birlamchi profilaktika

Birlamchi profilaktika sog'lom insonlarda AG rivojlanishining oldini olishga qaratilgan choralarni o'z ichiga oladi. U quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Sogʻlom ovqatlanish: meva, sabzavot, butun don mahsulotlarini koʻproq isteʼmol qilish; tuz va yogʻni cheklash.

Jismoniy faollik: haftasiga kamida 150 daqiqa aerobik mashqlar.

Ortiqcha vazndan saqlanish: TVI ni meʼyorda saqlash.

Zararli odatlardan voz kechish: chekish va alkogolni minimal darajaga tushirish yoki toʻliq tark etish.

Stressni boshqarish: dam olish, meditatsiya, uyqu rejimiga rioya qilish.

Birlamchi profilaktika tadqiqotlarida muntazam sogʻlom turmush tarzini olib boradigan insonlarda AG rivojlanish ehtimoli 30–50% ga kamayishi qayd etilgan.

2. Ikkilamchi profilaktika

Ikkilamchi profilaktika AG aniqlangan bemorlar uchun moʻljallangan va kasallik asoratlarini kamaytirishga qaratilgan. Bu chora-tadbirlar quyidagilarni oʻz ichiga oladi: Nafaqat dori vositalari, balki turmush tarzini oʻzgartirish: sogʻlom ovqatlanish, jismoniy mashqlar, stressni kamaytirish.

Muntazam monitoring: qon bosimini uy sharoitida oʻlchash va klinik tekshiruvlar.

Bemorlarni taʼlim: kasallik haqida maʼlumot berish, davolanishga rioya qilishni ragʻbatlantirish.

Ikkilamchi profilaktika qon bosimini barqarorlashtirish va yurak-qon tomir asoratlarini sezilarli darajada kamaytiradi.

3. Nofarmakologik davolash usullari

Nofarmakologik davolash AG bilan kasallangan bemorlar uchun asosiy qoʻshimcha choradir. U quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

3.1 Ovqatlanish oʻzgarishi

Tuz isteʼmolini kamaytirish

Sogʻlom yogʻlar va oqsilni yetarli darajada qabul qilish

Qand va qayta ishlangan mahsulotlarni cheklash

3.2 Jismoniy faollik

Aerobik mashqlar (yurish, suzish, yugurish)

Haftasiga 3–5 marta 30–60 daqiqa mashq qilish

Kuch mashqlari va elastik mashqlar bilan kombinatsiya

3.3 Psixologik qoʻllab-quvvatlash

Stressni kamaytirish, meditatsiya va nafas mashqlari

Uyqu rejimiga rioya qilish (7–8 soat)

3.4 Zararli odatlardan voz kechish

Cekishni toʻliq tark etish

Alkogol isteʼmolini minimal darajaga tushirish

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nofarmakologik choralarni qo'llash sistolik qon bosimini 4–10 mmHg, diastolikni esa 3–6 mmHg ga kamaytirishi mumkin. Shu bilan birga, bemorning umumiy sog'lig'ini mustahkamlaydi va dori vositalari samaradorligini oshiradi.

ZAMONAVIY TAVSIYALAR VA XALQARO PROTOKOLLAR

Arterial gipertenziya bilan kasallangan bemorlarni samarali boshqarish va asoratlarni kamaytirish uchun zamonaviy tibbiyot sohasidagi tavsiyalar va xalqaro protokollar muhim o'rin tutadi. Ushbu protokollar bemorlarni tashxislash, davolash va profilaktika choralarni tizimli tarzda olib borishni nazarda tutadi.

1. JSST va xalqaro tavsiyalar

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) va Evropa Gipertenziya Jamiyati (ESH/ESC) tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalar AG bilan kasallangan bemorlarni boshqarishda asosiy yo'riqnoma hisoblanadi. Ular quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

Qon bosimini muntazam nazorat qilish:

Uy sharoitida va klinik sharoitda o'lchash.

24 soatlik ambulator monitoring zarur hollarda tavsiya etiladi.

Xavf omillarini baholash:

Ortiqcha vazn, semizlik, qandli diabet, lipid buzilishi va genetik risklarni hisobga olish.

Davolash strategiyasi:

Turmush tarzini o'zgartirish asosiy birinchi chora sifatida tavsiya etiladi.

Zarur hollarda farmakologik terapiya qo'shiladi.

2. Farmakologik va nofarmakologik yondashuv

Xalqaro protokollar bo'yicha, AG bilan kasallangan bemorlarni boshqarishda ikkita yo'nalish birgalikda qo'llanadi:

Nofarmakologik chora-tadbirlar:

Sog'lom ovqatlanish va tuz iste'molini cheklash

Jismoniy faollikni oshirish

Stressni kamaytirish va uyqu rejimiga rioya qilish

Zararli odatlardan voz kechish

Farmakologik terapiya:

Dori vositalari tanlash individual xavf profili va qon bosimi ko'rsatkichlariga asoslanadi

APF ingibitorlar, angiotenzin-reseptor blokatorlari, diuretiklar va beta-blokatorlar qo'llanadi

Dori terapiyasi muntazam monitoring bilan uyg'unlashtiriladi

3. Multidisiplinar yondashuv

Zamonaviy tavsiyalar bemorlarni **ko‘p tarmoqli yondashuv bilan boshqarishni** tavsiya qiladi. Bu quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Kardiologlar va terapevtlar bilan birgalikda konsultatsiya

Diyetologlar va fizioterapevtlar orqali turmush tarzini optimallashtirish

Psixologlar va ruhiy salomatlik bo‘yicha mutaxassislar orqali stressni kamaytirish

Shu yondashuv bemorning qon bosimini barqarorlashtirish, asoratlarning xavfini kamaytirish va umumiy hayot sifatini oshirishga yordam beradi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Arterial gipertenziya — bugungi kunda dunyo miqyosida yurak-qon tomir kasalliklarining asosiy xavf omili bo‘lib, inson salomatligi va hayot sifati uchun katta tahdid hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, AG ko‘pincha uzoq vaqt davomida alomatlarisiz kechadi, shuning uchun bemorlarni erta aniqlash va muntazam monitoring qilish muhim ahamiyatga ega.

Maqolada arterial gipertenziyaga chalingan bemorlarni boshqarish va davolashda turmush tarzining ahamiyati keng yoritildi. Sog‘lom ovqatlanish, tuz iste‘molini kamaytirish, jismoniy faollikni oshirish, stressni kamaytirish, uyqu va dam olish rejimiga rioya qilish, zararli odatlardan voz kechish kabi chora-tadbirlar qon bosimini barqarorlashtirishga va yurak-qon tomir asoratlarni kamaytirishga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ushbu choralarning umumiy salomatligi, hayot sifati va ish qobiliyatini yaxshilashda ham muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, turmush tarzini o‘zgartirish AG bilan kasallangan bemorlarni boshqarishda dori vositalaridan kam bo‘lmagan samaradorlikka ega. Ayniqsa, kasallikning dastlabki bosqichlarida nofarmakologik choralarning qo‘llanilishi qon bosimini 4–14 mmHg gacha kamaytirishi mumkin. Shu sababli, bemorlarni ta‘lim berish va ularni sog‘lom turmush tarziga rag‘batlantirish zarur.

Shuningdek, zamonaviy xalqaro protokollar va tavsiyalar bemorlarni tizimli ravishda boshqarish imkonini beradi. Muntazam monitoring, ko‘p tarmoqli yondashuv (kardiolog, terapevt, dietolog, psixolog) va farmakologik terapiya bilan uyg‘unlashtirilgan turmush tarzini optimallashtirish strategiyasi AG rivojlanish xavfini kamaytiradi, asoratlarni oldini oladi va bemorning hayot sifatini oshiradi.

Tavsiyalar:

Har bir bemor uchun individual risk baholash va turmush tarzini optimallashtirish rejasi ishlab chiqish.

Sog‘lom ovqatlanish va jismoniy faollikni muntazam targ‘ib qilish.

Tuz va spirtli ichimliklarni cheklash, chekishni to‘liq tashlash.

Stressni kamaytirish va uyqu sifatini yaxshilash bo'yicha psixologik qo'llab-quvvatlashni tashkil etish.

Farmakologik terapiya va nofarmakologik choralarni uyg'unlashtirish.

Bemorlarni muntazam monitoring qilish va ularni kasallik haqida xabardor qilish.

Umuman olganda, arterial gipertenziya bilan kasallangan bemorlarni boshqarishda turmush tarzini optimallashtirish samarali strategiya hisoblanadi. Bu nafaqat qon bosimini nazorat qilishga, balki yurak, buyrak va boshqa organlarning asoratlaridan himoya qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, sog'lom turmush tarzi bemorning umumiy salomatligini mustahkamlash, ish va ijtimoiy faoliyatini yaxshilash va hayot sifatini oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. Arterial gipertenziya bilan og'rikan bemorlarni davolash bo'yicha klinik protokol. Toshkent, 2021.
2. Alieva N.X., Rajabova D.B. Arterial gipertenziya: Klinikasi, diagnostikasi va davosi. – Toshkent: "Ilm-Ziyo", 2022. – 148 b.
3. Uzmedinfo.uz – Tibbiyot yangiliklari portali. Arterial gipertenziyaning zamonaviy davolash yondashuvlari. 2024.
4. Appel L.J., Moore T.J., Obarzanek E. et al. **A Clinical Trial of the Effects of Dietary Patterns on Blood Pressure.** *New England Journal of Medicine.* 1997;336:1117–1124.
5. World Health Organization. **Global Health Risks: Mortality and burden of disease attributable to selected major risks.** Geneva: WHO; 2009.
6. James P.A., Oparil S., Carter B.L. et al. **2014 Evidence-Based Guideline for the Management of High Blood Pressure in Adults.** *JAMA.* 2014;311(5):507–520.
7. Mancia G., Fagard R., Narkiewicz K. et al. **2013 ESH/ESC Guidelines for the management of arterial hypertension.** *European Heart Journal.* 2013;34:2159–2219.
8. National Kidney Foundation. **KDOQI Clinical Practice Guidelines for Chronic Kidney Disease.** *American Journal of Kidney Diseases.* 2002;39(2 Suppl 1):S1–S266.
9. He F.J., MacGregor G.A. **Salt, blood pressure and cardiovascular disease.** *Current Opinion in Cardiology.* 2007;22:298–305.

10. Whelton S.P., Chin A., Xin X., He J. **Effect of aerobic exercise on blood pressure: a meta-analysis of randomized, controlled trials.** *Annals of Internal Medicine.* 2002;136:493–503.
11. American Heart Association. **Understanding Blood Pressure Readings.** Available from: <https://www.heart.org>
12. Whitworth J.A. **2003 World Health Organization (WHO)/International Society of Hypertension (ISH) statement on management of hypertension.** *Journal of Hypertension.* 2003;21:1983–1992.

ОСОБЕННОСТИ ПРОТЕЗИРОВАНИЯ ПРИ ПОЛНОМ ОТСУТСТВИИ ЗУБОВ

Акбаров Камолхон Саидолимович

ассистент кафедры ортодонтии и зубного протезирования

Садриддинова Нилуфар Садриддиновна

клинический ординатор кафедры пропедевтики ортопедической стоматологии

Ташкентский Государственный Медицинский Университет, Узбекистан

Аннотация. Полная адентия является значимой медико-социальной проблемой, сопровождающейся выраженными анатомическими и функциональными изменениями зубочелюстной системы. В статье на основе анализа современных зарубежных и российских источников освещены особенности протезирования пациентов с полным отсутствием зубов, рассмотрены принципы съемного и имплантоподдерживаемого лечения, вопросы окклюзии и адаптации. Представлены клинические факторы, влияющие на выбор конструкции и эффективность ортопедической реабилитации.

Ключевые слова: полная адентия, ортопедическая стоматология, полный съемный протез, имплантаты, окклюзия, атрофия альвеолярного гребня.

ВВЕДЕНИЕ

Полная утрата зубов сопровождается прогрессирующей резорбцией альвеолярных отростков, нарушением жевательной эффективности и изменением профиля лица. Согласно данным Carlsson G.E., наиболее интенсивная потеря костной ткани происходит в первый год после удаления зубов, однако процесс продолжается на протяжении всей жизни пациента.

Современная ортопедическая стоматология предлагает несколько вариантов реабилитации: традиционные полные съемные протезы и имплантоподдерживаемые конструкции. Выбор метода определяется анатомическими условиями, состоянием слизистой оболочки, общесоматическим статусом пациента и его мотивацией.

АНАТОМО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ПРИ ПОЛНОЙ АДЕНТИИ

После потери зубов происходит уменьшение высоты нижней трети лица, углубление носогубных складок, снижение мышечного тонуса. На нижней челюсти резорбция выражена сильнее, что осложняет ретенцию протезов. Эти

особенности необходимо учитывать при определении центрального соотношения челюстей и высоты прикуса.

СЪЕМНОЕ ПРОТЕЗИРОВАНИЕ

Полные съемные протезы остаются наиболее распространенным методом лечения полной адентии. По данным Zarb G.A. и Bolender C.L., ключевыми факторами успеха являются точность функциональных оттисков, корректное определение межальвеолярной высоты и создание сбалансированной окклюзии. Фиксация протезов обеспечивается за счет адгезии, когезии, капиллярных сил и анатомической ретенции. Верхняя челюсть обладает более благоприятными условиями фиксации благодаря наличию небного свода и большей площади опоры.

ИМПЛАНТОПОДДЕРЖИВАЕМОЕ ПРОТЕЗИРОВАНИЕ

Развитие дентальной имплантации значительно улучшило результаты лечения пациентов с полной адентией. Misch С.Е. указывает, что установка двух имплантатов в области нижней челюсти с фиксацией overdenture повышает стабильность протеза и удовлетворенность пациентов.

Имплантаты способствуют сохранению костной ткани за счет передачи функциональной нагрузки. Однако метод требует тщательной диагностики, включая рентгенологическое исследование и оценку соматического статуса пациента.

ОККЛЮЗИОННЫЕ ПРИНЦИПЫ

Формирование сбалансированной двусторонней окклюзии снижает риск смещения протеза. Применяются анатомические, полу-анатомические и моноплановые схемы окклюзии, выбор которых зависит от степени атрофии альвеолярного гребня.

АДАПТАЦИЯ ПАЦИЕНТОВ

Адаптационный период может сопровождаться нарушением дикции, гиперсаливацией и дискомфортом. Психологическая поддержка и регулярные коррекции протезов играют важную роль в успешной реабилитации.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Протезирование при полном отсутствии зубов требует комплексного клинического подхода. Традиционные съемные конструкции остаются востребованными, однако имплантоподдерживаемые системы обеспечивают более высокую функциональную эффективность и качество жизни пациентов. Индивидуализация лечения является ключевым условием успешной ортопедической реабилитации.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Zarb G.A., Bolender C.L. Prosthodontic Treatment for Edentulous Patients. – Mosby, 2013.
2. Misch C.E. Dental Implant Prosthetics. – Mosby Elsevier, 2015.
3. Carlsson G.E., Omar R. The future of complete dentures in oral rehabilitation. Journal of Oral Rehabilitation, 2010.
4. Felton D. Complete edentulism and comorbid diseases. Journal of Prosthodontics, 2009.
5. McCord J.F., Grant A.A. Identification of complete denture problems. British Dental Journal, 2000.
6. Бабич, В. В. Особенности ортоледического лечения при полном вторичном отсутствии зубов у пациентов пожилого и старческого возраста В. В. Бабич /Medicus.-2021.-Т.40,№4.-С.42-44.

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1	Challenges faced by Migrant Girls in Education — Zumradkhon Sodikova	3–6
2	Uchburchak va to'rtburchaklar kombinatsiyalariga oid masalalar — Qurbonaliyeva Shoira Maxmanazarovna	7–9
3	TA'LIM MUASSASALARIDA AI-GENERACIYA QILINGAN IDENTIFIKACIYA FIRIBGARLIGI: O'ZBEKISTON OLIY TA'LIMIDA HOLAT VA OLDINI OLISH MEXANIZMLARI — Rasulova Nilufar Orifjonovna	10–13
4	TEXNIK OLIY TA'LIM TIZIMIDA TARIXIY-MADANIY MEROS ASOSIDA BO'LAJAK MUHANDISLARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH — Ahmadjonov Ahrorbek Shuxratbek o'g'li	14–21
5	YOSH IJODKORLAR FAOLIYATIDA MILLIYLIK VA ZAMONAVIYLIK UYG'UNLIGI — To'xtaxunova Guliniso Shavkatbek qizi	22–28
6	YANGI O'ZBEKISTONDA MADANIYAT SIYOSATI VA ESTRADA SAN'ATI — To'xtaxunova Guliniso Shavkatbek qizi	29–31
7	MILLIY ESTRADA QO'SHIQLARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI — To'xtaxunova Guliniso Shavkatbek qizi	32–34
8	YANGI O'ZBEKISTONDA MILLIY ESTRADA YO'NALISHINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI — To'xtaxunova Guliniso Shavkatbek qizi	35–38
9	Language as a Tool for Social Inclusion: Experiences of Multilingual Learners in Migrant Contexts in Uzbekistan — Khodiyakhon Sodikova	39–42
10	Ikkinchi jahon urushi davrida O'zbekiston xalqining Leningradni ozod qilishdagi qahramonliklari (1941–1944-yillar) — Zokirjanov Mirzoxid Shuhrat o'g'li	43–46
11	LINGUISTIC AND CULTURAL FEATURES OF EMOTIONAL EXPRESSION IN ENGLISH AND UZBEK: A COMPARATIVE STUDY — Mirzayev Utkir Azamatovich	47–54
12	“YURAK-QON TOMIR KASALLIKLARIDA KARDIOREABILITATSIYA: GLOBAL TAVSIYALAR VA ILMIY DALILLAR” — Maxmudova Zulayho Shavkatovna; Adilov Shuxrat Kayumovich; Muxitdinova Omina Yusup qizi	55–63
13	TIL O'RGANISHDA AUTENTIK MATERIALLARNING NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI — Sojida Xamrayeva Kodirbekovna	64–74
14	LEYKEMIYA: PATOGENEZI, KLINIK XUSUSIYATLARI, DIAGNOSTIKASI VA ZAMONAVIY DAVOLASH YONDASHUVLARI — Tojiddinov Mirzoulug'bek Avazbek o'g'li; Karimova Mubinaxon Toxirjon qizi	75–78
15	FASTFUD ISTE'MOLINING TALABALAR SALOMATLIGIGA TA'SIRI — Kodirova Sh.A.	79–83
16	O'zbek tiliga hurmat va chet so'zlarning noo'rin qo'llanilishi muammosi —	84–87

	Mamadaliyeva Mohidil	
17	O'zbekistonning eng yangi tarixini o'rganishda interfaol metodlar va pedagogik texnologiyalar samarasi — Soipova Orzugul Inomjon qizi	88–96
18	OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INTEGRALLASHGAN AXBOROT TIZIMINI LOYIHALASH VA UNING SAMARADORLIGINI BAHOLASH (Yangi asr universiteti misolida) — Turdiyev Muxtorjon Muqimjon o'g'li	97–99
19	Oliy ta'lim tizimida raqobat muhitini rivojlantirish va boshqaruv samaradorligini oshirish masalalari — Yuldashev Feruz Isroil o'g'li	100–105
20	GAVHARSHODBEGIM — DAVLAT ARBOBI VA BUYUK BUNYODKOR — Salohiddinova Mohira Shahobiddin qizi	106–109
21	THE ROLE OF MOTIVATION IN LEARNING ENGLISH — Yokubjonova Dilnavozxon Serobjon qizi; Umarova Rayxona Baxromjon qizi	110–113
22	RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SHAROITIDA SHARTNOMA HUQUQINING RIVOJLANISHI — Xusanov Sardor Shuhratovich	114–127
23	ARAB TILIDA TUB SIFATLI ANIQLOVCHINING SEMANTIK VA USLUBIY XUSUSIYATLARI (Fozil as-Samarroiyning “Ma’oniyy an-nahv” asari asosida) — Davronbek Abdullayev	128–132
24	Molecular and Genetic Landscapes of Hereditary Breast Cancer: Clinical Significance of BRCA1 and BRCA2 Mutations in the Uzbek Population — Alimbayeva Sevara Azamatovna; Axadullayev Dilmurod Anvarovich; Madaminov Akhmadjan Yusupovich	133–136
25	TRANSPORT VOSITALARINI GAZLASHTIRISHNING ZARURATI VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI — Asqarov Ixtiyor Baxtiyorovich; Eshboyev Sardor Doniyor o'g'li	137–144
26	INGLIZ TILINI O'RGANISHDAGI PSIXOLOGIK TO'SIQLAR VA ULARNI PEDAGOGIK AMALIYOTDA BARTARAF ETISH YO'LLARI — G'aniyeva Madina Muhammad qizi	145–150
27	The Role of Physical Education in the Professional Activity of Future Nurses — Asatxonova Dilshoda Azimjon qizi	151–154
28	Surxondaryo oilalarida shaxslararo munosabatlar jarayonida gender tenglikning etnopsixologik xususiyatlari — Toshboyeva Guljahon Toyir qizi	155–159
29	PSIXOSOMATIKA VA SOMOTOPSIXIKA — Ismoilova Zaynab Nortoqi qizi	160–162
30	O'QITUVCHILARDA KASBIY CHARCHOQ SINDROMI VA UNI OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI — Panjiyeva Xolida Nomozovna; Qodirova Aziza Bekmurodovna	163–166
31	Scientific Article: Problems in Investment Financing and Methods for Improving Their Resolution (Case of Uzbekistan) — Mirzaxojayeva Sayyora Shaxobidin qizi	167–171
32	MAHALLA TIZIMIDA MA'NAVIY MUHITNI MUSTAHKAMLASH YO'LLARI — Siddiqxo'jayeva Shahloxon Siddiqovna	172–174
33	The Effects of Glucagon-Like Peptide-1 Agonist Therapy (Semaglutide and Tirzepatide) on Metabolic and Hormonal Parameters in Men with Obesity and Insulin Resistance — Jumayev Mukhammadali Jakhongirovich	175–178

34	THE EXPRESSION OF GRADATION IN ENGLISH LITERATURE — Mahammadova Surayyoxon; Azimova Dilobarxon Berdiali qizi	179–183
35	BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QITUVCHILARIDA YOZMA NUTQNI TO‘G‘RI SHAKLLANTIRISH OMILLARI — Abdiyeva Qo‘ysintosh Azadovna; Turdipo‘latova Shaxzoda	184–187
36	ROL‘ INTERNET-TEXNOLOGIY V PROFILAKTIKE PRAVONARUSHENIY, SVYAZANNYX S NASILIEM V OTNOSHENII ZHENSHCHIN V UZBEKISTANE — Shomuratova Hilola Umidjon qizi	188–197
37	QISMAN ADENTIVYADA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH: ZAMONAVIY YONDASHUV VA KLINIK SAMARADORLIK — Normurodova Ruxsora Zokir qizi; Davronovaa Shoxista Zokir qizi	198–203
38	Oltinugurtli vanna tuzlarini olish texnologiyasini takomillashtirish — Karimova Nodira Ikromjon qizi	204–207
39	IJODIY FIKRLASHNING O‘ZIGA XOS TUZILMASI, KASBIY FAOLIYAT JARAYONIDA TAFAKKUR SIFATLARINING NAMOYON BO‘LISHI — Abduvoxidova Shirinoy Qobiljon qizi	208–218
40	Turmush tarzining arterial bosimga ta‘siri va gipertenziya profilaktikasi — Valieva M.Yu.; Shaxobiddinov X.M.	219–231
41	OSOBENNOSTI PROTEZIROVANIYA PRI POLNOM OTSUTSTVII ZUBOV — Akbarov Kamolxon Saidolimovich; Sadriddinova Nilufar Sadriddinovna	232–234